

# DR. BABASAHEB AMBEDKAR OPEN UNIVERSITY

## मास्टर ओइ डोमर्स सेमेस्टर-३ नाछाडीय पत्रडोनुं वलश्लेषण MC03EC302



ब्लोक-१



## સ્વાધ્યાયનું અજવાળું

ભારતના સંવિધાનના સર્જક ભારતરત્ન ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરની પાવન સ્મૃતિમાં ગરવી ગુજરાતમાં ગુજરાત સરકારશ્રીએ ઈ.સ. 1994માં યુનિવર્સિટી ગ્રાન્ટ્સ કમિશન અને ડિસ્ટન્સ એજ્યુકેશન કાઉન્સિલની માન્યતા મેળવી અમદાવાદમાં ગુજરાતના એક માત્ર મુક્ત વિશ્વવિદ્યાલય ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટીની સ્થાપના કરી છે.

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરની 125મી જન્મજયંતીના અવસરે જ ગુજરાત સરકાર દ્વારા યુનિવર્સિટી માટે અદ્યતન સગવડ સાથે, શાંત જગ્યા મેળવી, જ્યોતિર્મય પરિસરનું નિર્માણ કરી આપ્યું. BAOUના સત્તામંડળે પણ યુનિવર્સિટીના આગવા ભવિષ્ય માટે ખૂબ સહયોગ આપ્યો, આપતા રહે છે.

શિક્ષણ એટલે માનવમાં થતું મૂડીરોકાણ. શિક્ષણ લોકસમાજની ગુણવત્તા સુધારવામાં અધિક ફાળો આપી શકે છે. અહીં મને સ્વામી વિવેકાનંદનું શિક્ષણ વિષયક દર્શન યાદ આવે છે :

‘જેનાથી ચારિત્ર્યનું ઘડતર થાય, જેનાથી માનસિક ક્ષમતાનું નિર્માણ થાય, જેનાથી બૌદ્ધિક વિકાસ સાધી શકાય અને જેના થકી વ્યક્તિ પગભર બની શકે તેને શિક્ષણ કહેવાય.’

ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી શિક્ષણમાં આવા ઉમદા વિચારને વરેલી છે. તેથી વિદ્યાર્થીઓને ગુણવત્તાયુક્ત, વ્યવસાયલક્ષી, જીવનલક્ષી શિક્ષણની સગવડ ઘરે બેઠાં મળી રહે એવા પ્રયત્નો મક્કમ બની કરે છે. બહોળા સમાજના લોકોને ઉચ્ચશિક્ષણ પ્રાપ્ત થાય, છેવાડાના માણસોને ઉત્તમ કેળવણી એમનાં રોજિંદાં કામો કરતાં પ્રાપ્ત થતી રહે. વ્યાવસાયિક લોકોને આગળ ભણતરની ઉત્તમ તક સાંપડે અને જીવનમાં પોતાની ક્ષમતાઓ, કૌશલ્યોને પ્રગટ કરી સારી કારકિર્દી ઘડે, સ્વાવલંબી બની ઉત્તમ જીવન જીવતાં સમાજ અને રાષ્ટ્રનિર્માણમાં પોતાનું યોગદાન આપે એ માટે પ્રયાસરત છે.

‘સ્વાધ્યાય: પરમં તપ:’ સૂત્રને ઓપન યુનિવર્સિટીએ કેન્દ્રમાં રાખીને અહીં પ્રવેશ કરતા છાત્રોને સ્વઅધ્યયન માટે સરળતાથી સમજાય એવો ગુણવત્તાલક્ષી શૈક્ષણિક અભ્યાસક્રમ ઉપલબ્ધ કરાવી આપે છે. દરેક વિષયની પાયાની સમજણ મળે તેની કાળજી રાખવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીઓને રસ પડે અને રુચિ કેળવાય તેવાં પાઠ્યપુસ્તકો નિષ્ણાત અધ્યાપકો દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવે છે. દૂરવર્તી શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવા ખેવના રાખતા કોઈ પણ ઉમરના છાત્રોને માટે અભ્યાસસામગ્રી તૈયાર કરવા માટે શિક્ષણવિદો સાથે પરામર્શન કરવામાં આવે છે. એ પછી જ માળખું રચી, અભ્યાસસામગ્રી તૈયાર કરી પુસ્તક સ્વરૂપે છાત્રોનાં કરકમળોમાં આપે છે. જેનો ઉપયોગ કરીને વિદ્યાર્થી સંતોષપ્રદ અનુભવ કરી શકે છે.

યુનિવર્સિટીના તજજ્ઞ અધ્યાપકો ખૂબ કાળજીથી આ અભ્યાસસામગ્રીનું લેખન કરે છે. વિષયનિષ્ણાત પ્રોફેસરો દ્વારા એમનું પરામર્શન થાય પછી જ પરિણામલક્ષી અભ્યાસસામગ્રી યુનિવર્સિટીના વિદ્યાર્થીઓને પહોંચે છે. ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી જ્ઞાનનું કેન્દ્રબિંદુ બની રહી છે. વિદ્યાર્થીઓને ‘સ્વાધ્યાય ટેલિવિઝન’, ‘સ્વાધ્યાય રેડિયો’ જેવા દૂરવર્તી ઉપાદાનો થકી પણ એમના ઘરમાં શિક્ષણ પહોંચાડવાનો પુરુષાર્થ થઈ રહ્યો છે. ઉમદા હેતુ, શ્રેષ્ઠ ધ્યેયને આંબવા પરિશ્રમરત યુનિવર્સિટીના જ્ઞાનની પરબ સમા અધ્યાપકો તેમજ કર્મઠ કર્મચારીગણને અભિનંદન અમારી યુનિવર્સિટીના વિદ્યાર્થીઓ સફળ થવા ખૂબ મહેનત કરી, જીવન સફળ કરવાની સાથે જીવન સાર્થક કરે એવી પરમેશ્વરને પ્રાર્થના કરું છું.

પ્રો. (ડૉ.) અમીબહેન ઉપાધ્યાય

કુલપતિ

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી,

જ્યોતિર્મય પરિસર, સરખેજ-ગાંધીનગર હાઈવે, છારોડી, અમદાવાદ

---

**લેખન**

---

પ્રો. (ડૉ.) મનોજ શાહ	પ્રોફેસર & નિયામક, સ્કૂલ ઓફ કોમર્સ એન્ડ મેનેજમેન્ટ, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
ડૉ. બંસી પટેલ	આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, એ.મી.ટી યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
ડૉ. જૈમીન પટેલ	આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, જી.એલ.એસ. યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
ડૉ. દિપક રાસ્તે	એસોસિયેટ પ્રોફેસર, શ્રી સહજાનંદ વાણિજ્ય મહાવિદ્યાલય, અમદાવાદ.

---

**પરામર્શક (વિષય)**

---

પ્રો. (ડૉ.) મનોજ શાહ	પ્રોફેસર & નિયામક, સ્કૂલ ઓફ કોમર્સ એન્ડ મેનેજમેન્ટ, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
ડૉ. શંકરસિંહ સોઢા	એસોસિયેટ પ્રોફેસર, ગુજરાત યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
ડૉ. મનોજ દવે	પ્રોફેસર & હેડ ડીપાર્ટમેન્ટ ઓફ એકાઉન્ટન્સી, શ્રી પી.ડી. માલવિયા કોલેજ ઓફ કોમર્સ, અમદાવાદ.

---

**પરામર્શક(ભાષા)**

---

શ્રી ઘનશ્યામ કે ગઢવી	નિવૃત્ત આચાર્ય, સાર્વજનિક કોલેજ, મહેસાણા.
શ્રી જાગૃતિ મેહતા	આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર (ગુજરાતી) ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ
શ્રી ધ્વનિલ પારેખ	સહ પ્રાધ્યાપક, મહાદેવ દેસાઈ ગ્રામસેવા સંકુલ, ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, સાદરા.

---

**સંપાદન**

---

પ્રો. (ડૉ.) મનોજ શાહ	પ્રોફેસર & નિયામક, સ્કૂલ ઓફ કોમર્સ એન્ડ મેનેજમેન્ટ, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
----------------------	--

---

**પ્રકાશક**

---

ડૉ. ભાવિન ત્રિવેદી	કાર્યકારી કુલસચિવ, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
--------------------	--

---

**આવૃત્તિ**

---

જૂન 2021 પ્રથમ આવૃત્તિ (નવો અભ્યાસક્રમ)

**ISBN NO : 978-93-5598-022-9**



---

**સર્વાધિકાર સુરક્ષિત**

આ પાઠ્યપુસ્તક ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટીના ઉપક્રમે વિદ્યાર્થીલક્ષી સ્વઅધ્યન હેતુથી; દૂરવર્તી શિક્ષણના ઉદ્દેશને કેન્દ્રમાં રાખી તૈયાર કરવામાં આવેલ છે. જેના સર્વાધિકાર સુરક્ષિત છે. આ અભ્યાસ-સામગ્રીનો કોઈ પણ સ્વરૂપમાં ઉપયોગ કરતાં પહેલાં ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટીની લેખિત પરવાનગી લેવાની રહેશે.



**BAOU**  
Education  
for All

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી  
(ગુજરાત સરકાર દ્વારા સ્થાપિત)

તૃતીય સેમેસ્ટર એમ.કોમ.  
MC03EC302

બ્લોક

**1**

નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ

એકમ : 1 નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ-1	1-10
એકમ : 2 નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ-2	11-30
એકમ : 3 કંપનીલક્ષી નાણાકીય અહેવાલ પ્રેષણ	31-38
એકમ : 4 રોકડ પ્રવાહ પત્રકોનું વિશ્લેષણ	39-54
એકમ : 5 ગુણોત્તર વિશ્લેષણ	55-85



## નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ-1

-: રૂપરેખા :-

- 1.1 પ્રસ્તાવના
  - 1.2 નાણાકીય પત્રકોનો અર્થ
  - 1.3 નાણાકીય પત્રકોની સ્વરૂપ
  - 1.4 નાણાકીય પત્રકનાં પ્રકાર
  - 1.5 નાણાકીય પત્રકોનાં મુખ્ય હેતુઓ
  - 1.6 નાણાકીય પત્રકોનાં મુખ્ય ફાયદાઓ
  - 1.7 નાણાકીય પત્રકોની મર્યાદાઓ
  - 1.8 નાણાકીય પત્રકની ઉપયોગિતા
  - 1.9 નાણાકીય પત્રક વિશ્લેષણ
  - 1.10 નાણાકીય પત્રક વિશ્લેષણનાં મુખ્ય ઉદ્દેશો
  - 1.11 નાણાકીય પત્રક વિશ્લેષણનાં ફાયદાઓ
  - 1.12 નાણાકીય પત્રક વિશ્લેષણની મર્યાદાઓ
- ॐ સ્વાધ્યાય

---

### 1.1 પ્રસ્તાવના :

---

નાણાકીય પત્રકો કંપનીની નાણાકીય સ્થિતિને સચોટ રીતે પ્રગટ કરતા નિવેદનો છે. આ પત્રકોનું વિશ્લેષણ કંપનીના આંતરિક વિકાસ માટે ખૂબ જ મહત્વનું છે. નાણાકીય પત્રકો કંપનીની નાણાકીય તંદુરસ્તી દર્શાવે છે. નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ કંપનીના સંચાલન મંડળ માટે દિવાદોરીનું કામ કરે છે. આ વિશ્લેષણથી કંપનીના ભાવિ અંગે પણ આગાહી કરી શકાય છે તેથી કંપનીના રોકાણકારો માટે પણ તે અતિ મહત્વનું બની રહે છે.

---

### 1.2 નાણાકીય પત્રકોનો અર્થ :

---

- નાણાકીય પત્રકો કંપનીનાં નાણાકીય પરીણામો, નાણાકીય સ્થિતિ અને રોકડપ્રવાહનાં સંપૂર્ણ અહેવાલોનો સંગ્રહ છે.
- નાણાકીય પત્રકોમાં કંપનીનાં આવકનાં નિવેદન, સરવૈયા અને રોકડ પ્રવાહનાં નિવેદનનો સમાવેશ થાય છે.
- નાણાકીય પત્રકો કંપનીની નાણાકીય માહિતી મેળવવાનો મુખ્ય સ્ત્રોત છે.

---

### 1.3 નાણાકીય પત્રકોની સ્વરૂપ :

---

- નાણાકીય પત્રકો કંપનીનાં સંચાલન મંડળો દ્વારા સમયાંતરે રજૂ કરવામાં આવે છે.

- આ પત્રકો કંપનીની પ્રગતિની સમયાંતરે ચકાસણી કરવા માટે કરવામાં આવે છે.
- આ અહેવાલો કંપનીમાં નોંધાયેલા તથ્યો, હિસાબી સિદ્ધાંતો અને વ્યક્તિગત સંયોજનને પ્રતિબિંબિત કરે છે.

નીચેનાં મુદ્દાઓ નાણાકીય પત્રકોની પ્રકૃતિ સમજાવે છે.

1. નોંધેલી / રેકોર્ડ કરેલી હકીકતો :

નાણાકીય પત્રકો હિસાબી પુસ્તકોમાં નોંધાયેલા આંકડાઓ અને હકીકતોનાં આધારે કરવામાં આવે છે. તેમાં કંપનીનાં ભૂતકાળનાં તમામ વ્યવહારોનો સમાવેશ થાય છે. આ હિસાબી પુસ્તકો મુજબ કંપનીની હાથમાં રોકડ, બેંકનું બેલેન્સ, વેચાણ, ખર્ચાઓ, મિલકતો, જવાબદારી વગેરે દર્શાવવામાં આવે છે. નાણાકીય વ્યવહારો ઐતિહાસિક ખર્ચ પ્રમાણે દર્શાવવામાં આવતા હોવાને કારણે નાણાકીય નિવેદનો વર્તમાન બજારભાવ બતાવતા નથી.

2. નાણાકીય હિસાબી સિદ્ધાંતો અને સંમેલનો

નાણાકીય નિવેદનો તૈયાર કરતી વખતે ચોક્કસ હિસાબી સિદ્ધાંતો અને સંમેલનોનું ચુસ્તપણે પાલન કરવામાં આવે છે; જેમ કે માલની (Inventory) સંમેલનકિંમત કે બજાર કિંમત જે પણ ઓછી હોય તેને અનુસરવામાં આવે છે. આ સિદ્ધાંતો અને સંમેલનો નાણાકીય નિવેદનોને સરળ, વાસ્તવિક અને તુલનાત્મક બનાવે છે.

3. પૂર્વધારણાઓ

નાણાકીય નિવેદનો તૈયાર કરતી વખતે અમુક પૂર્વધારણાઓ કરવામાં આવે છે જેમ કે કંપની અવિરતપણે ચાલતી રહેશે, જુદા-જુદા પિરીયડ દરમિયાન નાણાનું મૂલ્ય સમાન રહેશે. નફા-નુકસાનનું પત્રક તૈયાર કરતી વખતે વર્ષનાં કુલ વેચાણનો કુલ આવકમાં સમાવેશ થાય છે જેમાં ઘણીવાર શાખ પર વેચાણ હોય તો તે વેચાણની કિંમત પછીનાં વર્ષોમાં પણ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

4. વ્યક્તિગત ચુકાદાઓ

ઘણીવાર નાણાકીય પત્રકો દ્વારા પ્રસ્તુત આંકડાઓ વ્યક્તિગત અભિપ્રાય અને અંદાજો પર આધારીત હોય છે. જેમ કે સ્થિતિ મિલકતોનો ઘસારો ગણવા માટે તેના ઉપયોગી આર્થિક જીવનને પણ ધ્યાનમાં લેવું પડે છે તેવી જ રીતે શંકાસ્પદ દેવાનો અંદાજ પણ વ્યક્તિગત ચુકાદાઓને આધારે લેવામાં આવે છે.

---

**1.4 નાણાકીય પત્રકનાં પ્રકાર :**

---

**1. સરવૈયુ (Balancesheet)**

સરવૈયુ એક નાણાકીય પત્રક છે. સરવૈયુ કંપનીની જે તે તારીખ મુજબની મિલકતો, જવાબદારીઓ અને શેરધારકોની ઈક્વિટી દર્શાવે છે. આ પત્રક પ્રમાણે કંપનીની મિલકતો કંપનીની જવાબદારીઓ અને શેરધારકોની ઈક્વિટી સમાન હોવી જોઈએ. સરવૈયાને નાણાકીય સ્થિતિનું પત્રક પણ કહેવામાં આવે છે. કારણ કે તે કંપનીનાં અસ્તિત્વની ચોખ્ખી કિંમત દર્શાવે છે. કંપનીની મિલકતો આર્થિક અને કાનૂની રીતે કંપનીની માલિકીની

મિલકત ગણાય છે કંપનીની મિલકતોને પણ બે ભાગમાં વર્ગીકૃત કરવામાં આવે છે : ચાલુ મિલકતો અને બિન - ચાલુ મિલકતોમાં ટૂંકાગાળાની મિલકતો જેવી કે હાથ પર રોકડ, કાચો માલ, તૈયાર માલ, પૂર્વ ચૂકવણી, દેવાદારોનો સમાવેશ થાય છે, જેનું સરવૈયાની જે તે તારીખથી 12 મહીનાની અંદર રોકડમાં રૂપાંતર થવાની અપેક્ષા હોય છે. બિન - ચાલુ મિલકતોને મૂર્ત સંપત્તિ અને અમૂર્ત મિલકતોમાં વર્ગીકૃત કરવામાં આવે છે જેનું સરવૈયાની જે તે તારીખથી 12 મહીના પછી રોકડમાં રૂપાંતર કે વપરાશની અપેક્ષા હોય છે. પાઘડી (Goodwill), ટ્રેડમાર્ક, કોપીરાઈટનો સમાવેશ અમૂર્ત મિલકતોમાં થાય છે. જમીન, મકાન, સાધનો, મશીન વગેરેનો સમાવેશ મૂર્ત સંપત્તિમાં થાય છે. જવાબદારીઓ અન્ય વ્યક્તિઓ અથવા સંસ્થાઓ માટે કંપનીની જવાબદારી છે જેમ કે શાખ પર ખરીદી, બેંક લોન, ચૂકવવાપાત્ર વ્યાજ, બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ, ચૂકવવાપાત્ર કર વગેરે. જવાબદારીઓને પણ બે ભાગમાં વિભાજીત કરવામાં આવે છે : વર્તમાન જવાબદારી અને બિનવર્તમાન જવાબદારી. વર્તમાન જવાબદારી એવી જવાબદારીઓને ગણવામાં આવે છે જેની ચૂકવણી કંપનીને સરવૈયાની જે તે તારીખથી એક વર્ષની અંદર કરવાની હોય છે. બિનવર્તમાન જવાબદારીઓની ચૂકવણી કંપનીએ સરવૈયાની જે તે તારીખથી એક વર્ષની અંદર કરવાની હોય છે. બિનવર્તમાન જવાબદારીઓની ચૂકવણી 12 મહીના પછી કે એક વર્ષ પછી કરવાની હોય છે. કંપનીની ઈક્વિટી એ કંપનીની મિલકતો અને કંપનીની જવાબદારી વચ્ચેનો તફાવત છે. ઈક્વિટીમાં કંપનીની શેરમૂડી, કંપનીએ ભવિષ્યનાં ઉપયોગ માટે જાળવી રાખેલા નફા, સામાન્ય સ્ટોક, પ્રેફરન્સ સ્ટોક અને અનામતનો સમાવેશ થાય છે.

## 2. રોકડ પ્રવાહ પત્રક : (Cashflow Statement)

રોકડ પ્રવાહ પત્રક એ એક એવું નાણાકીય પત્રક છે જે ચોક્કસ સમયની રોકડની આવક અને જાવકની હિલચાલ દર્શાવે છે. આ રોકડ પ્રવાહને ત્રણ ભાગમાં વહેંચવામાં આવે છે: કંપનીની મુખ્ય કાર્યરત પ્રવૃત્તિઓ રોકડ પ્રવાહપત્રકથી કંપની તેની રોકડનું સંચાલન કેટલી સારી રીતે કરે છે તેનો ખ્યાલ આવે છે કંપની તેની ઉત્પન્ન થયેલી રોકડમાંથી તેનાં ખર્ચા અને જવાબદારીઓની ચૂકવણી કઈ રીતે કરે છે તેનો પણ અંદાજ મેળવી શકાય છે.

## 3. આવકપત્ર (Income Statement)

આવકપત્ર જે તે વર્ષની કંપનીની નાણાકીય કામગીરી દર્શાવે છે. તેમાં કંપનીની ટોટલ ખરીદી, વેચાણ, ખરીદીને લગતા તમામ ખર્ચ વગેરેની માહિતી હોય છે. આ પત્રક પ્રમાણે કંપનીનો જે તે વર્ષનો નફો કે નૂકશાન મેળવવા માટે જે તે વર્ષનાં વેચાણમાંથી તે વર્ષનાં ખર્ચાને બાદ કરવામાં આવે છે. જો કંપની જાહેર માલિકીની હોય તો આ પત્રકમાં કંપનીની શેરદીઠ કમાણીને પણ દર્શાવવામાં આવે છે. આવકપત્ર સાથે કંપનીના સરવૈયા અને રોકડપ્રવાહ પત્રકને જોવાથી કંપનીની નાણાકીય પરિસ્થિતિને વ્યવસ્થિત રીતે સમજી શકાય છે.

## 4. ઈક્વિટીમાં ફેરફારનું પત્રક (Statement of Changes in Equity)

આ એક નાણાકીયપત્રક છે જે ચોક્કસ હિસાબી વર્ષનાં સમય ગાળા દરમિયાન થયેલા શેરધારકનાં શેર સાથે સંબંધિત વ્યવહારોનો સારાંશ આપે છે. કંપનીની શેરમૂડીમાં ફેરફાર



થાય કે કંપની નવા શેર બહાર પાડે અથવા તો કંપનીની જાળવી રાખેલી કમાણીમાં કોઈ બદલાવ થાય તો તેની માહિતી આ પત્રકથી મેળવી શકાય છે.

### 1.5 નાણાકીય પત્રકોનાં મુખ્ય હેતુઓ :

નાણાકીય પત્રકથી ધંધાની કામગીરી વિશે પૂરતી માહિતી મળે છે. વિવિધ વર્ષોનાં નાણાકીય પરીણામોની સરખામણી કરતા કંપનીની પ્રગતિ વિશે પણ જરૂરી અનુમાન કરી શકાય છે. નાણાકીય પત્રકોનાં મુખ્ય હેતુઓ નીચે મુજબ છે.

1. કંપનીનાં નફા અને નુકશાન વિશે માહિતી મેળવવાનો
2. કંપનીની જે તે વર્ષની આવક અને જાવક જાણવાનો
3. કંપનીની લાંબા અને ટૂંકા ગાળાની જવાબદારીઓને ચૂકવવાની ક્ષમતા જાણવાનો
4. બે કે તેથી વધુ વર્ષના નાણાકીય આંકડાઓને ધ્યાનમાં રાખીને કંપનીના ભવિષ્ય વિશે અંદાજ કરવાનો
5. કંપનીની નાણાકીય વ્યવસ્થા અને સ્થિતિને સમજવાનો
6. જ્યારે કંપનીની જવાબદારીઓ પૂરી કરવાની થાય ત્યારે તેનાં આંતરીક અને બાહ્ય નામાકીય સ્ત્રોતની શક્તિઓને સમજવાનો
7. સમાન વેપાર કરતી સંસ્થાઓ સાથે નફાકારકતાનો તુલનાત્મક અભ્યાસ કરવાનો અને ત્યારબાદ સાચી વ્યવસાયનીતિ અપનાવવાનો
8. કંપનીનાં નબળા પાસાઓને સમજીને ભવિષ્યમાં સુધારાત્મક પગલા લેવાનો
9. કંપનીનાં બજેટ બનાવવા માટે અને ભવિષ્યની રોકડની વ્યવસ્થા માટે અંદાજ કરવાનો
10. કંપની સાથે જોડાયેલી વિવિધ પાર્ટીઓ, કંપનીઓ, પક્ષો, સરકારી સંસ્થાઓ, રોકાણકારો વગેરેને ધંધાની સાચી નાણાકીય સ્થિતિ દર્શાવવાનો.

### 1.6 નાણાકીય પત્રકોનાં મુખ્ય ફાયદાઓ :

1. નાણાકીય પત્રકો દ્વારા કંપનીનાં વ્યવસાયિક વ્યવહારોની વિગતો વિશે ખબર પડે છે.
2. નાણાકીય પત્રકો કંપનીને જે તે વર્ષની આવક અને જાવકની માહિતી પૂરી પાડે છે.
3. નાણાકીય પત્રકો કંપનીની રોકડ ઉત્પન્ન કરવાની ક્ષમતા અને રોકડનાં મુખ્ય સ્ત્રોતની માહિતી આપે છે.
4. નાણાકીય પત્રકો દ્વારા વિવિધ પ્રકારનાં નાણાકીય ગુણોત્તર મેળવવાથી કંપનીની આંતરિક ક્ષમતા વિશે પણ જાણકારી મેળવી શકાય છે.
5. નાણાકીય પત્રકો દ્વારા કંપનીના સંચાલકો કંપનીની નાણાકીય સ્થિતિને સમજીને ભવિષ્યનાં નાણાકીય નિર્ણયો પણ લઈ શકે છે.
6. નાણાકીય પત્રકોથી કંપનીની લાંબાગાળાની દેવું ચૂકવવાની ક્ષમતા નક્કી કરી શકાય છે.
7. કંપનીની નાણાકીય સ્થિતિને સમજીને તેમાં રોકાણ કરવા માટે રોકાણકારો પણ નાણાકીય પત્રકોનો ઉપયોગ કરે છે.

### 1.7 નાણાકીય પત્રકોની મર્યાદાઓ :

1. કેટલીક કંપનીઓ તેમની નબળી નાણાકીય સ્થિતિને ઢાંકવા માટે નાણાકીય નિવેદનોમાં સમાવિષ્ટ માહિતીની હેરફેરનો આશરો લે છે. તેના લીધે નાણાકીય પત્રકો ભ્રામક બની શકે છે.
2. જો બે અલગ કંપનીઓ જુદી જુદી હિસાબી નીતિઓ અપનાવે તો તેમની સરખામણી કરવી મુશ્કેલ બની જાય છે. અને આવી નાણાકીય સરખામણી કંપનીઓની સાચી નાણાકીય સ્થિતિ દર્શાવવામાં નિષ્ફળ જાય છે.
3. નાણાકીય નિવેદનોમાં એવી માહિતીનો જ સમાવેશ થાય છે, જેને નાણામાં માપીને નોંધવી શકાય છે. તેમાં બિનનાણાકીય ધંધાકીય વ્યવહારો જેવા કે મેનેજરની પ્રમાણિકતા, બે વિભાગોનાં ટોચનાં અધિકારીઓનાં સંઘર્ષ, કામદારોની નિષ્ઠા વગેરેને માપીને નોંધી શકાતા નથી પરંતુ આ વ્યવહારો પણ કંપનીનાં કામકાજને અસર કરે છે.
4. નાણાકીય નિવેદનો ભૂતકાળની ઘટનાઓ અને તથ્યોને નોંધે છે ઉત્પાદનની માંગ, સરકારની નીતિઓમાં ફેરફાર વગેરેથી કંપનીનાં વર્તમાન વેચાણ અને નાણાકીય સ્થિતિમાં ફેરફાર થઈ શકે છે પણ નાણાકીય પત્રક ભૂતકાળની જ માહિતી આપે છે.
5. ભાવસ્તરમાં થતા ફેરફારોને કારણે પણ ઘણીવાર નાણાકીયપત્રક ભ્રામક ચિત્ર રજૂ કરી શકે છે.
6. નાણાકીય પત્રકોમાંથી મેળવેલા તારણો વિશ્લેષકની વ્યક્તિગત ક્ષમતા અને જ્ઞાન પર પણ આધાર રાખે છે.
7. એક વર્ષનાં નાણાકીય પત્રક મર્યાદિત ઉપયોગ ધરાવે છે. નાણાકીય વિશ્લેષણ માટે વિવિધ વર્ષોનાં નાણાકીય પત્રકની જરૂર પડે છે.

### 1.8 નાણાકીય પત્રકની ઉપયોગિતા :

નાણાકીય પત્રકોનાં વિશ્લેષણથી કંપનીની નાણાકીય શક્તિઓ તેમ જ નાણાકીય મર્યાદાઓનું આંકલન કરી શકાય છે. નાણાકીય પત્રકો કંપનીની નાણાકીય શક્તિઓને ઓળખવાની પ્રક્રિયા છે. કંપની સાથે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ રીતે જોડાયેલા લોકો જેમ કે કંપનીના માલિકો, મેનેજર, કંપનીના લેણદારો, ધિરાણકર્તાઓ, રોકાણકારો, મજૂર સંગઠનો, સરકાર, કરવેરા વિભાગ વગેરે નાણાકીય પત્રકોનો ઉપયોગ કરે છે. નાણાકીય પત્રકો નીચે આપેલા વિવિધ વપરાશકર્તાઓ માટે ઉપયોગી અને નોંધપાત્ર છે.

1. **ફાઈનાન્સ મેનેજર :-** નાણાકીય વિશ્લેષણ કંપનીની હકીકતો જેવી કે કંપનીની કાર્યક્ષમતા, સંચાલકીય કામગીરી, નાણાકીય શક્તિઓ, કંપનીની નબળાઈઓ અને કંપનીની શાખ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે. ફાઈનાન્સ મેનેજર નાણાકીય કાર્યની સતત સમીક્ષા કરીને સુધારાત્મક કાર્યવાહી કરીને કંપનીની નાણાકીય સ્થિતિને વધુને વધુ મજબૂત બનાવવા માટે જુદા જુદા સાધનો અને તકનીકોનો ઉપયોગ કરે છે.
2. **ટોચનાં સંચાલનકર્તા :** નાણાકીય વિશ્લેષણનું મહત્વ માત્ર ફાઈનાન્સ મેનેજર સુધી મર્યાદિત નથી. સામાન્ય રીતે દરેક સ્તરનાં મેનેજરને નાણાકીય વિશ્લેષણ મદદરૂપ થાય છે. નાણાકીય વિશ્લેષણ સંચાલનકર્તાને કંપનીની કામગીરીની સફળતા અને મૂલ્યાંકન

કરવામાં ઉપયોગી છે. તેનાથી કંપનીની આંતરિક નિયંત્રણ પ્રણાલીનું પણ મૂલ્યાંકન થાય છે.

3. **કંપનીના લેણદારો :** નાણાકીય વિશ્લેષણથી કંપનીનાં લેણદારોને કંપનીનું દેવું ચૂકવવાની ક્ષમતાનો અંદાજ આવે છે નાણાકીય પત્રકોનાં વિગતવાર વિશ્લેષણથી લાંબા ગાળા અને ટૂંકા ગાળાની કંપનીની પ્રવાહીતા વિશે પણ જાણકારી મળે છે.
4. **શાહુકારો (Lenders) :** કંપનીને લાંબા સમય માટે નાણા ધરનાર કંપનીની પ્રવાહિતા અને અસ્તિત્વ માટે ચિંતિત હોય છે. કંપનીના લેણદારોને નાણાકીય પત્રકોનાં વિશ્લેષણથી કંપનીની રોકડ પેદા કરવાની ક્ષમતા અને વ્યાજ ચૂકવવાની ક્ષમતાનો ખ્યાલ આવે છે. કંપનીના ભંડોળનાં વિવિધ સ્ત્રોત અને ઉપયોગને જાણીને ધિરાણકારો કંપનીના ભાવિ નફા અને કંપનીની નાણાકીય જવાબદારી ચૂકવવાની ક્ષમતા બંનેનો અંદાજ લગાવી શકે છે.
5. **રોકાણકારો :** રોકાણકારોએ પોતાનાં નાણાં કંપનીમાં રોક્યા હોવાથી તેમને કંપનીનાં વેચાણ અને નફામાં રસ હોય છે. તેઓ કંપનીનાં મૂડીમાળખામાં પણ રસ ધરાવતા હોય છે. રોકાણકારો કંપનીની કાર્યક્ષમતાનું પણ મૂલ્યાંકન કરે છે. કંપનીમાં નવા શેર ખરીદવા, વેચવા વગેરે નિર્ણયો પણ નાણાકીય પત્રકનાં વિશ્લેષણથી લઈ શકાય છે.
6. **અન્ય :** અર્થશાસ્ત્રીઓ, સંશોધકો, સરકારી એજન્સીઓ, બેંકો, કરવેરા એજન્સીઓ વગેરે કંપનીની વ્યવસાયિક અને આર્થિક પરિસ્થિતિઓનો અભ્યાસ કરવા માટે પણ નાણાકીય પત્રકનો ઉપયોગ કરે છે.

---

### 1.9 નાણાકીય પત્રક વિશ્લેષણ :

---

નાણાકીય પત્રકનાં વિશ્લેષણનો મુખ્ય હેતુ કંપનીની લાંબાં અને ટૂંકાગાળાની નાણાકીય સ્થિતિનું અર્થઘટન કરવાનો છે. આ વિશ્લેષણમાં કંપનીના સરવૈયા, રોકડપ્રવાહ નિવેદન આવકપત્ર વગેરેનો ઉપયોગ કરીને તેમની વચ્ચે વ્યૂહાત્મક સંબંધો સ્થાપીત કરીને કંપનીની નાણાકીય શક્તિઓ અને નબળાઈઓ નક્કી કરવામાં આવે છે અને ત્યારબાદ કંપનીના ભાવિ અંગે આગાહી કરતા સંબંધિત નિર્ણયો લેવામાં આવે છે.

---

### 1.10 નાણાકીય પત્રક વિશ્લેષણનાં મુખ્ય ઉદ્દેશો :

---

1. કંપનીની વ્યવસાયિક ક્ષમતાની ક્ષમતાનો અંદાજ કરવાનો
2. કંપનીની નાણાકીય કામગીરીને જાણવાનો
3. કંપનીની વિવિધ પ્રકારની વ્યવસાયિક કાર્યક્ષમતાને ચકાસવાનો
4. કંપનીના ભવિષ્ય વિશે વિવિધ સંભાવનાઓ કરીને ત્યારબાદ નાણાકીય નિર્ણય લેવાનો
5. કંપનીની નફાકારકતા અને અનામત ભંડોળ અંગેની નીતિને જાણવાનો
6. કંપનીના સંચાલન અને વહીવટને સમજીને તેનું મૂલ્યાંકન કરવાનો
7. કંપનીની શાખ ક્ષમતાનું મૂલ્યાંકન કરવાનો
8. કંપનીની લાંબાગાળા અને ટૂંકાગાળાની પ્રવાહિતા અને દ્વિવિક્તા

9. કંપનીના દેવાની ક્ષમતા નક્કી કરવાનો
10. કંપનીના એક વર્ષનાં નાણાકીય પ્રદર્શનની સરખામણી બીજા વર્ષોનાં નાણાકીય પ્રદર્શન સાથે કરીને કંપનીના ભવિષ્ય વિશે ધારણા કરવાનો
11. કંપનીના એક અથવા વધુ વર્ષનાં નાણાકીય પ્રદર્શનની સરખામણી બીજી કંપનીઓના પ્રદર્શન સાથે કરીને કંપનીની પ્રગતિ માટે વ્યુહાત્મક નિર્ણયો કરવાનો.

### 1.11 નાણાકીય પત્રક વિશ્લેષણનાં ફાયદાઓ :

નાણાકીયપત્રક વિશ્લેષણનાં મુખ્ય લાભો અથવા ફાયદા નીચે મુજબ છે.

#### 1. ભૂતકાળની કામગીરીનું મૂલ્યાંકન :

નાણાકીયપત્રકનાં વિશ્લેષણમાં વિવિધ તકનીકોનો ઉપયોગ થાય છે અને તેના દ્વારા ભૂતકાળનાં વેચાણ, રોકડપ્રવાહ આવક, રોકાણ પર વળતર વગેરેનું મૂલ્યાંકન કરી શકાય છે.

#### 2. વર્તમાનસ્થિતિ વિશે માહિતી અને સંકેત તથા ભવિષ્યની આગાહી :

નાણાકીય પત્રક વિશ્લેષણ ભૂતકાળ અને વર્તમાનની નાણાકીય સ્થિતિનાં આંકડા આપે છે. આ આંકડાઓ અને માહિતીને આધારે વ્યવસાયની ભાવિ કમાણી અને વૃદ્ધિદરની આગાહી કરી શકાય છે અને તેનાથી કંપનીનાં ભાવિ વિકાસનાં સંકેતો પણ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

#### 3. ભવિષ્યનાં આયોજન અને નિર્ણય માટે મદદરૂપ :

નાણાકીયપત્રકનાં વિશ્લેષણથી વ્યવસાયનાં ભૂતકાળ અને વર્તમાન પ્રદર્શનનું મૂલ્ય કરીને સંચાલકો વ્યવસ્થિત રીતે ભવિષ્યનું આયોજન અને નિર્ણય પણ કરી શકે છે.

#### 4. કરની જવાબદારી :

નાણાકીયપત્રકનાં વિશ્લેષણથી કંપનીની ચોક્કસ નાણાકીય સ્થિતિ અને નફાકારકતા વિશે જાણકારી પ્રાપ્ત થાય છે. જો કંપનીના ભવિષ્યનાં વિકાસને ધ્યાનમાં રાખીને અસર કરતા પરિબળો વિશે યોગ્ય અનુમાન કરીએ તો કંપનીના નફાનો અંદાજ કરી કંપનીની ભવિષ્યની કરની જવાબદારી વિશે પણ અનુમાન કરી શકાય છે.

#### 5. બજેટના નિર્માણમાટે સહાયરૂપ :

નાણાકીય વિશ્લેષણથી કંપનીના ખર્ચા અને વિવિધ આવકોની હિલચાલ (Pattern) ખબર પડે છે જે નવી વસ્તુનાં ઉત્પાદન વિશે બજેટ બનાવવા માટે સહાયરૂપ બને છે.

#### 6. કંપનીની નાણાકીય પરિસ્થિતિને સમજવા મદદરૂપ :

નાણાકીય વિશ્લેષણ કંપનીની પ્રાવ્યતા, તરલતા, નફાકારકતા અને કાર્યક્ષમતા વિશે માહિતી આપીને કંપનીની નાણાકીય પરિસ્થિતિને સમજવા માટે મદદરૂપ થાય છે.

### 1.12 નાણાકીય પત્રક વિશ્લેષણની મર્યાદાઓ :

1. જ્યારે કંપનીનાં વિકાસ માટે વ્યુહાત્મક નિર્ણયો લેવાના હોય ત્યારે કંપનીનાં ભૂતકાળનાં આંકડાઓની સાથે કંપનીની વર્તમાન પરિસ્થિતિ અને કંપનીના વેચાણને અસર કરતા

વિવિધ પરિબલો ને સમજવા ખૂબ જ જરૂરી છે. નાણાકીય પત્રકનું વિશ્લેષણ ભૂતકાળની કંપનીની માહિતી આપે છે પરંતુ ભવિષ્યનાં કંપનીના પરિણામોની ખાતરી આપતું નથી. આ પત્રકનાં વિશ્લેષણથી કરવામાં આવતી આગાહીનાં આધારે વધુ પડતા જોખમથી બચવા માટે નાણાકીય ગુણોત્તર અને નિવેદનોનાં અર્થઘટનમાં સાવધ અભિગમ અપનાવવો જરૂરી બની જાય છે.

2. નાણાકીય પત્રકનાં વિશ્લેષણથી કરવામાં આવતી આગાહી જે તે સમય માટે જ લાગુ પડે છે. એકવાર પત્રકોનાં વિશ્લેષણ કર્યા બાદ તેનો ભવિષ્યમાં વારંવાર ઉપયોગ કરી શકાતો નથી. આ વિશ્લેષણ જે તે સમય માટે મર્યાદીત રહેતું હોય છે.

---

ॐ **સ્વાધ્યાય**

---

⇒ **નીચેનાં પ્રશ્નોનાં મુદ્દાસર જવાબ આપો.**

1. નાણાકીય પત્રકોનો અર્થ સમજાવી તેના સ્વરૂપ વિશે ચર્ચા કરો.
2. નાણાકીય પત્રકોનાં પ્રકારો વિગતવાર સમજાવો.
3. નાણાકીય પત્રકોનાં મુખ્ય હેતુઓ જણાવો.
4. નાણાકીય પત્રકનાં વિશ્લેષણના મુખ્ય ઉદ્દેશો જણાવો.
5. “નાણાકીય પત્રક કંપનીનાં વ્યવસાયિક વ્યવહારોની વિગતો દર્શાવે છે” આ વિધાન સમજાવી નાણાકીય પત્રકના મુખ્ય ફાયદા સમજાવો.

⇒ **ટૂંકનોંધ લખો**

1. રોકડપ્રવાહ પત્રક
2. આવક પત્રક
3. સરવૈયું
4. પૂર્વધારણાઓ અને વ્યક્તિગત ચુકાદાઓ
5. નાણાકીય પત્રકોની મર્યાદાઓ
6. નામાકીય પત્રક વિશ્લેષણનાં મુખ્ય ઉદ્દેશો
7. નાણાકીય પત્રક વિશ્લેષણ ફાયદા અને મર્યાદાઓ

⇒ **ખાલી જગ્યાઓ પુરો**

- 1) ..... કંપનીના નાણાકીય પરિણામો, નાણાકીય સ્થિતિ અને રોકડપ્રવાહનાં સંપૂર્ણ અહેવાલોનો સંગ્રહ છે.
- 2) ..... પત્રક જે તે વર્ષની રોકડની આવક અને જાવકની હિલચાલ દર્શાવે છે.
- 3) ..... પત્રક શેરધારકનાં શેર સાથે સંબંધિત વ્યવહારોનો સારાંશ આપે છે.
- 4) ..... નો મુખ્ય હેતુ કંપનીની લાંબા અને ટૂંકા ગાળાની નાણાકીય સ્થિતિનું અર્થઘટન કરવાનો છે.

- 5) નાણાકીય પત્રકો હિસાબી પુસ્તકોનાં નોંધાયેલા ..... અને ..... ને આધારે કરવામાં આવે છે.

જવાબ : 1. નાણાકીયપત્રકો

2. રોકડ પ્રવાહ પત્રક
3. ઈકિવિટીમાં ફેરફારનું પત્રક
4. નાણાકીય પત્રક વિશ્લેષણ
5. આંકડાઓ, હકીકતો

⇒ નીચેનાં વિધાનો સાચા છે કે ખોટા તે જણાવો.

1. નાણાકીય પત્રકો કંપનીની નાણાકીય માહિતિ મેળવવાનો મુખ્ય સ્ત્રોત છે.
2. સરવૈયુ નાણાકીય પત્રક નથી.
3. નાણાકીય પત્રકો તૈયાર કરતી વખતે અમુક પૂર્વધારણાઓ કરવામાં આવે છે.
4. રોકડપ્રવાહ પત્રક જે તે વર્ષનાં કંપનીના વેચાણ, ખરીદી, ખર્ચાઓ દર્શાવે છે.
5. નાણાકીય વિશ્લેષણનો મુખ્ય હેતુ કંપનીની લાંબા અને ટૂંકાગાળાના નાણાકીય સ્થિતિનું અર્થઘટન કરવાનો છે.

જવાબ : 1. સાચું 2. ખોટું 3. સાચું 4. ખોટું 5. સાચું

⇒ નીચે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો વિકલ્પ લખો.

- 1) નાણાકીય પત્રકો કંપનીના..... દ્વારા સમયાંતરે રજૂ કરવામાં આવે છે.
 

(A) લેણદારો	(B) દેવાદારો
(C) સંચાલનમંડળ (Management)	(D) શેરધારકો
- 2) ..... સંપત્તિમાં ટૂંકાગાળાની મિલકતો જેવી કે હાથ પર રોકડ, કાચો માલ, દેવાદારોનો સમાવેશ થાય છે.
 

(A) વર્તમાન સંપત્તિ	(B) બિનવર્તમાન સંપત્તિ
(C) વર્તમાન જવાબદારી	(D) બિનવર્તમાન જવાબદારી
- 3) પાઘડી, ટ્રેડમાર્કનો સમાવેશ ..... માં થાય છે.
 

(A) મૂર્ત સંપત્તિ	(B) અમૂર્ત સંપત્તિ
(C) અનામત	(D) નફા
- 4) નાણાકીય પત્રકનાં વિશ્લેષણમાં વિવિધ ..... નો ઉપયોગ થાય છે.
 

(A) તકનીકો	(B) માધ્યમો
(C) નિયમો	(D) સિધ્ધાંતો

## નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ

5) ..... પત્રકમાં રોકડપ્રવાહને ત્રણ ભાગમાં વહેચવામાં આવે છે.

(A) આવકપત્ર

(B) જીવકપત્ર

(C) રોકડપ્રવાહ

(D) ઈક્વિટીમાં ફેરફારનાં

જવાબો :

1) D

2) A

3) B

4) A

5) C

⇒ ટૂંકમાં જવાબ આપો.

1. નાણાકીય પત્રકોમાં કોનો સમાવેશ થાય છે ?

2. નાણાકીય પત્રક વિશ્લેષણનો અર્થ જણાવો.

3. નાણાકીય પત્રક કંપનીનાં રોકાણકારોને કેવી રીતે ઉપયોગી છે ?

4. નાણાકીય પત્રક વિશ્લેષણનાં કોઈ પણ બે ઉદ્દેશ જણાવો.

5. નાણાકીય પત્રકનાં વિશ્લેષણમાં સાવધ અભિગમ અપનાવવો કેમ જરૂરી બની જાય છે ?

□ □ □

-: રૂપરેખા :-

- 2.1 પ્રસ્તાવના
  - 2.2 નાણાકીય પત્રકોનાં વિશ્લેષણનાં ઓજારો
  - 2.3 તુલનાત્મક પત્રકો
  - 2.4 સમાનકદનાં પત્રકો
  - 2.5 વલણ વિશ્લેષણ
  - 2.6 સરેરાશ વિશ્લેષણ
  - 2.7 કાર્યકારી મૂડીમાં ફેરફારનું પત્રક
  - 2.8 રોકડપ્રવાહ વિશ્લેષણ
  - 2.9 ગુણોત્તર વિશ્લેષણ
  - 2.10 સમયશ્રેણી વિશ્લેષણ
- ॐ સ્વાધ્યાય

## 2.1 પ્રસ્તાવના :

નાણાકીય પત્રકનું વિશ્લેષણ કંપનીની આંતરીક ક્ષમતાને પ્રકાશિત કરે છે. આ વિશ્લેષણ કંપનીના સંચાલનમંડળ અને રોકાણકારોને ખૂબ જ ઉપયોગી નિવડે છે. નાણાકીય પત્રકોનાં વિશ્લેષણ માટે વિવિધ તકનીકો અને સાધનોનો ઉપયોગ થાય છે. આ વિવિધ ઓજારોનો ઉપયોગ કરીને કંપનીની પ્રવાહિતા, નફાકારકતા, સધ્ધરતા, નફાકારકતા વિશે સચોટ માહિતિ મેળવી શકાય છે. આ સાધનોનો કુશળપૂર્વકનો ઉપયોગ કરીને કંપનીનાં ભાવિ વિશે પણ આગાહી કરી શકાય છે.

## 2.2 નાણાકીય પત્રકોનાં વિશ્લેષણનાં ઓજારો :

નાણાકીય પત્રકોનાં મહત્વપૂર્ણ ઓજારો / સાધનો / તકનીકો નીચે મુજબ છે.

1. તુલનાત્મક પત્રકો (Comparative Statement)
2. સમાનકદનાં પત્રકો (Common size Statement)
3. વલણ વિશ્લેષણ (Trend Analysis)
4. સરેરાશ વિશ્લેષણ (Average Analysis)
5. કાર્યકારી મૂડીમાં ફેરફારનું પત્રક (Statement of Changes in Working Capital)
6. રોકડ પ્રવાહ વિશ્લેષણ (Cash flow statement)
7. ગુણોત્તર વિશ્લેષણ (Ratio Analysis)



8. સમયશ્રેણી વિશ્લેષણ (Time Series Analysis)

**2.3 તુલનાત્મક પત્રકો (Comparative Statement):**

વ્યવસાયિક સંસ્થાઓ ચોક્કસ સમયગાળા માટે તેમની નાણાકીય સ્થિતિ નક્કી કરવા માટે નાણાકીય પત્રકો તૈયાર કરે છે. નાણાકીય પત્રકો તૈયાર કરવાનો પ્રાથમિક હેતુ સંસ્થાની નાણાકીય તંદુરસ્તી વિશે જાણવાનો પણ છે. તુલનાત્મક પત્રકો નાણાકીય વિશ્લેષણ કરવા માટે સૌથી વધુ ઉપયોગમાં આવતા સાધનો / ઓજારો માંનું એક છે.

તુલનાત્મક પત્રકોમાં એક કરતા વધારે સમયગાળાનાં નાણાકીય પત્રકોની તુલના કરવામાં આવી હોય છે. આ પત્રકોમાં આવકનું પત્રક, સરવૈયુ, રોકડપ્રવાહનું પત્રકનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે તુલનાત્મક પત્રકોની ફરતા મહીનાઓ પ્રમાણે અગાઉનાં 12 મહીનાની નાણાકીય સ્થિતિ વિશે માહિતી આપે છે.

તુલનાત્મક પત્રકોનાં ફાયદા નીચે પ્રમાણે છે.

1. તુલનાત્મક પત્રકો દ્વારા એક કરતાં વધારે વર્ષનાં નાણાકીય પ્રદર્શનની તુલના થઈ શકે છે જેથી કંપનીના વલણો સમજી શકાય છે.
2. કોઈ અસામાન્ય ઘટના બની હોય અથવા તો નામુ લખવામાં કોઈ ભૂલ થઈ હોય તો તે અંગે પણ ખ્યાલ આવી શકે છે.
3. આ પત્રકોથી કંપનીની મિલકતો અને આવકની સાથે કંપનીના ખર્ચની સરખામણી થઈ શકે છે.
4. તુલનાત્મક પત્રકોથી કંપનીનાં ભવિષ્યનાં પ્રદર્શનની આગાહી પણ થઈ શકે છે ; પણ આ આગાહીને વધુ સચોટ બનાવવા માટે કાર્યકારી સૂચકો અને અગ્રણી સૂચકો પર પણ ભાર આપવો જરૂરી બની જાય છે.

જ્યારે એક કરતા વધુ નાણાકીય વર્ષનાં પત્રકોનો ઉપયોગ કરી તેની તુલના કરવી હોય તો આ આંકડાઓ અને માહિતી સમાન સિધ્ધાંતો અને નિયમોનું પાલન કરતા હોવા જોઈએ.

**(A) તુલનાત્મક આવકપત્રક**

આવકપત્રકો કંપનીની વ્યવસાયિક કામગીરીનાં પરિણામો વિશેની વિગતો પૂરી પાડે છે આ તુલનાથી કંપનીમાં વેચાણમાં થયેલા વધારા કે ઘટાડાની તુલના કરી શકાય છે આ સાથે કંપનીનાં નફા અને નુકસાનનું પણ વિશ્લેષણ કરી શકાય છે.

તુલનાત્મક આવકપત્ર વિવિધ સમયગાળાને લગતી વસ્તુઓની આંકડાકીય માહિતી હોય છે. આ તુલનાત્મક આવકપત્રમાં ચાલુ મૂલ્યો સાથે પાછલા મૂલ્યો વચ્ચેનો આંકડાકીય તફાવત અને ટકાવારી તફાવત શોધી શકાય છે.

તુલનાત્મક આવકપત્રનો નમૂનો નીચે પ્રમાણે છે

વર્ષ 2020-21 માટે તુલનાત્મક પત્રક

વિગત	2019 (₹)	2020 (₹)	સંપૂર્ણ તફાવત	ટકાવારી તફાવત %
આવક	***	***	**	*
વેચાયેલા માલની પડતર	***	***	**	*
<b>કાચો નફો = I</b>	***	***	**	*
ખર્ચા				
ઓફીસ ખર્ચ	***	***	***	*
ઘસારો	***	***	***	*
વ્યાજનો ખર્ચ	***	***	***	*
જાહેરાત ખર્ચ	***	***	***	*
<b>કુલ ખર્ચાઓ = II</b>				
કર પહેલાંનો નફો (I-II)	***	***	***	*
કર	***	***	***	*
<b>ચોખ્ખો નફો</b>	***	***	***	*

વર્ષ 2020-21 માટે તુલનાત્મક પત્રક : ઉદાહરણ

વિગત	2019 (₹)	2020 (₹)	સંપૂર્ણ તફાવત	ટકાવારી તફાવત %
આવક	8,00,000	12,00,000	4,00,000	50
વેચાયેલા માલની પડતર	6,00,000	9,00,000	2,00,000	33.33
<b>કાચો નફો = I</b>	<b>2,00,000</b>	<b>3,00,000</b>	<b>1,00,000</b>	<b>50</b>
ખર્ચા				
ઓફીસ ખર્ચ	5000	5500	500	10
ઘસારો	2500	2000	(500)	(20)
વ્યાજનો ખર્ચ	1000	2200	1200	120
જાહેરાત ખર્ચ	3000	4500	1500	50
<b>કુલ ખર્ચાઓ = II</b>	<b>11500</b>	<b>14200</b>	<b>2700</b>	<b>23.48</b>
કર પહેલાંનો નફો (I-II)	188500	285800	97300	51.62
કર	47125	71450	24325	51.62
<b>ચોખ્ખો નફો</b>	<b>141375</b>	<b>214350</b>	<b>72975</b>	<b>51.62</b>

**(b) તુલનાત્મક સરવૈયું**

તુલનાત્મક સરવૈયુ ચાલુ વર્ષ માટેની વ્યવસાયની સંપત્તિ અને જવાબદારીઓનું વિશ્લેષણ કરે છે. તુલનાત્મક સરવૈયા દ્વારા જુદા - જુદા હિસાબી સમય દરમિયાન કંપનીની મિલકતો અને જવાબદારીમાં થયેલા ફેરફારોને સમજી શકાય છે. તુલનાત્મક સરવૈયું કંપનીની નાણાકીય પ્રવાહિતા અને સ્થિરતા, લાંબાગાળાની આર્થિક સ્થિતિ અને વ્યવસાયની નફાકારકતા અને અનામત વિશે પણ માહિતી આપે છે તુલનાત્મક સરવૈયું હિસાબી સમયગાળાને લગતી સંપત્તિઓ અને જવાબદારીઓનું સંપૂર્ણ મૂલ્ય લઈને તેનો સંપૂર્ણ ફેરફાર અને ટકાવારી ફેરફાર નક્કી કરે છે. તુલનાત્મક સરવૈયાથી કંપનીની કાર્યકારી મૂડીમાં થતા ફેરફારને પણ સમજી શકાય છે તુલનાત્મક સરવૈયાની નમૂનો નીચે પ્રમાણે છે.

વિગત	2019 (₹)	2020 (₹)	સંપૂર્ણ તફાવત	ટકાવારી તફાવત %
ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ				
1. શેરધારકોનું ભંડોળ				
(a) ઈક્વિટી શેરમૂડી	***	***	***	**
(b) અનામત અને વધારાનું ભંડોળ	***	***	***	**
<b>કુલ શેરધારકોનું ભંડોળ</b>	<b>***</b>	<b>***</b>	<b>***</b>	<b>**</b>
2. બિનચાલુ જવાબદારી				
(a) લાંબા ગાળાના ઉધાર	***	***	***	**
(b) અન્ય લાંબા ગાળાની જવાબદારીઓ	***	***	***	**
(c) લાંબા ગાળાની જોગવાઈઓ	***	***	***	**
<b>કુલ બિનચાલુ જવાબદારીઓ</b>				
3. ચાલુ જવાબદારી				
(a) ટૂંકાગાળાના ઉધાર	***	***	***	**
(b) લેણદારો અને અન્ય ચૂકવવાપાત્ર વેપારી દેવા	***	***	***	**
(c) લાંબા ગાળાની જોગવાઈઓ	***	***	***	**
(d) ટૂંકા ગાળાની જોગવાઈઓ	***	***	***	**
<b>કુલ ચાલુ જવાબદારીઓ</b>				
<b>કુલ જવાબદારીઓ</b>	<b>***</b>	<b>***</b>	<b>***</b>	<b>**</b>

વિગત	2019 (₹)	2020 (₹)	સંપૂર્ણ તફાવત	ટકાવારી તફાવત %
સંપત્તિ				
1. બિન-ચાલુ સંપત્તિ				
(A) સ્થિર સંપત્તિ				
(a) મૂર્ત સંપત્તિ	***	***	***	**
(b) અમૂર્ત સંપત્તિ	***	***	***	**
<b>કુલ સ્થિર સંપત્તિ</b>	<b>***</b>	<b>***</b>	<b>***</b>	<b>**</b>
2. બિન-ચાલુ રોકાણ	***	***	***	**
3. લાંબા ગાળાની લોન અને એડવાન્સ	***	***	***	**
4. અન્ય બિન-ચાલુ સંપત્તિ	***	***	***	**
<b>કુલ બિનચાલુ સંપત્તિ</b>	<b>***</b>	<b>***</b>	<b>***</b>	<b>**</b>
(B) ચાલુ સંપત્તિ				
(a) ચાલુ રોકાણ	***	***	***	**
(b) માલ (Goods/Inventory)	***	***	***	**
(c) દેવાદાર	***	***	***	**
(d) રોકડ અને બેન્કનું બેલેન્સ	***	***	***	**
(e) ટૂંકગાળાની લોન અને એડવાન્સ	***	***	***	**
(f) અન્ય ચાલુ સંપત્તિ	***	***	***	**
<b>કુલ ચાલુ સંપત્તિ</b>				
<b>કુલ સંપત્તિ</b>	<b>***</b>	<b>***</b>	<b>***</b>	<b>**</b>

તુલનાત્મક પત્રક સરવૈયુ ઉદાહરણ

વિગત	2019 (₹)	2020 (₹)	સંપૂર્ણ તફાવત	ટકાવારી તફાવત %
ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ				
1. શેરધારકોનું ભંડોળ				
(a) ઈક્વિટી શેરમૂડી	50000	80000	30000	60
(b) અનામત અને વધારાનું ભંડોળ	20000	35000	15000	75
<b>કુલ શેરધારકોનું ભંડોળ</b>	<b>70000</b>	<b>120000</b>	<b>40000</b>	<b>57.14</b>
2. કુલ બિનચાલુ જવાબદારી	60000	45000	(15000)	(25)
3. કુલ ચાલુ જવાબદારી	25000	20000	(5000)	20

કુલ જવાબદારીઓ (2 + 3)	85000	65000	(20000)	23.53
કુલ ઈકિવટી અને જવાબદારીઓ	<b>155000</b>	<b>185000</b>	<b>30000</b>	<b>19.35</b>
સંપત્તિ				
A. બિન-ચાલુ સંપત્તિ				
(a) કુલ સ્થિર સંપત્તિ	40000	50000	10000	25
(b) બિન-ચાલુ રોકાણો	35000	20000	(15000)	42.86
(c) લાંબા ગાળાની લોન અને એન્ડવાન્સ	40000	55000	15000	37.5
(d) અન્ય બિનચાલુ સંપત્તિ	20000	30000	10000	50
કુલ બિનચાલુ સંપત્તિ	<b>135000</b>	<b>155000</b>	<b>20000</b>	<b>14.81</b>
કુલ ચાલુ સંપત્તિ	<b>20000</b>	<b>30000</b>	<b>10000</b>	<b>50</b>
કુલ સંપત્તિ	<b>155000</b>	<b>185000</b>	<b>30000</b>	<b>19.35</b>

તુલનાત્મક પત્રકો વ્યવસાયનાં નાણાકીય પ્રવાહો, નાણાકીય સ્થિતિ અને કંપનીની પ્રગતિ જાણવામાં મદદ કરે છે.

#### 2.4 સમાનકદનાં પત્રકો (Common size Statement) :

સામાન્યકદ/સામાનકદનું પત્રક એ નાણાકીય પત્રકનાં વિશ્લેષણ અને અર્થઘટનનું એક સ્વરૂપ છે. આ પદ્ધતિ ચોક્કસ હિસાબી સમયગાળા માટે પાયાની રકમની ટકાવારી લઈને લાઈન મુજબ નાણાકીય પત્રકનું વિશ્લેષણ કરે છે.

- સામાન્યકદનાં પત્રક કોઈ પણ પ્રકારનો નાણાકીય ગુણોત્તર નથી, પરંતુ તે નાણાકીય પત્રકને વ્યક્ત કરવાની એક સરળ રીત છે. સામાન્યકદના પત્રકો હંમેશા ટકાવારીનાં સ્વરૂપમાં દર્શાવવામાં આવે છે.
- સામાન્યકદનાં પત્રકનાં મુખ્ય બે પ્રકાર છે : સામાન્યકદનાં આવકપત્રક અને સામાન્યકદનું સરવૈયું. સામાન્યકદનાં આવકપત્રકમાં વેચાણને તમામ ગણતરીનાં આધાર તરીકે લેવામાં આવે છે જેથી દરેક લાઈનની વિગતની ગણતરી માટે વેચાણને આધાર લઈને દરેક વિગતની ટકાવારી શોધવામાં આવશે. સામાન્યકદનું આવકપત્ર નીચે મુજબની વિગતો દર્શાવે છે.
  1. તે વેચાણના સંદર્ભમાં વેપારમાં થતા નફા અને નુકસાનની માહિતી આપે છે.
  2. તે ખર્ચમાં થતાં ફેરફારને દર્શાવે છે.
  3. તે વેચાયેલા માલની પડતર કિંમતમાં થતા ફેરફારોને પણ દર્શાવે છે.
  4. તે બે કે તેથી વધુ સમયગાળાનાં આવક નિવેદનની તુલના કરવામાં મદદ કરે છે.

5. સામાન્યકદનાં આવકપત્રો કંપનીની નાણાકીય સ્થિતિ અને વ્યવસાયમાં થતા ફેરફારોને ઓળખે છે.
6. આ પત્રકથી રોકાણકારોને વ્યવસાયમાં રોકાણ અંગેના નિર્ણયો લેવામાં સરળતા રહે છે.  
તેવી જ રીતે સામાન્યકદનું સરવૈયું કંપનીની મિલકતો અને જવાબદારીઓને ટકાવારીનાં રૂપમાં દર્શાવે છે તેમાં દરેક મિલકતની ગણતરી કુલ મિલકતોને ધ્યાનમાં રાખી તેની ટકાવારી મુજબ કરવામાં આવે છે તેવી જ રીતે દરેક જવાબદારીની ગણતરી કુલ જવાબદારીને ધ્યાનમાં લઈને કરવામાં આવે છે. સામાન્યકદનું સરવૈયું નીચે પ્રમાણે વિગત દર્શાવે છે.
  1. તે સરવૈયામાં રહેલી વિવિધ મિલકતો અને જવાબદારીમાં થતા ફેરફારોને નોંધે છે.
  2. તે સરવૈયાની મિલકતો, ઈક્વિટી અને જવાબદારી નાં વલણને સમજે છે.
  3. જુદી-જુદી કંપનીઓ જે એક સમાન ઉદ્યોગોમાં પોતાનાં નાણા રોકી રહી છે તેનું નાણાકીય વિશ્લેષણ પણ આ પત્રકથી થઈ શકે છે.

**સામાન્યકદનું આવકપત્ર (નમૂનો)**

	વિગત	નો નંબર	ચાલુ વર્ષની કિંમત	પાછલા વર્ષ ની કિંમત	ચાલુ વર્ષ (%)	પાછલું વર્ષ (%)
I	વેચાણમાંથી આવક		***	***	100	100
II	અન્ય આવક		***	***	***	**
III	<b>કુલ આવક (I + II)</b>		***	***	***	**
IV	ખર્ચાઓ					
	વપરાયેલા માલની કિંમત		***	***	***	**
	ધંધામાં માલની ખરીદી		***	***	***	**
	તૈયાર માલનાં સ્ટોકમાં ફેરફાર		***	***	***	**
	વેપારનો સ્ટોક (Trading stock)		***	***	***	**
	કર્મચારી લાભખર્ચ		***	***	***	**
	ઘસારો		***	***	***	**
	અન્ય ખર્ચાઓ		***	***	***	**
	<b>કુલ ખર્ચાઓ</b>		***	***	***	**
V	કર પહેલાનો નફો		***	***	***	**
VI	કર		***	***	***	**
VII	ચોખ્ખો નફો		***	***	***	**

● નીચે આપેલી માહિતીમાંથી સામાન્યકદનું આવકપત્રક બનાવો.

	વિગત	નોંધ નંબર	31-3-2020	31-3-2019
I	વેચાણમાંથી આવક		12,40,000	10,00,000
II	ખર્ચાઓ			
	ધંધામાં માલની ખરીદી		8,70,000	7,20,000
	માલનાં સ્ટોકમાં ફેરફાર		(20,000)	30,000
	ઘસારો		30,000	20,000
	અન્ય ખર્ચા		50,000	30,000
	<b>કુલ ખર્ચ</b>		<b>9,30,000</b>	<b>8,00,000</b>
III	કર પહેલાનો નફો		3,20,000	2,00,000

સામાન્યકદનું આવકપત્ર (નમૂનો)

	વિગત	નોંધ નંબર	31-3-2020	31-3-2019	31-3-2020 (%)	31-3-2019 (%)
I	વેચાણમાંથી આવક		12,40,000	10,00,000	100	100
II	ખર્ચાઓ					
	ધંધામાં માલની ખરીદી		8,70,000	7,20,000	69.6	72
	માલનાં સ્ટોકમાં ફેરફાર		(20,000)	30,000	(1.60)	3
	ઘસારો		30,000	20,000	2.40	3
	અન્ય ખર્ચાઓ		50,000	30,000	4	3
	<b>કુલ ખર્ચાઓ</b>		<b>9,30,000</b>	<b>8,00,000</b>	<b>74.4</b>	<b>80</b>
	<b>કર પહેલાનો નફો</b>		<b>3,20,000</b>	<b>2,00,000</b>	<b>25.60</b>	<b>20</b>

સામાન્યકદનું સરવૈયુ (નમૂનો)

એ લિમિટેડનું 31-3-2019 અને 31-3-2020 નાં રોજનું સામાન્યકદનું સરવૈયું

	વિગત	નોંધ નંબર	ચાલુ વર્ષની કિંમત	પાછલા વર્ષની કિંમત	ચાલુ વર્ષ (%)	પાછલું વર્ષ (%)
I	ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ					
	1. શેરધારકોનું ભંડોળ					
	(a) ઈક્વિટી શેરમૂડી		***	***	**	**
	(b) પસંદગીની શેરમૂડી/પ્રેફરન્સ શેરમૂડી		***	***	**	**
	(c) અનામત અને વધારાનું ભંડોળ		***	***	**	**
	2. બિન- ચાલુ જવાબદારી					
	(a) લાંબા ગાળાની લોન		***	***	**	**

	(b) લાંબાગાળીની જોગવાઈ 3. ચાલુ જવાબદારી		***	***	**	**
	(a) ટૂંકા ગાળાની લોન		***	***	**	**
	(b) લેણદારો		***	***	**	**
	(c) બીજી ચાલુ જવાબદારી		***	***	**	**
	(d) ટૂંકાગાળાની જોગવાઈ		***	***	**	**
					100	100
II	મિલકતો					
	1. બિન-ચાલુ સંપત્તિ					
	મૂર્ત સંપત્તિ		***	***	**	**
	અમૂર્ત સંપત્તિ		***	***	**	**
	2. ચાલુ સંપત્તિ	**	***	**	**	
	દેવાદાર		***	***	**	**
	ચાલુ રોકાણ	**	***	**	**	
	માલ		***	***	**	**
	રોકડ		***	***	**	**

સામાન્યકદનું સરવૈયું (ઉદાહરણ)

	વિગત	નોંધ નંબર	31-3-2020	31-3-2019	31-3-2020 (%)	31-3-2019 (%)
I	ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ					
	1. શેરધારકોનું ભંડોળ					
	(a) ઈક્વિટી શેરમૂડી		5,00,000	5,00,000	31.25	41.67
	(b) પ્રેફરન્સ શેરમૂડી		3,00,000	1,00,000	18.75	8.33
	(c) અનામત અને વધારાનું ભંડોળ		3,50,000	2,50,000	21.88	20.83
	2. બિન-ચાલુ જવાબદારી					
	લાંબા ગાળાની લોન		4,00,000	3,00,000	25	25
	3. ચાલુ જવાબદારી					
	લેણદાર		50,000	50,000	3.12	4.17
	<b>કુલ</b>		<b>16,00,000</b>	<b>12,00,000</b>	<b>100</b>	<b>100</b>
II	મિલકતો					
	1. બિન-ચાલુ સંપત્તિ					
	સ્થિર સંપત્તિ					
	મૂર્ત સંપત્તિ		10,00,000	8,00,000	62.5	66.67



## નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ

2. ચાલુ સંપત્તિ					
દેવાદાર		400000	200000	25	16.67
રોકડ અને બેન્ક બેલેન્સ		200000	200000	12.5	16.66
<b>કુલ</b>		<b>1600000</b>	<b>1200000</b>	<b>100</b>	<b>100</b>

- સામાન્યકદનાં પત્રકો ધંધાનાં મુખ્ય નિર્ણયો લેવા માટે મદદરૂપ નથી. જો કોઈ ધંધામાં મોસમી બદલાવ આવતા હોય તો સામાન્યકદનાં પત્રકો ભ્રામક ચિત્ર રજૂ કરે છે.

### 2.5 વલણ વિશ્લેષણ (Trend Analysis) :

- વલણ વિશ્લેષણમાં વિવિધ સમયગાળામાંથી માહિતીનો સંગ્રહ કરી તેની વધુ સમીક્ષા કરવામાં આવે છે. આ વિશ્લેષણનો હેતુ ઉપલબ્ધ નાણાકીય માહિતીમાંથી ક્રિયાશીલ વલણ શોધવાનો છે.
- આ વિશ્લેષણમાં આવક નિવેદનોમાંથી આવક અને ખર્ચની માહિતીની સુવ્યવસ્થિત ગોઠવણી કરીને તેનાં નાણાકીય વલણો અને સુસંગતતાની તપાસ કરવામાં આવે છે. જો કોઈ વર્ષમાં બીજા વર્ષની સાપેક્ષમાં ખર્ચમાં તીવ્ર વધારો કે ઘટાડો થયો હોય તો તેની તરત જ તપાસ કરી તેનું કારણ જાણી શકાય છે. ઘણી કંપનીઓ નાણાકીયપત્રકો બહાર પાડે તે પહેલા વલણ વિશ્લેષણ કરે છે જેથી પત્રકમાં કઈ વધુ બદલાવ હોય તો તેનું કારણ જાણી શકાય છે અને કોઈ ભૂલ હોય તો તે તરત જ સામે આવે છે અને તેને સુધારી શકાય છે.
- વલણ વિશ્લેષણનાં ફાયદા નીચે પ્રમાણે છે.
  1. કંપનીનાં અમુક ઉત્પાદનો, પ્રાદેશીક વેચાણ અથવા ગ્રાહકોમાંથી થતી આવકોમાં થતા બદલાવની તપાસ અને ચકાસણી કરવા માટે વલણ વિશ્લેષણનો ઉપયોગ થાય છે.
  2. કંપનીમાં કોઈ અસામાન્ય ખર્ચ અથવા આવક થઈ છે તેની જાણકારી માટે પણ વલણ વિશ્લેષણનો ઉપયોગ થાય છે.
  3. આવક અને ખર્ચનાં વલણને સમજીને ભવિષ્યનાં પરિણામ મેળવવા માટે નાણાકીય બજેટ બનાવવા માટે પણ વલણ વિશ્લેષણનો ઉપયોગ થાય છે.
- જ્યારે વલણ વિશ્લેષણનો ઉપયોગ કરી ભવિષ્યની આગાહી કરવામાં આવે ત્યારે ભૂતકાળનાં પરિબળોની ચાલુ પર થતી અસરની તીવ્રતાની ચકાસણી કરવી જરૂરી છે ; કારણ કે ભૂતકાળના વલણો પરથી ભવિષ્યની આગાહી હંમેશા સાચી પડે એ જરૂરી નથી.
- વલણ વિશ્લેષણમાં કોઈ એક વર્ષને આધાર વર્ષ તરીકે લેવામાં આવે છે. સામાન્ય રીતે પ્રથમ અથવા છેલ્લા વર્ષને આધારવર્ષ તરીકે જોવામાં આવે છે. વલણ વિશ્લેષણની ટકાવારી આધારવર્ષ ને ધ્યાનમાં રાખીને કરવામાં આવે છે. ચાલુ સંપત્તિમાં 20%નો વધારો અનુકૂળ ગણી શકાય પણ તેની સાથે જો ચાલુ જવાબદારીમાં વધારો થયો હોય તો તે સાનુકૂળ ગણી શકાય નહીં. જો આધાર વર્ષ નાનું હોય તો તેના આધારે કરવામાં આવતી ગણતરી સચોટ પરીણામ આપી શકતી નથી; તેવી જ રીતે નાણાકીય પત્રકો તૈયાર કરવા માટે ઉપયોગમાં લેવાતી હિસાબી પ્રક્રિયાઓ અને સંમેલનો સમાન હોવા જોઈએ નહીં તો આ આંકડાઓ તુલનાત્મક રહેતા નથી.

- ટકાવારી તફાવત = (ચાલુ વર્ષની રકમ - આધાર વર્ષની રકમ) / આધાર વર્ષની રકમ  
ઉદાહરણ : નીચે આપેલી ભારત લિમિટેડની માહિતી પરથી વલણ વિશ્લેષણ કરો અને તેનું અર્થઘટન કરો.

Year(વર્ષ)	વેચાણ ('000માં)	કર પછીનો નફો ('000માં)
2016	1000	150
2017	1200	185
2018	1500	210
2019	2000	220
2020	2900	240

વલણ વિશ્લેષણ (આધાર વર્ષ 2016)

Year(વર્ષ)	વેચાણ	વલણની ટકાવારી	કર પછીનો નફો	વલણની ટકાવારી
2016	1000	100	150	100
2017	1200	120	185	123.33
2018	1500	150	210	140
2019	2000	200	220	140.67
2020	2900	290	240	160

અર્થઘટન :

1. કંપનીનું વેચાણ સંતોષકારક છે.
2. કંપનીનાં નફામાં પણ વધારો થયો છે.
3. જો વિવેચનાત્મક તપાસ કરવામાં આવે તો વેચાણમાં જેટલો વધારો થયો છે એટલો વધારો કંપનીનાં નફામાં થયો નથી તેનું એક કારણ ઉત્પાદન ખર્ચમાં વધારો થયો હોય એવું પણ હોઈ શકે.

ઉદાહરણ : નીચે આપેલી વિરલ લિમિટેડનાં સરવૈયાની વિવિધ વર્ષોની માહિતી પરથી વલણ વિશ્લેષણ કરો.

(₹ લાખમાં)

વિગત	2016-17	2017-18	2018-19	2019-20
રોકડ	100	120	80	140
દેવાદાર	200	250	325	400
માલ	300	400	340	400
અન્ય ચાલુ સંપત્તિ	50	75	125	140
જમીન	400	500	500	500
મકાન	800	1000	1200	1500
મશીનરી	1000	1000	1200	1500

## નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ

અર્થઘટન :

1. સંપત્તિ મિલકતોએ પાછલા વર્ષો દરમિયાન સતત વધતા વલણું પ્રદર્શન કર્યું છે.
2. ચાલુ સંપત્તિમાં અન્ય ચાલુ સંપત્તિઓ કરતા ઝડપથી વધારો થઈ રહ્યો છે.
3. દેવાદારો અન્ય ચાલુ સંપત્તિ અને મકાનનો વૃદ્ધિદર વધારે છે.

### વલણ વિશ્લેષણ

મિલકતો	2016-17	વલણ (%)	2017-18	વલણ (%)	2018-19	વલણ (%)	2019-20	વલણ (%)
રોકડ	100	100	120	120	80	80	140	140
દેવાદાર	200	100	250	125	325	162.5	400	200
માલ	300	100	400	133.33	350	116.67	500	166.67
અન્ય ચાલુ સંપત્તિ	50	100	75	150	125	250	150	300
<b>કુલ ચાલુ સંપત્તિ</b>	<b>650</b>	<b>100</b>	<b>845</b>	<b>130</b>	<b>880</b>	<b>135.38</b>	<b>1190</b>	<b>183.08</b>
જમીન	400	100	500	125	500	125	500	125
મકાન	800	100	1000	125	1200	150	1500	187.5
મશીનરી	1000	100	1000	100	1200	120	1500	150
<b>કુલ બિન ચાલુ સંપત્તિ</b>	<b>2200</b>	<b>100</b>	<b>2500</b>	<b>113.64</b>	<b>2900</b>	<b>131.82</b>	<b>3500</b>	<b>159</b>
<b>કુલ સંપત્તિ</b>	<b>2850</b>	<b>100</b>	<b>3345</b>	<b>117.36</b>	<b>3780</b>	<b>132.63</b>	<b>4690</b>	<b>164.56</b>

### 2.6 સરેરાશ વિશ્લેષણ :

ચલણ વિશ્લેષણ માંથી વિવિધ સમયગાળાની માહિતી લઈને ઘણીવાર ગુણોત્તર વિશ્લેષણ કરવામાં આવે છે. આ ગુણોત્તર વિશ્લેષણની તુલના તેનાં સમકક્ષ અને સમાન વ્યાપાર ધરાવતા ઉદ્યોગોનાં ગુણોત્તર સાથે કરીને કંપનીનું સામાન્ય અને સરેરાશ પ્રદર્શન કેવું છે તેની જાણકારી મેળવવા માટે બંને વલણોને ગ્રાફ પેપર ઉપર વિવિધ આકારમાં રજૂ કરવામાં આવે છે. તેને સરેરાશ વિશ્લેષણ કહેવાય છે. તેનો મુખ્ય હેતુ નાણાકીય તથ્યોની સરખામણીને વધુ વ્યાપક અને પ્રભાવશાળી બનાવવાનો છે.

### 2.7 કાર્યકારી મૂડીમાં ફેરફારનું પત્રક (Statement of Changes in Working Capital):

ચાલુ સંપત્તિ અને ચાલુ જવાબદારીનાં તફાવતને કાર્યકારી મૂડી કહેવામાં આવે છે. કાર્યકારી મૂડીમાં ફેરફારનું પત્રક બે સરવૈયાની તારીખો વચ્ચે કાર્યકારી મૂડીમાં થતા ફેરફારને દર્શાવે છે. સરવૈયામાં પ્રગટ થતી ચાલુ સંપત્તિ અને ચાલુ જવાબદારીઓને ધ્યાનમાં લઈને આ પત્રક બનાવાય છે.

કાર્યકારી મૂડી = ચાલુ સંપત્તિ - ચાલુ જવાબદારીઓ

- ચાલુ સંપત્તિમાં વધારો કાર્યકારી મૂડીમાં વધારો કરે છે.
- ચાલુ સંપત્તિમાં ઘટાડો કાર્યકારી મૂડીમાં ઘટાડો કરે છે.

- ચાલુ જવાબદારીમાં વધારો કાર્યકારી મૂડીમાં ઘટાડો કરે છે.
- ચાલુ જવાબદારીમાં ઘટાડો કાર્યકારી મૂડીમાં વધારો કરે છે.

કાર્યકારી મૂડીમાં ફેરફારનું પત્રક બનાવવાનો મુખ્ય હેતુ કાર્યશીલ મૂડીમાં થતાં ફેરફારને જાણીને વ્યવસાયની ક્ષમતા ચકાસવાનું છે.

નમૂનો :

કાર્યકારી મૂડીમાં થતાં ફેરફારનું પત્રક

વિગત	ગત વર્ષ	ચાલુ વર્ષ	કાર્યકારીમૂડી ઉપર અસર	
			વધારો	ઘટાડો
<b>ચાલુ સંપત્તિ</b>				
હાથમાં રોકડ	---	---	---	---
બેંકમાં રોકડ	---	---	---	---
દેવાદારો	---	---	---	---
કામચલાઉ રોકાણો	---	---	---	---
માલ	---	---	---	---
પહેલેથી ચૂકવેલ ખર્ચ	---	---	---	---
ઉપાર્જિત આવક	---	---	---	---
<b>કુલ ચાલુ સંપત્તિ</b>	---	---	---	---
<b>ચાલુ જવાબદારી</b>				
ચૂકવવાપાત્ર બીલ	---	---	---	---
લેણદાર	---	---	---	---
બાકી ખર્ચા	---	---	---	---
બેન્ક ઓવરડ્રાફ્ટ	---	---	---	---
ટૂંકાગાળાનાં એડવાન્સ	---	---	---	---
ચૂકવવાપાત્ર ડિવિડન્ડ	---	---	---	---
કરવેરા માટે જોગવાઈ	---	---	---	---
<b>કુલ ચાલુ જવાબદારી</b>	---	---	---	---
● કાર્યકારી મૂડી (ચાલુ સંપત્તિ - ચાલુ જવાબદારી)	---	---	---	---
● કાર્યકારી મૂડીમાં ચોખ્ખો વધારો કે ઘટાડો	---	---	---	---

કાર્યકારી મૂડીમાં થતા ફેરફારનું પત્રક

વિગત			કાર્યકારીમૂડી ઉપર અસર	
	2019	2020	વધારો (₹)	ઘટાડો (₹)
<b>ચાલુ સંપત્તિ</b>				
હાથમાં રોકડ	30,000	10,000	-	20,000
દેવાદારો	70,000	1,40,000	70,000	-
માલ	1,50,000	2,24,000	75,000	-
બેંકમાં રોકડ	80,000	90,000	10,000	-
	<b>3,30,000</b>	<b>4,65,000</b>	-	-
<b>ચાલુ જવાબદારી</b>				
ચૂકવવાપાત્ર કર	77,000	43,000	34,000	-
લેણદાર	96,000	1,92,000	-	96,000
ચૂકવવાપાત્ર વ્યાજ	37,000	45,000	-	8,000
ચૂકવવાપાત્ર ડિવિડન્ડ	50,000	35,000	15,000	-
	<b>2,60,000</b>	<b>3,75,000</b>	-	-
કાર્યકારી મૂડી	70,000	1,50,000	-	-
કાર્યકારી મૂડીમાં થયેલો ચોખ્ખો વધારો	80,000	-	-	80,000
	<b>1,50,000</b>	<b>1,50,000</b>	<b>2,04,000</b>	<b>2,04,000</b>

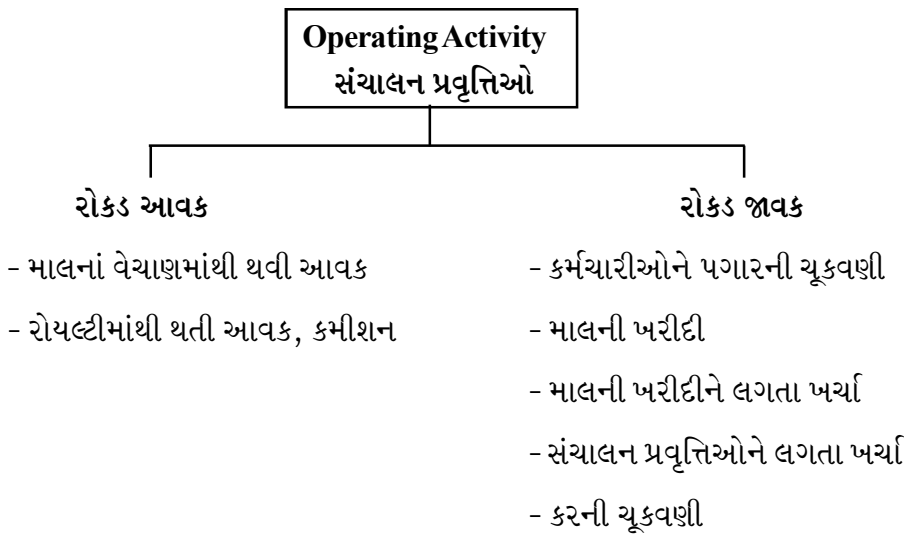
કાર્યકારી મૂડીમાં ફેરફાર ફક્ત ચાલુ સંપત્તિ અને જવાબદારી માં થતા વધારા અને ઘટાડાની રોકડપ્રવાહ પર થતી ચોખ્ખી અસર દર્શાવે છે. જ્યોર કાર્યકારી મૂડીમાં થતો ફેરફાર નકારાત્મક હોય ત્યારે એવું બની શકે કે કંપની ચાલુ મિલકતોમાં ભારે રોકાણ કરે છે અથવા ચાલુ જવાબદારીમાં ભારે ઘટાડો કરે છે.

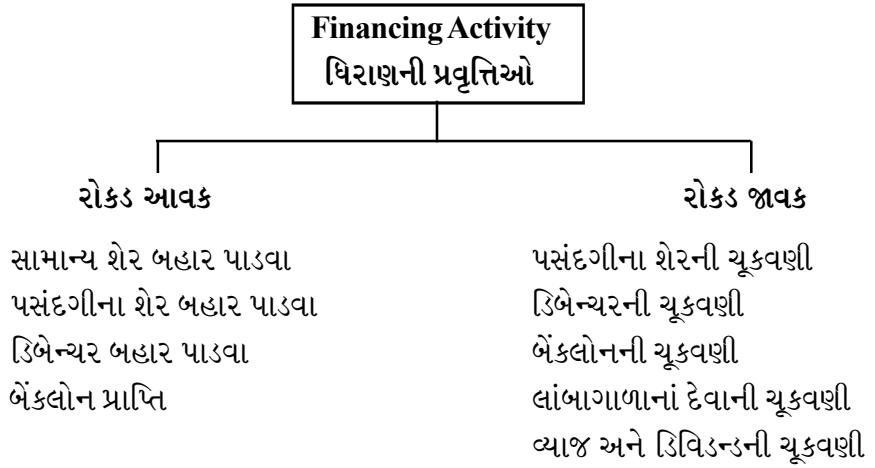
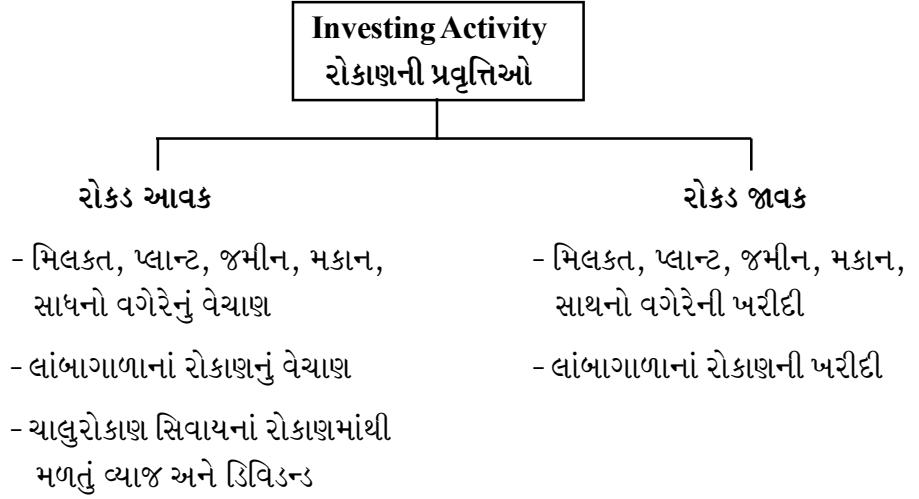
**2.8 રોકડ પ્રવાહ વિશ્લેષણ (Cash Flow Statement) :**

રોકડ પ્રવાહ પત્રક ચોક્કસ સમયગાળા દરમિયાન કંપનીની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓમાંથી રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ પ્રવાહની આવક અને જાવક દર્શાવે છે. રોકડ પ્રવાહ પત્રકમાં કંપનીની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓને સંચાલન પ્રવૃત્તિઓ, રોકાણ પ્રવૃત્તિઓ અને ધિરાણ પ્રવૃત્તિઓ એમ ત્રણ ભાગમાં વિભાજિત કરવામાં આવે છે.

- સંચાલન પ્રવૃત્તિઓ કંપનીની મુખ્ય પ્રવૃત્તિઓ છે ઉદાહરણ તરીકે જો કોઈ કંપની કપડા બનાવતી હોય તો કાચા માલની પ્રાપ્તિ, ઉત્પાદન ખર્ચ, કપડાનું વેચાણ વગેરે સંચાલન પ્રવૃત્તિઓ ગણાય છે.

- રોકાણ પ્રવૃત્તિઓ લાંબા ગાળાની સંપત્તિના સંપાદન અને વેચાણને સંબંધિત આવક અને જાવકના આંકડાને દર્શાવતી પ્રવૃત્તિઓ છે. જમીન, મકાન, રાચરચીલું, મોટર ગાડી સંબંધિત તમામ વ્યવહારો રોકાણ પ્રવૃત્તિઓ ગણાય છે.
- ધિરાણ પ્રવૃત્તિઓ લાંબા ગાળામાટે ભંડોળમાં થતા ફેરફારો ને નોંધે છે. સામાન્ય શેર, પસંદગીના શેર બહાર પાડવાથી મળતા નાણા, લોનની ચૂકવણી, ડિબેન્યરની ચૂકવણી વગેરેનો સમાવેશ ધિરાણ પ્રવૃત્તિમાં થાય છે.
- રોકડ પ્રવાહ પત્રક બે સામાન્ય પધ્ધતિઓનો ઉપયોગ કરીને બનાવવામાં આવે છે. પહેલી પધ્ધતિને સીધી પધ્ધતિ કહેવામાં આવે છે જેમાં સંચાલન પ્રવૃત્તિઓમાંથી તમામ રોકડ સંગ્રહ લીધા બાદ તેમાંથી સંચાલન પ્રવૃત્તિઓમાંથી થતા તમામ વિતરણ બાદ કરી ચોખ્ખી આવક મેળવવામાં આવે છે. બીજી પધ્ધતિ પરોક્ષ પધ્ધતિ છે જેમાં ચોખ્ખી આવક લઈને બિન રોકડ આવક અને જાવકને ઉમેરવામાં કે બાદ કરવામાં આવે છે.
- રોકડ પ્રવાહ વિશ્લેષણનાં મુખ્ય ફાયદા નીચે પ્રમાણે છે.
  1. જ્યારે અન્ય નાણાકીય પત્રકો સાથે રોકડ પ્રવાહ પત્રકનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવે તો તે વપરાશકર્તાને કંપનીની પ્રવાહિતા અને દ્રાવકતાને મુલવવા માટે સક્ષમ બનાવે છે.
  2. કંપનીની સંચાલન પ્રવૃત્તિઓની ક્ષમતાને અન્ય કંપની સાથે સરખાવીને કંપનીની પ્રગતિ માટે નિર્ણયાત્મક પગલાં લેવા માટે પણ રોકડ પ્રવાહ પત્રક ઉપયોગી છે.
  3. કંપનીની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓમાંથી થતી રોકડની આવક અને જાવકનો સચોટ ખ્યાલ પણ રોકડ પ્રવાહ પત્રકના વિશ્લેષણથી મળે છે.
  4. બદલાતી પરિસ્થિતિઓની રોકડ પર થતી અસર સમજવા માટે પણ રોકડ પ્રવાહ પત્રકનું વિશ્લેષણ આધારસ્તંભ બની શકે છે.
  5. કંપનીની ભવિષ્યની રોકડ ઉત્પાદન કરવાની ક્ષમતા નું મૂલ્યાંકન કરવા માટે પણ રોકડ પ્રવાહ પત્રક વિશ્લેષણ ઉપયોગી છે.
- રોકડની આવક અને જાવકનું વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ મુજબનું વર્ગીકરણ :





## 2.9 ગુણોત્તર વિશ્લેષણ (Ratio Analysis) :

ગુણોત્તર વિશ્લેષણ એ વ્યવસાયનાં નાણાકીય નિવેદનોમાં રહેલી વસ્તુઓની તુલના છે. ગુણોત્તર વિશ્લેષણનો ઉપયોગ કંપનીની કાર્યક્ષમતા, નફાકારકતા, પ્રવાહિતા, દ્રાવકતા વગેરેની ચકાસણી માટે થાય છે. ગુણોત્તર વિશ્લેષણ કંપનીનાં સંચાલકો તેમજ વ્યવસાયની બહારનાં વિશ્લેષણકો માટે ઉપયોગી છે. વલણ વિશ્લેષણનાં પણ ગુણોત્તર વિશ્લેષણનો ઉપયોગ થાય છે. સમાનકદનાં અને સમાન વ્યવસાયનાં ઉદ્યોગોની તુલના માટે પણ ગુણોત્તર વિશ્લેષણનો ઉપયોગ થાય છે.

- ગુણોત્તર વિશ્લેષણને નીચે પ્રમાણે જૂથબધ્ધ કરી શકાય છે.

### 1. નફાકારકતા ગુણોત્તર

આ ગુણોત્તરનો મુખ્ય ઉદ્દેશ કંપનીની નફો ઉત્પન્ન કરવાની ક્ષમતાને નક્કી કરવાનો છે. નફાકારકતા ગુણોત્તર મેળવવા માટે આવકપત્રની મદદ લઈને કાર્યો નફો, ચોખ્ખો નફો વગેરેની ગણતરી કરવામાં આવે છે.

### 2. પ્રવાહિતા ગુણોત્તર

આ ગુણોત્તરનો મુખ્ય ઉદ્દેશ ધંધાની ટૂંકાગાળાની પ્રવાહિતા ચકાસવાનો છે. કંપનીના લેણદારો અને ધિરાણકર્તાઓ આ ગુણોત્તર ઉપરથી કંપનીને વધુ ધિરાણ આપવું કે નહીં

તેનો નિર્ણય કરે છે. કંપનીના રોકાણકર્તા માટે પણ આ ગુણોત્તરનું વિશ્લેષણ કરવું જરૂરી છે. આ ગુણોત્તરથી કંપની ની તરલતા વિશે માહિતી મળે છે. રોકડ ગુણોત્તર, ચાલુ ગુણોત્તર અને ઝડપી ગુણોત્તર પ્રવાહિતા ગુણોત્તરનાં ઉદાહરણ છે.

### 3. કાર્યક્ષમતા ગુણોત્તર :

આ ગુણોત્તર જરૂરી વેચાણ માટે વ્યવસાયની તેની મિલકતો અને જવાબદારીઓનો ઉપયોગ કરવાની ક્ષમતા માપે છે. અત્યંત કાર્યક્ષમ કંપનીઓ ઓછી મિલકતોનો ઉપયોગ કરીને અથવા તો મિલકતોમાં ઓછું રોકાણ કરી અથવા રોકાણ ઘટાડીને વધુ કાર્યક્ષમ રહેવાનો પ્રયાસ કરે છે. માલ વેચાણ ગુણોત્તર, મિલકત વેચાણ ગુણોત્તર, દેવાદાર વેચાણ ગુણોત્તર વગેરે કાર્યક્ષમતા ગુણોત્તરનાં ઉદાહરણ છે.

### 4. આવરીત ગુણોત્તર / વ્યાપિત ગુણોત્તર :

આ ગુણોત્તરનો ઉપયોગ વ્યવસાય અને દેવાની તથા કંપનીની જવાબદારીની ચૂકવણીની ક્ષમતાને નક્કી કરવા માટે થાય છે. આ ગુણોત્તરનો ઉપયોગ સામાન્ય રીતે લેણદારો અથવા ધિરાણકર્તાઓ દ્વારા ચાલુ અથવા સંભવિત ઉધાર આપવા માટે ધંધાની નાણાકીય સમીક્ષા કરવા માટે થાય છે. વ્યાજ આવરીત ગુણોત્તર, દેવું આવરીત ગુણોત્તર તેનાં મુખ્ય ઉદાહરણ છે.

### 5. લિવરેજ ગુણોત્તર :

આ ગુણોત્તરનો ઉપયોગ ધંધાનાં ભારણ સંબંધિત સ્તરને નક્કી કરવા માટેનો છે. આ ગુણોત્તર ધંધાની મિલકતો અથવા ઈક્વિટી સાથે ધંધાનાં કુલ દેવાની સરખામણી કરે છે. દેવું ગુણોત્તર, દેવા - ઈક્વિટી ગુણોત્તર તેના મુખ્ય ઉદાહરણ છે.

### 6. બજાર મૂલ્ય ગુણોત્તર :

આ ગુણોત્તરનો ઉપયોગ સાર્વજનિક અસ્તિત્વ ધરાવતી કંપનીનાં શેરનાં ચાલુ ભાવનું મૂલ્યાંકન કરવા માટે થાય છે. આ ગુણોત્તર સામાન્ય રીતે કંપનીના ચાલુ અને સંભવિત રોકાણકારો દ્વારા કરવામાં આવે છે. તેનાં દ્વારા રોકાણકારોને ખ્યાલ આવે છે કંપનીના શેરની બજારમાં વધુ કિંમત છે કે ઓછી કિંમત છે. બજાર મૂલ્ય ગુણોત્તરનાં મુખ્ય ઉદાહરણ પુસ્તક કિંમત ગુણોત્તર, ભાવ કમાણી ગુણોત્તર વગેરે છે.

- ગુણોત્તર વિશ્લેષણ નાણાકીય વિશ્લેષણનાં સૌથી શક્તિશાળી સાધનોમાંથી એક સાધન છે. તેનો ઉપયોગ કંપનીનાં નાણાકીય સ્વાસ્થ્યનું વિશ્લેષણ અને અર્થઘટન કરવા માટે થાય છે. તેનાથી કંપનીની સ્થિતિ મજબૂત છે કે સારી છે અથવા તો કંપનીનું પ્રદર્શન સુધરી રહ્યું છે કે લથડી રહ્યું છે તેનો ખ્યાલ આવે છે.

- ગુણોત્તર વિશ્લેષણનાં ફાયદા નીચે પ્રમાણે છે. :-

1. ગુણોત્તર વિશ્લેષણ નાણાકીય નિવેદનોમાં આપવામાં આવેલી માહિતીમાંથી નિર્ણયો લેવામાં મદદ કરે છે.
2. ગુણોત્તર વિશ્લેષણ નાણાકીય આયોજન અને આગાહી માટે ઉપયોગી છે.
3. કંપનીની નાણાકીય મજબૂતાઈ અને નબળાઈને નાણાકીય ગુણોત્તરથી વધુ સારી રીતે સમજી શકાય છે.



4. કંપનીનાં અસરકારક સંકલનમાં પણ ગુણોત્તર વિશ્લેષણ ઉપયોગી છે.
5. ગુણોત્તર વિશ્લેષણ વ્યવસાયનું અસરકારક નિયંત્રણ કરવામાં પણ મદદ કરે છે.
6. કંપનીના શેરધારકો, રોકાણકર્તા, લેણદારો, કર્મચારીઓ, સરકાર વગેરે માટે પણ ગુણોત્તર વિશ્લેષણ ઉપયોગી છે ; કારણ કે ગુણોત્તર વિશ્લેષણ કંપનીના વલણ અને પરિણામો વિશે સમજ આપીને કંપની માટે સંગઠનાત્મક કામગીરીનાં મુખ્ય સૂચકો દર્શાવે છે જેમાંથી ભવિષ્ય માટે વ્યૂહરચના ઘડી શકાય છે.

## 2.10 સમયશ્રેણી વિશ્લેષણ (Time Series Analysis) :

સમયશ્રેણી વિશ્લેષણ એ સમયનાં અંતરાલ પર એકત્રિત આંકડાઓનું વિશ્લેષણ કરવાની એક ચોક્કસ રીત છે. કંપનીના નાણાકીય નિવેદનો તેમજ વિવિધ ગુણોત્તર અને પ્રવાહ ને ઓળખવા માટે સમયશ્રેણી વિશ્લેષણનો ઉપયોગ થાય છે બ્રાહ્મ વિશ્લેષકો અને રોકાણકારો માટે સમયશ્રેણી વિશ્લેષણનો સામાન્ય સમયગાળો ત્રિમાસિક તેમજ વાર્ષિક હોય છે સમયની સાથે થતા બદલાવને નોંધવા, સમજવા અને તેમને અસર કરતા પરીબળોની જાણકારી માટે સમયશ્રેણી વિશ્લેષણનો ઉપયોગ થાય છે. સમયશ્રેણી વિશ્લેષણનો ઉપયોગ કરીને ભવિષ્યની આગાહી પણ કરી શકાય છે. સમય સાથે બદલાતા કોઈ પણ ચલ પર સમયશ્રેણી લઈ શકાય છે. સમય સાથે બદલાતા કોઈ પણ ચલ પર સમયશ્રેણી લઈ શકાય છે. દરેક કલાકે શેરની બજારકિંમતને સમજવા માટે સમયશ્રેણી વિશ્લેષણ કરી શકાય છે તેવી જ રીતે કંપનીનાં ડિવિડન્ડમાં છેલ્લા દસ કે તેથી વધુ વર્ષમાં થયેલા બદલાવને સમજવા માટે પણ સમયશ્રેણી વિશ્લેષણનો ઉપયોગ થાય છે સમયશ્રેણી વિશ્લેષણમાં ભવિષ્યની આગાહી કરવા માટે ભૂતકાળનાં આંકડાઓનો ઉપયોગ કરે છે સમયશ્રેણી વિશ્લેષણ માટે વિવિધ મોડેલ્સ અને પદ્ધતિઓનો પણ ઉપયોગ થાય છે.

### ૐ સ્વાધ્યાય

#### ⇒ ખાલી જગ્યા પુરો

- 1) નાણાકીય પત્રકો તૈયાર કરવાનો મુખ્ય હેતુ કંપનીની ..... નક્કી કરવાનો છે.
- 2) સામાન્ય કદનાં પત્રકનાં મુખ્ય બે પ્રકાર ..... અને ..... છે.
- 3) વલણ વિશ્લેષણનો મુખ્ય હેતુ ઉપલબ્ધ નાણાકીય માહિતીમાંથી ..... શોધવાનો છે.
- 4) ચાલુ સંપત્તિ અને ચાલુ જવાબદારીનાં તફાવતને ..... કહેવાય છે.
- 5) ..... એ વ્યવસાયનાં નાણાકીય નિવેદનોમાં રહેલી વસ્તુઓની તુલના છે.

જવાબ : 1. નાણાકીય સ્થિતિ

2. સામાન્યકદનું આવકપત્ર, સામાન્યકદનું સરવૈયું
3. ક્રિયાશીલ વલણ
4. કાર્યકારી મૂડી
5. ગુણોત્તર વિશ્લેષણ

⇒ નીચેનાં પ્રશ્નોનાં ટૂંકમાં ઉત્તર આપો.

1. સમયશ્રેણી વિશ્લેષણ એટલે શું ?
2. રોકાણની પ્રવૃત્તિઓને ઉદાહરણ દ્વારા સમજાવો.
3. સરેરાશ વિશ્લેષણનો મુખ્ય હેતુ શું છે ?
4. કાર્યક્ષમતા ગુણોત્તર એટલે શું ?
5. પ્રવાહિતા ગુણોત્તરનાં ઉદાહરણ આપો.

⇒ ટૂંકનોંધ લખો

1. ગુણોત્તર વિશ્લેષણ
2. રોકડ પ્રવાહ પત્રક
3. કાર્યકારી મૂડી
4. વલણ વિશ્લેષણનાં ફાયદા
5. સામાન્યકદ પત્રક

⇒ નીચેનાં વિધાનો ખરાં છે કે ખોટાં તે જણાવો.

1. સામાન્ય શેર બહાર પાડવા એ ધિરાણી પ્રવૃત્તિ છે.
2. વલણ વિશ્લેષણમાં કોઈ એક વર્ષને આધારવર્ષ તરીકે લેવામાં આવે છે.
3. સમયશ્રેણી વિશ્લેષણ નાણાકીય પત્રક વિશ્લેષણનું એક ઓજાર છે.
4. ટૂંકાગાળાની પ્રવાહિતા સમજવા માટે કાર્યક્ષમતા ગુણોત્તરનો ઉપયોગ થાય છે.
5. દેવાદાર - વેચાણ ગુણોત્તર નફાકારકતા ગુણોત્તરનો પ્રકાર છે.

જવાબ : 1. સાચું 2. સાચું 3. સાચું 4. ખોટું 5. ખોટું

⇒ સાચો વિકલ્પ પસંદ કરો

- 1) કાર્યકારી મૂડી = .....  
 (A) ચાલુ સંપત્તિ (B) ચાલુ જવાબદારી  
 (C) ચાલુ સંપત્તિ - ચાલુ જવાબદારી (D) કુલ સંપત્તિ - કુલ જવાબદારી
- 2) ચાલુ સંપત્તિમાં ઘટાડો કાર્યકારી મૂડીમાં ..... કરે છે.  
 (A) વધારો (B) ઘટાડો  
 (C) નકારાત્મક ફેરફાર (D) વધારો કે ઘટાડો
- 3) બેન્ક ઓવરડ્રાફ્ટ ..... છે.  
 (A) ચાલુ સંપત્તિ (B) ચાલુ જવાબદારી  
 (C) ખર્ચ (D) આવક

## નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ

- 4) કર્મચારીને પગારની ચૂકવણી કરવી ..... પ્રવૃત્તિ છે.  
(A) સંચાલન પ્રવૃત્તિ (B) રોકાણ પ્રવૃત્તિ  
(C) ધિરાણ પ્રવૃત્તિ
- 5) લાંબા ગાળાનાં રોકાણનું વેચાણ ..... પ્રવૃત્તિ છે.  
(A) સંચાલન પ્રવૃત્તિ (B) રોકાણ પ્રવૃત્તિ  
(C) ધિરાણ પ્રવૃત્તિ

જવાબો :

- 1) C      2) B      3) B      4) A      5) B

⇒ નીચેનાં પ્રશ્નોનાં સંક્ષિપ્તમાં જવાબ આપો.

1. નાણાકીય પત્રકોનાં વિશ્લેષણનાં મુખ્ય ઓજાર જણાવો.
2. તુલનાત્મક પત્રકો એટલે શું ? તુલનાત્મક પત્રકોનાં મુખ્ય કાયદા સમજાવો.
3. વલણ વિશ્લેષણ એટલે શું ? ઉદાહરણ આપી સમજાવો.
4. રોકડપ્રવાહ પત્રકની મુખ્ય પ્રવૃત્તિઓને વિગતવાર સમજાવો.
5. ગુણોત્તર વિશ્લેષણનું મહત્ત્વ સમજાવી તેનાં મુખ્ય પ્રકાર જણાવો.



-: રૂપરેખા :-

- 3.1 પ્રસ્તાવના
- 3.2 અર્થ
- 3.3 નાણાકીય અહેવાલોનું મહત્ત્વ
- 3.4 નાણાકીય અહેવાલ પ્રેષણના ઉપયોગ
- 3.5 ફરજિયાત પ્રગટીકરણ અને તેના ઘટકો
- 3.6 મરજિયાત પ્રગટીકરણ અને તેના ઘટકો
- 3.7 ઉપસંહાર

સ્વાધ્યાય

### 3.1 પ્રસ્તાવના:

જ્યારે તમે પહેલાથી જ જાણતા હશો કે નાણાકીય અહેવાલ મહત્ત્વપૂર્ણ છે (મુખ્યત્વે કારણ કે તે મોટાભાગના દેશોમાં કાનૂની જરૂરિયાત છે), તમે કદાચ તેની વણઉપયોગી શક્તિ અને સંભવિતતાને સમજી શકશો નહીં.

હકીકતમાં, નાણાકીય વિશ્લેષણ અને અહેવાલ એ આધુનિક વ્યવસાયના પાયામાંના એક છે. નાણાકીય પૃથક્કરણ અને અહેવાલ આંતરદષ્ટિનું સ્તર પ્રદાન કરે છે જે સમગ્ર બોર્ડમાં તેમની આવક અથવા ખર્ચ-કેન્દ્રિત પહેલને સુવ્યવસ્થિત કરતી વખતે વ્યવસાયોને સુસંગત રહેવામાં મદદ કરે છે.

ઓનલાઈન માહિતી (ડેટા) પૃથક્કરણની મદદથી નાણાકીય માહિતીનો ઉપયોગ કરવાથી તમે માત્ર આંતરિક અને બાહ્ય બંને રીતે મહત્ત્વપૂર્ણ માહિતી શેર કરી શકો છો, પરંતુ તમારા વ્યવસાયને વહેવા દે તેવા ક્ષેત્રમાં નોંધપાત્ર સુધારાઓ કરવા માટે મેટ્રિક્સ અથવા આંતરદષ્ટિનો લાભ પણ મેળવી શકો છો.

તમારી કંપનીના નાણાકીય લક્ષ્યો ગમે તે હોય, યોગ્ય વિશ્લેષણાત્મક અભિગમ સાથે, તમે તમારા વ્યવસાયના વિકાસને નોંધપાત્ર રીતે વેગ આપી શકો છો. અહીં આપણે નાણાકીય વિશ્લેષણ અને અહેવાલની શક્તિને વિગતવાર જોઈએ છીએ, વાસ્તવિક-વિશ્વ ફાઈનાન્સ રિપોર્ટિંગ ઉદાહરણો જોઈએ છીએ, અને ચર્ચા કરીએ છીએ કે શા માટે આ અભિગમ દરેક આધુનિક વ્યવસાય વ્યૂહરચનાનો મહત્ત્વપૂર્ણ ઘટક હોવો જોઈએ.

### 3.2 અર્થ:

નાણાકીય અહેવાલ એ સંસ્થાના નાણાકીય પરિણામો છે જે તેના હિતધારકો અને જનતાને જાહેર કરવામાં આવે છે. આ રિપોર્ટિંગ એ નિયંત્રકનું મુખ્ય કાર્ય છે.

નાણાકીય અહેવાલ એ હિતધારકોને તેમની આવક, ખર્ચ, નફો, મૂડી અને રોકડ પ્રવાહ સહિત, નાણાકીય માહિતીમાં ઊંડાણપૂર્વકની આંતરદષ્ટિ પ્રદાન કરતા ઔપચારિક રેકોર્ડ તરીકે કંપનીની નાણાકીય બાબતોનું સચોટ નિરૂપણ આપવા માટે માનક પ્રથાઓનો સંદર્ભ આપે છે.

આમાંના દરેક નાણાકીય મુખ્ય પ્રદર્શન સૂચકાંકો અદ્ભૂત રીતે મહત્વપૂર્ણ છે કારણ કે તેઓ કંપનીના એકંદર 'સ્વાસ્થ્ય'નું નિદર્શન કરે છે - ઓછામાં ઓછું જ્યારે તે નાણાંની નાની બાબતની વાત આવે છે. આ પ્રકારના મુખ્ય પ્રદર્શન સૂચકાંકો અહેવાલ કંપનીના સંસ્કૃતિ અથવા સંચાલન માળખા વિશે વધુ સમજ આપતા નથી, પરંતુ તેમ છતાં તે સફળતા માટે મહત્વપૂર્ણ છે.

એ નોંધવું યોગ્ય છે કે આ 'નાણાકીય આરોગ્ય અહેવાલો' તેમના વ્યવસાય વિશે માહિતગાર નિર્ણયો લેવા માંગતા કોઈપણ માટે નિર્ણાયક છે. નાણાકીય અહેવાલ સોફ્ટવેર મૂડીરોકાણ, કેડિટ એક્સ્ટેન્શન્સ, રોકડ પ્રવાહ, વગેરે સહિતના તત્વો પર અમૂલ્ય માહિતી પ્રદાન કરે છે. કરના હેતુઓ માટે નાણાકીય અહેવાલ અને વિશ્લેષણ પણ કાયદેસર રીતે જરૂરી છે.

નાણાકીય અહેવાલમાં સામાન્ય રીતે નીચેના દસ્તાવેજો અને પોસ્ટિંગ્સનો સમાવેશ થાય છે:

1. નાણાકીય નિવેદનો, જેમાં આવકનું નિવેદન, બેલેન્સ શીટ અને રોકડ પ્રવાહનું નિવેદન શામેલ છે.
2. સાથેની ફૂટનોટ ડિસ્ક્લોઝર, જેમાં સંબંધિત એકાઉન્ટિંગ ફ્રેમવર્ક દ્વારા નિર્ધારિત અમુક વિષયો પર વધુ વિગતોનો સમાવેશ થાય છે.
3. કોઈપણ નાણાકીય માહિતી કે જે કંપની તેની વેબસાઈટ પર પોતાના વિશે પોસ્ટ કરવાનું પસંદ કરે છે
4. શેરધારકોને જારી કરાયેલ વાર્ષિક અહેવાલો
5. સંસ્થા દ્વારા સિક્યોરિટીઝ જારી કરવા સંબંધિત સંભવિત રોકાણકારોને જારી કરાયેલ કોઈપણ પ્રોસ્પેક્ટસ.

### 3.3 નાણાકીય અહેવાલોનું મહત્વ:

સામાન્ય રીતે, નાણાકીય અહેવાલ કામગીરીના પરિણામો, નાણાકીય સ્થિતિ અને વ્યવસાયના રોકડ પ્રવાહ વિશે માહિતી પ્રદાન કરે છે. સંસાધનોની ફાળવણી નક્કી કરવા માટે વાયકો નિવેદનની સમીક્ષા કરે છે.

નાણાકીય અહેવાલ એ કંપનીની નાણાકીય બાબતોનું સચોટ નિરૂપણ આપવા માટે માનક એકાઉન્ટિંગ પ્રેક્ટિસને અનુસરવાનો એક માર્ગ છે, જેમાં નીચેનાનો સમાવેશ થાય છે:

- આવક
- ખર્ચ
- નફો
- રોકડ પ્રવાહ

#### 1. વધુ સારા નાણાકીય નિર્ણયો લેવા:

જ્યારે વ્યવસાયને મહત્વપૂર્ણ નિર્ણય લેવાની જરૂર હોય ત્યારે નાણાકીય નિવેદનોનું વિશ્લેષણ અને સમજણ એ ચાવીરૂપ છે. નાણાકીય અહેવાલો મેનેજમેન્ટને વલણો, સંભવિત અવરોધોને ઓળખવા અને રીઅલ-ટાઈમમાં તેમની નાણાકીય કામગીરીને

સક્રિયપણે (ટ્રેક) કરવાની મંજૂરી આપે છે. તમારા નાણાકીય નિવેદનોની ટોચ પર રહેવાથી તમને સમય આવે ત્યારે ઝડપી અને સારા આથિક નિર્ણયો લેવા માટે જરૂરી પાપો મળશે.

## 2. દેવાનો વ્યવસ્થિત ઉપયોગ કરવા:

નાણાકીય નિવેદનો વ્યાપાર માલિકો અને મેનેજમેન્ટને તેમની કંપનીની વર્તમાન સંપત્તિ અને જવાબદારીઓમાં સીધી સમજ આપે છે. ઉપરાંત, તેઓએ તેમની કંપનીના બાકી દેવું આગળ વધતા અસરકારક રીતે કેવી રીતે સંચાલિત કરવું જોઈએ.

## 3. કર આયોજન:

કાયદા દ્વારા કર હેતુઓ માટે નાણાકીય અહેવાલો આવશ્યક છે અને આંતરિક આવક સેવા (IRS) કંપનીની કર આવકનું મૂલ્યાંકન કરવા માટે આ અહેવાલોનો ઉપયોગ કરે છે. સચોટ નાણાકીય રિપોર્ટિંગ ભૂલના જોખમને ઘટાડે છે અને ઘણો સમય બચાવે છે. તે દર વર્ષે તમારી કંપનીના ટેક્સ ભરવા સાથે આવતા એકંદર બોજને દૂર કરે છે.

## 4. અનુપાલન:

તે કોઈ રહસ્ય નથી કે સચોટ નાણાકીય રિપોર્ટિંગ તમારી કંપનીના નાણાકીય પ્રદર્શનને સુધારી શકે છે પરંતુ તે ખાતરી પણ આપે છે કે તમારો વ્યવસાય IRS અને SEC જેવી સરકારી એજન્સીઓ દ્વારા જરૂરી કાયદા અને નિયમોનું પાલન કરે છે.

## 5. નાણાકીય પારદર્શિતા:

બાહ્ય હિસ્સેદારોએ સત્તાવાર રીતે રોકાણ કરવાનું નક્કી કરતાં પહેલાં કંપનીની નાણાકીય સ્થિતિનું સંશોધન કરવું આવશ્યક છે. નાણાકીય અહેવાલ એ કંપનીની નાણાકીય અખંડિતતા પ્રદર્શિત કરવા અને સંભવિત રોકાણકારો અને લેણદારો સાથે વિશ્વાસ વધારવાનો એક શ્રેષ્ઠ માર્ગ છે.

## 3.4 નાણાકીય અહેવાલ પ્રેષણના ઉપયોગ:

### 1. કર હેતુઓ:

નાણાકીય અહેવાલોનો ઉપયોગ કરવાનું કારણ એ છે કે તમારે કર આયોજન કરવું પડશે અને કર ચુકવવોએ કાયદા પ્રમાણે જરૂરી છે. ઈન્ટરનલ રેવન્યુ એજન્સી આ રિપોર્ટ્સનો ઉપયોગ કરે છે તેની ખાતરી કરવા માટે કે તમે કરનો તમારો વાજબી હિસ્સો ચૂકવી રહ્યાં છો.

જે વ્યવસાયો ઘણો નફો કમાય છે તેમને ઘણો કર ચૂકવવો પડે છે. સચોટ નાણાકીય રિપોર્ટિંગ તેમના કરવેરાનો બોજ ઘટાડવામાં મદદ કરે છે અને તેમને ખાતરી કરવામાં મદદ કરે છે કે તેમના તમામ સંસાધનો ટૂંકા સમયમાં ખતમ ન થાય.

### 2. નાણાકીય સ્થિતિ સમજવા:

સંભવિત રોકાણકારો તેઓ રોકાણ કરતા પહેલા જાણવા માંગે છે કે કંપની કેટલી સારી કામગીરી કરી રહી છે. રોકાણકારો, લેણદારો અને અન્ય મૂડી પ્રદાતાઓ તેમના રોકાણોની સલામતી અને નફાકારકતા માપવા માટે કંપનીના નાણાકીય અહેવાલ પર આધાર રાખે છે. હિતધારકો જાણવા માંગે છે કે તેમના પૈસા ક્યાં ગયા અને હવે ક્યાં છે. પાકું સરવૈયા (બેલેન્સ શીટ) જેવા નાણાકીય નિવેદનો કંપનીના સંપત્તિ રોકાણો અને બાકી

દેવું અને ઈક્વિટી ઘટકો વિશે વિગતવાર માહિતી પ્રદાન કરે છે. રોકાણકારો અને લેણદારો કંપનીની સ્થિતિ અને મૂડી મિશ્રણને વધુ સારી રીતે સમજવા માટે આ માહિતીનો ઉપયોગ કરી શકે છે.

### 3. કામગીરીનું મૂલ્યાંકન:

પાકા સરવૈયા (બેલેન્સ શીટ) પરની માહિતી એ કંપનીની અસ્કયામતો, જવાબદારીઓ અને નાણાકીય સમયગાળાના અંતે છે. જો કે, માહિતી પાકું સરવૈયું બતાવતું નથી કે કંપનીની નાણાકીય સ્થિતિમાં ફેરફાર કરવા માટે કયા ફેરફારો થયા હશે. સમયગાળા દરમિયાન ઓપરેટિંગ પરિણામો પણ રોકાણકારોએ ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર છે. આવકના નિવેદન પર કરવામાં આવેલ નાણાકીય અહેવાલ વેચાણ, ખર્ચ અને નફો અથવા નુકસાન વિશેના પરિણામો માહિતી આપે છે. આવક નિવેદનનો ઉપયોગ કરીને, રોકાણકારો કંપનીની ભૂતકાળની આવકની કામગીરીનું મૂલ્યાંકન કરી શકે છે અને ભાવિ રોકડ પ્રવાહનું મૂલ્યાંકન કરી શકે છે.

### 4. શેરહોલ્ડર ઈક્વિટી:

શેરધારકોની ઈક્વિટીનું નિવેદન ઈક્વિટી રોકાણકારો માટે મહત્વપૂર્ણ છે. તે સમયગાળા દરમિયાન જાળવી રાખેલી કમાણી જેવા વિવિધ ઈક્વિટી ઘટકોમાં ફેરફારો દર્શાવે છે. શેરહોલ્ડર ઈક્વિટી એ કંપનીની કુલ અસ્કયામતો છે જે તેની કુલ જવાબદારીઓને બાદ કરે છે અને કંપનીની નેટવર્થનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. શેરહોલ્ડર બેઝના વિસ્તરણના વિરોધમાં, જાળવી રાખેલી કમાણી વધવાને કારણે બિઝનેસના શેરધારકોની ઈક્વિટીમાં સ્થિર વૃદ્ધિનો અર્થ છે વર્તમાન ઈક્વિટી શેરધારકો માટે ઉચ્ચ રોકાણ વળતર.

### 5. નિર્ણય, આયોજન અને આગાહી:

જ્યારે વ્યવસાયને નિર્ણય લેવાની જરૂર હોય, ત્યારે નાણાકીય નિવેદનોનું વિશ્લેષણ કરવું મહત્વપૂર્ણ છે. મેનેજરો હાલમાં વ્યવસાય ધરાવે છે તે સંપત્તિનું મૂલ્ય જોઈ શકે છે અને નક્કી કરી શકે છે કે શું તેઓ વધુ ખરીદી કરી શકે છે. તેનાથી વિપરિત, જ્યારે અસ્કયામતોના મૂલ્યમાં ગંભીરપણે ઘસારો થાય છે, ત્યારે મેનેજરો નક્કી કરી શકે છે કે શું તેઓને વેચવાની જરૂર છે.

### 6. રોકડ પ્રવાહની તપાસ:

આવકના નિવેદનમાં કંપનીના નફાની જાણ કરવામાં આવે છે પરંતુ કંપનીના રોકડ વિનિમય પર કોઈ સીધી માહિતી આપતી નથી. બિન-ઓપરેટિંગ પ્રવૃત્તિઓ, એટલે કે રોકાણ અને ધિરાણના સમયગાળા દરમિયાન એક કંપની રોકડ પ્રવાહ અને આઉટફ્લો કરે છે. તમામ સ્ત્રોતોમાંથી રોકડ, કામગીરીમાંથી આવક નહીં, તે રોકાણકારોને પાછું ચૂકવે છે. એટલા માટે રોકડ પ્રવાહનું નિવેદન એ રોકાણકાર માટે સમીક્ષા કરવા માટેનું એક મહત્વપૂર્ણ નિવેદન છે. રોકડ પ્રવાહનું નિવેદન કંપની અને બહારના કામ વચ્ચેના સમયગાળા દરમિયાન રોકડનું વિનિમય દર્શાવે છે. આ નિવેદનની સમીક્ષા કરીને, રોકાણકારો જાણી શકે છે કે શું કંપની પાસે ખર્ચ અને ખરીદી માટે ચૂકવણી કરવા માટે પૂરતી રોકડ છે.

### 7. ભૂલો હળવી કરવા:

સચોટ નાણાકીય અહેવાલ પ્રક્રિયાની શરૂઆતમાં જ વ્યવસાયની મોંઘી ભૂલો અને આંતર ભૂલોને પકડવામાં મદદ કરી શકે છે. નાણાકીય નિવેદનોમાં વિસંગતતાઓને પકડવા કરતાં

ગેરકાયદેસર નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓને શોધવાનો કોઈ સારો રસ્તો નથી. સમાધાન પ્રક્રિયા દ્વારા, જે ભૂલો કરવામાં આવી છે તે શોધી શકાય છે. કંપનીઓ તેમના હિસાબના પુસ્તકોનું સમાધાન કરવામાં અને દરેક જર્નલ એન્ટ્રીને ચકાસવામાં ઘણો સમય વિતાવે છે, જેથી તેઓ શોધી શકે કે એકાઉન્ટિંગમાં કોઈ ભૂલ થઈ છે કે કોઈએ બિઝનેસના કોઈપણ ભાગ સાથે ચેડાં કર્યાં છે.

### 3.5 ફરજિયાત પ્રગટીકરણ અને તેના ઘટકો:

તમારા વ્યવસાયના નાણાકીય સ્વાસ્થ્યને સમજવા માટે નાણાકીય અહેવાલનું ફરજિયાત પ્રગટીકરણ એ તમારી માહિતીનો મુખ્ય સ્ત્રોત છે. તંદુરસ્ત નાણાકીય ખાતરી આપી શકે છે કે તમારો વ્યવસાય ભવિષ્યમાં વધતો રહેશે. નહિતર, તમારે તમારા વ્યવસાય પ્રદર્શનનું મૂલ્યાંકન કરવાની જરૂર છે.

નાણાકીય અહેવાલનું ફરજિયાત પ્રગટીકરણ એ કંપનીના માલિક અથવા મેનેજમેન્ટની રોકાણકારો, સરકાર અને અન્ય ઘણા લોકોની જવાબદારીનું એક સ્વરૂપ છે. એટલા માટે તમારા નાણાકીય અહેવાલો અત્યંત સચોટ હોવા જોઈએ.

ઉચ્ચતમ ચોકસાઈ હાંસલ કરવા માટે, તમારા નાણાકીય અહેવાલમાં તેના મુખ્ય ઘટકો હોવા જરૂરી છે. તેના મુખ્ય ચાર ઘટકો છે.

#### 1. આવકપત્ર:

આવક નિવેદન એ તમારા નાણાકીય અહેવાલમાં સૌથી મહત્વપૂર્ણ ઘટક છે. આ ઘટક ચોક્કસ સમયગાળામાં તમારી કંપનીના નફા (અથવા નુકસાન)નું વિગતવાર માહિતી રજૂ કરે છે. આવક નિવેદનમાં બે પેટા વિભાગો છે. પ્રથમ તે છે જે કુલ નફો (અથવા નુકસાન) દર્શાવે છે. આ નંબર મેળવવા માટે, તમે વેચાયેલા માલની કિંમતમાંથી કુલ આવક બાદ કરી શકો છો. વેચાયેલા માલની કિંમત ઓપનિંગ સ્ટોક વત્તા ચોખ્ખી ખરીદી બાદ બંધ સ્ટોક છે. આવકના નિવેદનમાં બીજો પેટા વિભાગ તમારી કંપનીનો ચોખ્ખો નફો (અથવા નુકસાન) છે. ચોખ્ખો નફો/નુકસાનની રકમ ઓપરેશનલ ખર્ચ, જેમ કે પગાર, કર, ભાડા અને અન્ય ઘણા બધા ખર્ચ સાથે કુલ નફો/નુકસાન બાદ કરવાથી પેદા થઈ શકે છે.

#### 2. સરવૈયા:

સરવૈયા એ નાણાકીય રિપોર્ટિંગનો એક ભાગ છે જે કંપનીની કુલ સંપત્તિની તુલનામાં તમારા દેવું અને જવાબદારીઓની વહીવટ કરવાની તમારી કંપનીની ક્ષમતાને દર્શાવે છે.

તમે બિન-વર્તમાન અસ્કયામતો જેમ કે કમ્પ્યુટર/લેપટોપ, મશીનો અને ઓફિસ ફર્નિચર રેકોર્ડ કરીને પ્રારંભ કરી શકો છો. ત્યારપછી વર્તમાન સંપત્તિઓ પણ રેકોર્ડ કરવાની રહેશે. વર્તમાન અસ્કયામતો જેમ કે ઈન્વેન્ટરી, રોકડ.

બિન-વર્તમાન જવાબદારીઓ જેમ કે દેવું ધિરાણ અને વર્તમાન જવાબદારીઓ જેમ કે વેપાર ચૂકવવાપાત્ર અને બેંક ઓવરડ્રાફ્ટને પણ રેકોર્ડ કરવાની જરૂર છે. સારમાં, સરવૈયા ચોક્કસ સમયગાળામાં તમારી કંપનીની ઈક્વિટી સ્થિતિનો સારાંશ આપે છે.

#### 3. રોકડ પ્રવાહ:

નાણાકીય અહેવાલનો આગળનો ઘટક રોકડ પ્રવાહ છે. તે તમારી કંપનીની અંદર અને બહારની રોકડ હિલચાલનો સારાંશ આપે છે. નાણાંનો પ્રવાહ અને જાવક કામગીરી, રોકાણ અને ધિરાણ પ્રવૃત્તિઓમાંથી પેદા થઈ શકે છે. ઓપરેશન્સમાંથી ઉત્પન્ન થતો રોકડ પ્રવાહ તમારી કંપનીમાં રોજિંદી પ્રવૃત્તિઓ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે. વેચાણ અને



ઇન્વેન્ટરી ખરીદીને કંપનીની કામગીરી તરીકે વર્ગીકૃત કરવામાં આવી છે. પ્રોજેક્ટ્સના લાંબા ગાળાના કાર્યક્રમોમાંથી પેદા થતી આવક અને ખર્ચ સંબંધિત રોકાણો. જ્યારે ધિરાણ એ શેરના વેચાણ અને ડિવિડન્ડના વિતરણ સાથે સંબંધિત રોકડ પ્રવાહ છે.

#### 4. ઇક્વિટીમાં ફેરફાર:

નાણાકીય રિપોર્ટિંગનો છેલ્લો ભાગ ઇક્વિટીમાં ફેરફાર છે. આ ઘટક ઇક્વિટી ફેરફારોની રકમ અને સ્ત્રોતોની જાણ કરે છે. ચોક્કસ સમયગાળા દરમિયાન કોઈપણ ફેરફારોને અંતિમ સંતુલનની તુલનામાં પ્રારંભિક સંતુલનના વધારા અથવા ઘટાડાથી મોનિટર કરી શકાય છે.

આ ઘટક શરૂઆતમાં ઇક્વિટી સંયોજન (કમ્પોઝિશન)ની જાણ કરે છે જે સમયાંતરે બદલાતી રહે છે.

### 3.6 મરજિયાત પ્રગટીકરણ અને તેના ઘટકો:

નાણાકીય અહેવાલમાં ચોક્કસ સમયગાળા દરમિયાન સંસ્થાની નાણાકીય કામગીરી અને નાણાકીય સ્થિતિ વિશે વિવિધ હિસ્સેદારોને નાણાકીય માહિતીની જાહેરાતનો સમાવેશ થાય છે. આ હિસ્સેદારોમાં સમાવેશ થાય છે - રોકાણકારો, લેણદારો, જાહેર, દેવું પ્રદાતાઓ, સરકાર અને સરકારી એજન્સીઓ. લિસ્ટેડ કંપનીઓના કિસ્સામાં નાણાકીય અહેવાલની આવૃત્તિ ત્રિમાસિક અને વાર્ષિક હોય છે.

ફાઇનાન્શિયલ રિપોર્ટિંગને સામાન્ય રીતે એકાઉન્ટિંગનું અંતિમ કાર્ય તરીકે ગણવામાં આવે છે. નાણાકીય અહેવાલના લાક્ષણિક ઘટકો છે:

- નાણાકીય નિવેદનોની નોંધો
- ત્રિમાસિક અને વાર્ષિક અહેવાલો (લિસ્ટેડ કંપનીઓના કિસ્સામાં)
- પ્રોસ્પેક્ટસ (આઈપીઓ માટે જતી કંપનીઓના કિસ્સામાં)
- મેનેજમેન્ટ ચર્ચા અને વિશ્લેષણ (જાહેર કંપનીઓના કિસ્સામાં)

સરકાર અને ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ ચાર્ટર્ડ એકાઉન્ટ્સ ઓફ ઇન્ડિયા (1881) એ વિવિધ એકાઉન્ટિંગ ધોરણો અને માર્ગદર્શન નોંધો જારી કરી છે જે નાણાકીય રિપોર્ટિંગના હેતુ માટે લાગુ કરવામાં આવે છે. આ વિવિધ વૈવિધ્યસભર ઉદ્યોગોમાં એકરૂપતા સુનિશ્ચિત કરે છે જ્યારે તેઓ તેમના નાણાકીય નિવેદનો તૈયાર કરે છે અને રજૂ કરે છે.

### 3.7 ઉપસંહાર:

તેથી આપણે ઉપરોક્ત મુદ્દાઓ પરથી નિષ્કર્ષ પર આવી શકીએ છીએ કે નાણાકીય અહેવાલ વિવિધ હિસ્સેદારોના દૃષ્ટિકોણથી ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ છે. કેટલીકવાર મોટી સંસ્થાઓ માટે, તે ખૂબ જ જટિલ બની જાય છે પરંતુ તેના ફાયદા આવી જટિલતાઓ કરતાં ઘણા વધારે છે. અમે કહી શકીએ કે નાણાકીય અહેવાલ (રિપોર્ટિંગ) માં વિશ્વસનીય અને સંબંધિત માહિતી શામેલ છે જેનો ઉપયોગ વિવિધ હેતુઓ માટે બહુવિધ હિસ્સેદારો દ્વારા કરવામાં આવે છે. સમગ્ર ઉદ્યોગોમાં મજબૂત અને મજબૂત નાણાકીય અહેવાલ સારી સ્પર્ધાને પ્રોત્સાહન આપે છે અને મૂડી પ્રવાહને પણ સરળ બનાવે છે. જે આર્થિક વિકાસમાં મદદ કરે છે.

≡ સ્વાધ્યાય

1. નાણાકીય અહેવાલનો અર્થ સમજાવો.
2. નાણાકીય અહેવાલોના મહત્વની ચર્ચા કરો.
3. નાણાકીય અહેવાલ પ્રેષણના ઉપયોગ સમજાવો.
4. નાણાકીય અહેવાલોના ફરજિયાત પ્રગટીકરણ અને તેના ઘટકો સમજાવો.
5. નોંધ લખો: નાણાકીય અહેવાલોના ઘટકો
6. નાણાકીય અહેવાલોના મરજિયાત પ્રગટીકરણ અને તેના ઘટકો સમજાવો.

⇒ પ્રશ્નો

1. નાણાકીય વિશ્લેષણ અને એ આધુનિક વ્યવસાયના પાયામાંના એક છે.  
(a) અહેવાલ (b) ખર્ચ (c) પોર્ટફોલિયો (d) નિયંત્રણ
2. નાણાકીય ..... એ સંસ્થાના નાણાકીય પરિણામો છે.  
(a) અહેવાલ (b) ખર્ચ (c) પોર્ટફોલિયો (d) નિયંત્રણ
3. નાણાકીય અહેવાલ રિપોર્ટિંગ એ ..... નું મુખ્ય કાર્ય છે.  
(a) દેવાદાર (b) દેવાદાર (c) નિયંત્રક (d) કામદાર
4. .... એ સંસ્થાના નાણાકીય પરિણામો છે જે તેના હિતધારકો અને જનતાને જાહેર કરવામાં આવે છે.  
(a) નાણાકીય અહેવાલ (b) નાણાકીય ખર્ચ  
(c) નાણાકીય પોર્ટફોલિયો (d) નાણાકીય નિયંત્રણ
5. .... એ હિતધારકોને તેમની આવક, ખર્ચ, નફો, મૂડી અને રોકડ પ્રવાહ સહિત, નાણાકીય માહિતીમાં ઊંડાણપૂર્વકની આંતરદષ્ટિ પ્રદાન કરતા ઔપચારિક રેકોર્ડ તરીકે કંપનીની નાણાકીય બાબતોનું સચોટ નિરૂપણ આપવા માટે માનક પ્રથાઓનો સંદર્ભ આપે છે.  
(a) નાણાકીય ખર્ચ (b) નાણાકીય પોર્ટફોલિયો  
(c) નાણાકીય નિયંત્રણ (d) નાણાકીય અહેવાલ
6. નાણાકીય અહેવાલમાં ..... દસ્તાવેજો અને પોસ્ટિંગ્સનો સમાવેશ થાય છે.  
(a) નાણાકીય નિવેદનો, જેમાં આવકનું નિવેદન, બેલેન્સ શીટ અને રોકડ પ્રવાહનું નિવેદન શામેલ છે.  
(b) સાથેની ફૂટનોટ ડિસ્ક્લોઝર, જેમાં સંબંધિત એકાઉન્ટિંગ ફેમવર્ક દ્વારા નિર્ધારિત અમુક વિષયો પર વધુ વિગતોનો સમાવેશ થાય છે.  
(c) કોઈપણ નાણાકીય માહિતી કે જે કંપની તેની વેબસાઈટ પર પોતાના વિશે પોસ્ટ કરવાનું પસંદ કરે છે  
(d) ઉપરના બધા

7. નાણાકીય અહેવાલમાં ..... દસ્તાવેજો અને પોસ્ટિંગ્સનો સમાવેશ થાય છે.
  - (a) શેરધારકોને જારી કરાયેલ વાર્ષિક અહેવાલો
  - (b) સંસ્થા દ્વારા સિક્યોરિટીઝ જારી કરવા સંબંધિત સંભવિત રોકાણકારોને જારી કરાયેલ કોઈપણ પ્રોસ્પેક્ટસ
  - (c) નાણાકીય નિવેદનો, જેમાં આવકનું નિવેદન, બેલેન્સ શીટ અને રોકડ પ્રવાહનું નિવેદન શામેલ છે
  - (d) ઉપરના બધા
8. .... કામગીરીના પરિણામો, નાણાકીય સ્થિતિ અને વ્યવસાયના રોકડ પ્રવાહ વિશે માહિતી પ્રદાન કરે છે.
  - (a) નાણાકીય અહેવાલ
  - (b) નાણાકીય ખર્ચ
  - (c) નાણાકીય પોર્ટફોલિયો
  - (d) નાણાકીય નિયંત્રણ
9. નાણાકીય અહેવાલમાં ..... નો સમાવેશ થાય છે.
  - (a) આવક
  - (b) ખર્ચ
  - (c) નફો
  - (d) ઉપરના બધા
10. નાણાકીય અહેવાલમાં ..... નો સમાવેશ થાય છે.
  - (a) આવક
  - (b) ખર્ચ
  - (c) રોકડ પ્રવાહ
  - (d) ઉપરના બધા
11. નાણાકીય અહેવાલ પ્રેષણના ઉપયોગમાં ..... નો સમાવેશ થાય છે.
  - (a) કર હેતુઓ
  - (b) નાણાકીય સ્થિતિ સમજવા
  - (c) કામગીરીનું મૂલ્યાંકન
  - (d) ઉપરના બધા
12. નાણાકીય અહેવાલ પ્રેષણના ઉપયોગમાં ..... નો સમાવેશ થાય છે.
  - (a) શેરહોલ્ડર ઇક્વિટી શેરિંગ
  - (b) નિર્ણય, આયોજન અને આગાહી
  - (c) રોકડ પ્રવાહની તપાસ
  - (d) ઉપરના બધા
13. નાણાકીય અહેવાલ પ્રેષણના ઉપયોગમાં ..... નો સમાવેશ થાય છે.
  - (a) ભૂલો હળવી કરવા
  - (b) નાણાકીય સ્થિતિ સમજવા
  - (c) નિર્ણય, આયોજન અને આગાહી
  - (d) ઉપરના બધા
14. નાણાકીય અહેવાલના મુખ્ય ..... ઘટકો છે.
  - (a) 2
  - (b) 3
  - (c) 4
  - (d) 5
15. નાણાકીય અહેવાલના મુખ્ય ..... ઘટકો છે.
  - (a) આવકપત્ર
  - (b) સરવૈયા
  - (c) રોકડ પ્રવાહ
  - (d) ઉપરના બધા

જવાબ :

- |          |          |          |          |          |
|----------|----------|----------|----------|----------|
| (1) - A  | (2) - A  | (3) - C  | (4) - A  | (5) - D  |
| (6) - D  | (7) - D  | (8) - A  | (9) - D  | (10) - D |
| (11) - D | (12) - D | (13) - D | (14) - C | (15) - D |



-: રૂપરેખા :-

- 4.1 પ્રસ્તાવના
  - 4.2 રોકડ પ્રવાહ પત્રક એટલે શું ?
  - 4.3 રોકડ પ્રવાહ પત્રક બનાવવાની પદ્ધતિઓ
  - 4.4 રોકડ પ્રવાહ અને ભંડોળ પ્રવાહ પત્રકનો તફાવત
  - 4.5 ઉદાહરણો
- ॐ સ્વાધ્યાય

#### 4.1 પ્રસ્તાવના

રોકડ એ ધંધાનું મહત્વનું તત્વ છે, નિર્વિઘ્ન રોકડ પ્રવાહ ખુબ મહત્વનું પાસું છે. એટલે વર્ષ દરમિયાન ફક્ત રોકડની આવક કેટલી થઈ અને રોકડની જાવક કેટલી થઈ તે દર્શાવતું “રોકડ પ્રવાહ પત્રક” બનાવવું જરૂરી બને છે. ધંધાની સૌથી પ્રવાહી મિલકત રોકડ છે. ધંધાના બધા જ વ્યવહારો છેવટે રોકડની આવકમાં કે રોકડની જાવકમાં પરિણમે છે. વર્ષ દરમિયાન કેટલી રોકડ ધંધામાં આવી અને કેટલી રોકડ ધંધામાંથી ગઈ તે દર્શાવતું પત્રક એટલે રોકડ પ્રવાહ પત્રક. ધંધામાં પૂરતી રોકડ હાથ પર હોવી જોઈએ કે જેથી દેવાં જ્યારે જ્યારે ચૂકવવાનાં થાય ત્યારે, તે સહેલાઈથી ચૂકવી શકાય. પરંતુ હાથ પર વધુ પડતી રોકડ પણ હોવી ન જોઈએ, નહિ તો રોકડ નિષ્ક્રિય રહેવાથી ધંધાની નફાકારકતા ઘટશે. રોકડનું આ મહત્વ જોતાં રોકડને લગતાં પત્રકો ધંધાના સંચાલકો માટે ખૂબ અગત્ય ધરાવે છે.

1. આગામી મુદત માટેનું રોકડ અંદાજપત્ર, જે હવે પછીની મુદત દરમિયાન રોકડની પરિસ્થિતિ કેવી રહેશે તેનો ખ્યાલ આપે છે.
2. રોકડ પ્રવાહનું પત્રક છે, જે પાછલા વર્ષ દરમિયાન રોકડની આવક કેટલી થઈ અને રોકડની જાવક કેટલી થઈ તથા વર્ષને અંતે કેટલી રોકડ હાથ પર હતી તે દર્શાવે છે.

ભંડોળ પ્રવાહનું પત્રક ચોખ્ખી કાર્યશીલ મૂડીમાં ફેરફારો દર્શાવે છે, જ્યારે રોકડ પ્રવાહનું પત્રક ફક્ત રોકડનો આવક પ્રવાહ અને રોકડનો જાવક પ્રવાહ દર્શાવે છે. ધંધાના દરેક વ્યવહારથી વર્ષ દરમિયાન રોકડની આવક અને જાવક કેટલી થઈ તે આ પત્રકમાં દર્શાવવામાં આવે છે. શરૂઆતની રોકડ સિલકમાં રોકડની કુલ આવક ઉમેરવામાં આવે છે. તેમાંથી રોકડની જાવક બાદ કરતાં આખરની રોકડ સિલક મળે છે.

#### 4.2 રોકડ પ્રવાહ પત્રક એટલે શું ?

રોકડ પ્રવાહ પત્રક એટલે શું ?

“પાછલા વર્ષ દરમિયાન રોકડની આવક કેટલી થઈ અને રોકડની જાવક કેટલી થઈ અને તેને પરિણામે વર્ષને અંતે હાથ પર રોકડ કેટલી છે તે દર્શાવતું પત્રક એટલે રોકડ પ્રવાહ પત્રક.”

રોકડ પ્રવાહ પત્રક બનાવવાથી સંચાલકોને તથા અન્ય સંબંધિત પક્ષકારોને નીચે આપેલ માહિતી બબર પડે છે :

1. કંપનીની પ્રવાહી પરિસ્થિતિ એટલે કે રોકડની પરિસ્થિતિ કેવી છે
2. કંપની પોતાની ધંધાની કામગીરી દ્વારા પૂરતા પ્રમાણમાં રોકડ મેળવી શકે છે કે નહિ
3. કે જેથી તે સમયસર ધંધાનાં દેવાં જ્યારે જ્યારે ચૂકવવાનાં થાય ત્યારે ચૂકવી શકે એમ છે કે નહિ.

રોકડની આવક અને રોકડની જાવક ત્રણ ભાગમાં વહેંચવાની હોય છે

- (અ) ધંધાની કામગીરીમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ
- (બ) રોકાણ પ્રવૃત્તિમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ
- (ક) નાણાકીય પ્રવૃત્તિમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ

કાયમી મિલકતો અને દેવાંમાંથી રોકડની આવક-જાવક : રોકડ આવક-જાવકનાં બે સાધનો હોય છે (1) નફામાંથી રોકડ આવક, (2) ચાલુ મિલકતો અને ચાલુ દેવામાંથી રોકડની આવક-જાવક.

રોકડની આવક:

- કાયમી મિલકતોનું વેચાણ : સામાન્ય રીતે કાયમી મિલકતોનું વેચાણ થાય ત્યારે તે પેટે રોકડ મળી હશે એમ માનવામાં આવે છે. તેથી વેચાણની ખરેખર થયેલ ઊપજને રોકડની આવક તરીકે ગણવામાં આવે છે. આ અંગેની આવક રોકાણ પ્રવૃત્તિમાંથી થયેલ આવક ગણાય છે. તે અંગે થયેલ ખોટ કે નફાની કોઈ અસર અહીં આપવામાં આવતી નથી. જરૂર હોય તો નફામાં તેની અસર આપવામાં આવે છે.
- રોકાણોનું વેચાણ : કાયમી મિલકતોના વેચાણની જેમ રોકાણના વેચાણની ઊપજ પણ રોકડની આવક તરીકે જ બતાવાય છે.
- નવા બહાર પાડેલ શેર અને ડિબેન્ચરની ઊપજ : શેર કે ડિબેન્ચર બહાર પાડવામાં આવે ત્યારે તેની ઊપજ રોકડ આવક તરીકે બતાવવામાં આવે છે. વટાવ આપ્યો હોય તો તે દાર્શનિક કિંમતમાંથી બાદ કરીને ઊપજ બતાવાય છે. આ આવક “નાણાકીય પ્રવૃત્તિની આવક” ગણાય છે.
- બેન્ક પાસેથી લોન : મૂડીરોકાણની કેટલી રકમો લાંબા ગાળાની બેન્ક લોન દ્વારા કે વિશિષ્ટ નાણાસંસ્થાઓ પાસેથી લોન દ્વારા ઊભી કરવામાં આવે છે. આવી રકમ પત્રકમાં રોકડની આવક તરીકે બતાવાય છે. આ આવક પણ “નાણાકીય પ્રવૃત્તિની આવક” ગણાય છે.

રોકડની જાવક:

- રોકાણોની ખરીદી : કાયમી મિલકતોની જેમ રોકાણોની ખરીદીથી રોકડ પ્રવાહની જાવક થાય છે. આ જાવક “રોકાણ પ્રવૃત્તિમાંથી થતી જાવક” છે.
- કાયમી મિલકતોની ખરીદી : કાયમી મિલકતો વર્ષ દરમિયાન ખરીદવામાં આવી હોય ત્યારે તે અંગે રોકડ ચૂકવી દીધી છે એમ માનીને તે રોકડની જાવક તરીકે બતાવાય છે. જો તે ખરીદી સામે કંપનીના શેર આપવામાં આવ્યા હોય તો તેની અસર રોકડ પર થતી નથી.

- બેન્ક લોન અથવા શેર મૂડી પરત : રિડીમેબલ પ્રેફરન્સ શેર વર્ષ દરમિયાન પરત કરવામાં આવ્યા હોય તો તે રોકડની જાવક ગણાય. જો કોઈ પરત પ્રીમિયમ આપવામાં આવ્યું હોય તો તે પણ ઉમેરી દેવામાં આવે છે. બેન્ક લોન પરત કરી હોય તે પત્રકમાં રોકડની જાવક તરીકે બતાવાય છે.
- કરવેરાની ચુકવણી : વર્ષ દરમિયાન કરવેરાની કરેલી ચુકવણી રોકડ જાવક તરીકે બતાવાય છે. જો તે રકમ આપી ન હોય તો કરવેરાની જોગવાઈનું ખાતું બનાવી વર્ષ દરમિયાન ચૂકવેલ કરવેરાની રકમ શોધી કાઢવામાં આવે છે.
- ડિવિડન્ડની ચુકવણી : ગયા વર્ષનું સૂચિત ડિવિડન્ડ ચાલુ વર્ષે ચૂકવવામાં આવે છે. તે જ પ્રમાણે ચાલુ વર્ષે વચગાળાનું ડિવિડન્ડ ચૂકવ્યું હોય તો તે પણ રોકડની જાવક તરીકે બતાવાય છે.

### 4.3 રોકડ પ્રવાહ પત્રક બનાવવાની પદ્ધતિઓ

- (1) કામગીરી પ્રવૃત્તિમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ: એટલે ધંધાકીય સાહસની ઊપજ ઉત્પન્ન કરતી મુખ્ય પ્રવૃત્તિઓ તથા જે રોકાણની કે નાણાકીય પ્રવૃત્તિ નથી તેવી અન્ય પ્રવૃત્તિઓ. ધંધાની કામગીરીની પ્રવૃત્તિમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ એ ચાવીરૂપ સૂચક છે, જે દર્શાવે છે કે સાહસની કામગીરીમાંથી પૂરતી રોકડ ઉદ્ભવી છે કે નહિ કે જેથી સાહસની કામગીરીની શક્તિ ટકી રહે, ડિવિડન્ડ ચૂકવી શકાય, લોનો પરત કરી શકાય અને નાણાં ઊભાં કરવાનાં બાહ્ય સાધનોનો ઉપયોગ કર્યા વિના નવું રોકાણ કરી શકાય. વળી, એતિહાસિક કામગીરીના રોકડ પ્રવાહના યોગ્ય ઘટકો અંગેની માહિતી પરથી ભવિષ્યમાં કેટલો રોકડ પ્રવાહ ઉદ્ભવશે તે અંગે અનુમાન કરી શકાય.
- (2) રોકાણ પ્રવૃત્તિમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ: એ લાંબા ગાળાની મિલકતો તથા રોકડ સમાનમાં જેનો સમાવેશ થયો નથી એવાં રોકાણો રજૂ કરવાની અને તેનો નિકાલ કરવાની પ્રવૃત્તિ છે. રોકાણની પ્રવૃત્તિમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ અલગ બતાવવો એટલા માટે જરૂરી છે કે તે એવો રોકડ પ્રવાહ દર્શાવે છે, જે એવાં સાધનો પાછળ કરેલો ખર્ચ જેમાંથી ભવિષ્યમાં આવક અને રોકડ પ્રવાહ ઉદભવવાના છે.
- (3) નાણાકીય પ્રવૃત્તિમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ: એટલે એવી પ્રવૃત્તિઓ જે માલિકીની મૂડી (કંપનીની બાબતમાં પ્રેફરન્સ શેરમૂડી સહિત)નું કદ અને તેના ઘટકોમાં ફેરફારમાંથી ઉદ્ભવે છે. નાણાં ઊભાં કરવાને લગતી પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ એટલા માટે અલગ બતાવવો મહત્વનો છે, કારણ કે તે ભવિષ્યના રોકડ પ્રવાહ પર મૂડી પૂરી પાડનાર (મૂડી અને કરજ બંને)નો હક કેટલો હશે તેનું પૂર્વાનુમાન કરવામાં ઉપયોગી છે.

કામગીરીની પ્રવૃત્તિમાંથી ઉદ્ભવતા રોકડ પ્રવાહના દાખલા નીચે મુજબ છે :

- માલનું વેચાણ અને સેવા પૂરી પાડવામાંથી મળતી રોકડ આવક.
- રોયલ્ટી, ફી, કમિશન તથા અન્ય ઊપજમાંથી મળતી રોકડ આવક.
- માલ કે સેવાના સપ્લાયરોને ચૂકવાતી રોકડ..
- કર્મચારીઓને ચૂકવાતી રોકડ.
- વીમા કંપનીની બાબતમાં પ્રીમિયમ તથા દાવાઓ અંગે, એન્યુઈટી અંગે કે પોલિસીના જ અન્ય લાભ માટે મળતી રોકડ કે ચૂકવાતી રોકડ.

- ઈન્કમેટેક્સ માટે રોકડ ચુકવણી કે રિફંડ.
- વાયદાના કરારો- ભવિષ્યના કરારો વગેરે અંગે રોકડ આવક અને ચુકવણી.

રોકાણની પ્રવૃત્તિમાંથી ઉદ્ભવતા રોકડ પ્રવાહના દાખલા નીચે મુજબ છે :

- કાયમી મિલકતો (અદૃશ્ય મિલકતો સહિત) પ્રાપ્ત કરવા માટે ચૂકવેલ રોકડ.
- કાયમી મિલકતોનો નિકાલ કરતાં મળેલ રોકડ આવક.
- અન્ય સાહસોના શેર, વોરંટ કે ડિબેન્ચર વગેરે ખરીદવા માટે કરેલ રોકડ ચુકવણી.
- આવા શેર, વોરંટ, ડિબેન્ચર વગેરેનો નિકાલ કરતાં મળેલ રોકડ આવક.
- ત્રાહિત પક્ષને આપેલ રોકડ ધિરાણ કે લોન.
- ત્રાહિત પક્ષને આપેલ ધિરાણ કે લોન અંગે રોકડ આવક.
- ભવિષ્યના કરાર, વાયદાના સોદા વગેરે અંગે રોકડની ચુકવણી.
- ભવિષ્યના કરાર, વાયદાના સોદા વગેરે અંગે રોકડની આવક.

નાણાં ઊભાં કરવાની પ્રવૃત્તિમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ નીચે મુજબ છે :

- શેર કેએવાં અન્ય સાધનો બહાર પાડવામાંથી મળતી રોકડ ઊપજ.
- ડિબેન્ચર, લોન, બોન્ડ કે અન્ય જામીનગીરી બહાર પાડવામાંથી અથવા ટૂંકા ગાળાના કે લાંબા ગાળાના કરજ લેવામાંથી ઉદ્ભવતી રોકડ આવક.
- ઉછીનાં લીધેલ નાણાં પરત કરતાં રોકડ ચુકવણી.

આ પૈકી કામગીરીની પ્રવૃત્તિમાંથી ઉદ્ભવતો રોકડ પ્રવાહ બતાવવાની બે રીતો છે:

- (1) પ્રત્યક્ષ પદ્ધતિ
- (2) પરોક્ષ પદ્ધતિ

(1) પ્રત્યક્ષ પદ્ધતિ (Direct Method) : આ પદ્ધતિ હેઠળ ધંધાની કામગીરીમાંથી રોકડ આવક પ્રવાહ અને તે પ્રવૃત્તિમાં જતો રોકડ જાવક પ્રવાહ અલગ બતાવવાના હોય છે. એટલે કે વેચાણમાંથી કેટલી રોકડ મળી તે રોકડ આવક પ્રવાહ તરીકે બતાવાય છે અને ખરીદી અંગે તથા કર્મચારીઓના પગાર વગેરે પેટે કેટલી રોકડ ચૂકવી તે અલગ બતાવવાનું હોય છે. આ બેના તફાવતને ચોખ્ખો રોકડ આવક પ્રવાહ ગણવામાં આવે છે.

(2) પરોક્ષ પદ્ધતિ (Indirect Method) : આ પદ્ધતિમાં પ્રત્યક્ષ રીતે રોકડ પ્રવાહનું સર્જન કરતી ધંધાની કામગીરી એટલે કે વેચાણ, ખરીદી, કર્મચારીઓને ચુકવણી વગેરે ધ્યાનમાં લેવામાં આવતી નથી. પરંતુ પરોક્ષ રીતે ચોખ્ખા નફાથી તે શરૂ કરવામાં આવે છે, કારણ કે નફો એ ખરીદી, વેચાણ, કર્મચારીઓને પગારની ચુકવણી વગેરેમાંથી જ ઉદ્ભવે છે. પરંતુ પ્રગટ થયેલ નફાનુકસાન ખાતું જે નફો બતાવે છે તેના પર બિનરોકડ વિગતોની અસર હોય છે તે દૂર કર્યા પછી જ નફા દ્વારા રોકડની પ્રાપ્તિ કેટલી થઈ તે માલુમ પડે છે. આ માટે નફા પર બિનરોકડ વિગતોની અસર દૂર કરવામાં આવે છે.

#### 4.4 રોકડ પ્રવાહ અને ભંડોળ પ્રવાહ પત્રકનો તફાવત

રોકડ પ્રવાહ	ભંડોળ પ્રવાહ
રોકડ પ્રવાહ પત્રકમાં બે મુદતો વચ્ચે ફક્ત રોકડની પરિસ્થિતિમાં થયેલ ફેરફારો જ ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે.	ભંડોળ પ્રવાહ પત્રકમાં કાર્યશીલ મૂડીમાં થયેલા ફેરફારો ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે.
રોકડ પ્રવાહ પત્રકમાં ધંધાની કામગીરીમાંથી પ્રાપ્ત થયેલ રોકડ શોધવા ઉપરાંત, ચાલુ મિલકતો અને ચાલુ દેવામાં થયેલ ફેરફારને કારણે રોકડની આવક જાવક પણ ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે.	ભંડોળ પ્રવાહનું પત્રક બનાવતાં ધંધાની કામગીરીમાંથી પ્રાપ્ત થયેલાં ભંડોળો શોધવા સુધારેલ નફાનુકસાન ખાતું બનાવવામાં આવે છે.
સામાન્ય રીતે રોકડ પ્રવાહ પત્રક સંચાલકોને ટૂંકા ગાળામાં નાણાકીય પરિસ્થિતિનું વિશ્લેષણ કરવા માટે ઉપયોગી છે.	ભંડોળ પત્રક એક વર્ષ કે તેથી લાંબા ગાળાની મુદત માટે નાણાકીય પરિસ્થિતિના મૂલ્યાંકન માટે ઉપયોગી છે.
રોકડ પ્રવાહ પત્રક ફક્ત રોકડની પરિસ્થિતિમાં થયેલ ફેરફારો દર્શાવે છે. ભંડોળ પત્રકની તુલનામાં રોકડ પ્રવાહ પત્રક પેઢીની ટૂંકા ગાળાની સધ્ધરતા માપવા માટે ઉપયોગી છે.	પેઢીની સધ્ધરતા માપવા માટે ખરેખર તો ભંડોળમાં થઈ રહેલા એકંદર ફેરફાર જાણવા જોઈએ. તે માટે ભંડોળ પત્રક જ ઉપયોગી નીવડે.

રોકડ એ કાર્યશીલ મૂડીનો એક ભાગ છે, તેથી જ્યારે જ્યારે રોકડની આવક થાય ત્યારે ભંડોળની પ્રાપ્તિ થાય છે. જ્યારે જ્યારે ભંડોળની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે ત્યારે રોકડ પ્રવાહની આવક થાય એમ બનતું નથી. ભંડોળ પ્રવાહનું પત્રક બનાવતાં કાર્યશીલ મૂડીનું પત્રક અલગ બનાવવામાં આવે છે. તેમાં ચાલુ મિલકતોમાં વધારો થાય કે ચાલુ દેવામાં ઘટાડો થાય તો કાર્યશીલ મૂડીમાં વધારો થાય છે, પરંતુ રોકડ પ્રવાહનું પત્રક બનાવતાં ચાલુ મિલકતમાં વધારો થાય કે ચાલુ દેવામાં ઘટાડો થાય તો રોકડમાં ઘટાડો થાય છે. તે માટે કાર્યશીલ મૂડીનું પત્રક બનાવવાનું હોતું નથી, રોકડ પ્રવાહ પત્રક બનાવી તેમાં જ્યાં મિલકતો અને ચાલુ દેવાંના ફેરફારોની રોકડ પર અસર બતાવવામાં આવે છે.

રોકડ પ્રવાહ પત્રક બનાવતાં નીચેના નિયમો યાદ રાખવા જરૂરી છે :

- ચાલુ મિલકતમાં વધારો થાય તો રોકડ પ્રવાહમાં ઘટાડો થાય.
- ચાલુ મિલકતમાં ઘટાડો થાય તો રોકડ પ્રવાહમાં વધારો થાય.
- ચાલુ દેવાંમાં વધારો થાય તો રોકડ પ્રવાહમાં વધારો થાય.
- ચાલુ દેવાંમાં ઘટાડો થાય તો રોકડ પ્રવાહમાં ઘટાડો થાય.

ઉપરોક્ત રોકડ પ્રવાહની માહિતીના સંદર્ભમાં નીચે કેટલાક કેસ સ્ટડી રજૂ કરવામાં આવ્યા છે જેથી રોકડ પ્રવાહ પત્રકની સમજ ઊંડાણથી સમજી શકાય.

#### 4.5 ઉદાહરણો

ઉદા. : (1) ટાટા મોટર્સનું નાણાકીય વર્ષ 2019-20 અને 2020-21 ના રોકડ પ્રવાહ પત્રક નીચે પ્રમાણે છે જેને આધારે રોકડ પ્રવાહનું વિશ્લેષણ દર્શાવો.



ટાટા મોટર્સના રોકડ પ્રવાહ પત્રક

(₹ કરોડમાં)

વિગત	નાણકીય વર્ષ 2020-21	નાણકીય વર્ષ 2019-20	ફેરફારો
કામગીરી પ્રવૃત્તિમાંથી રોકડ પ્રવાહ	26,633	18,891	7,742
વર્ષ દરમિયાન નફો/(નુકસાન)	(11,975)	(28,724)	
કામગીરીમાંથી રોકડ પ્રવાહ માટેના હવાલાઓ	35,328	57,495	
કાર્યશીલ મૂડીમાં ફેરફાર	5,065	(7221)	
ચૂકવેલ પ્રત્યક્ષ કરવેરા	(1,785)	(2,659)	
રોકાણની પ્રવૃત્તિમાં રોકડનો ઉપયોગ	(34,170)	(19,711)	(14,459)
મિલકત, પ્લાન્ટ અને સાધનો અને બીજી અદૃશ્ય મિલકતોની ચૂકવણી (ચોખ્ખી)	(29,531)	(35,236)	
ચોખ્ખા રોકાણ, ટૂંકાગાળાની ડિપોઝિટ, સીમાંત નાણું અને આપેલ ધિરાણ	(6,387)	14,532	
મળેલ ડિવિડન્ડ અને વ્યાજ	1,748	993	
નાણકીય પ્રવૃત્તિમાંથી ચોખ્ખી રોકડ	3,390	8,830	(5,440)
ચૂકવેલ ડિવિડન્ડ (માઈનોરિટી શેર હોલ્ડર સહિત)	(57)	(95)	
ચૂકવેલ વ્યાજ	(7,518)	(7,005)	
ચોખ્ખા ઉછીના લીધેલ નાણા	10,965	15,930	
રોકડ અને રોકડ સમકક્ષમાં ચોખ્ખો વધારો (ઘટાડો)	(4,148)	8,010	(12,158)
વર્ષના અંતે ચોખ્ખી રોકાણ અને સમકક્ષ રોકડ	18,468	21,560	
મુક્ત રોકડ પ્રવાહ	(2,898)	(16,346)	

જવાબ : ઉપરોક્ત દર્શાવેલ નાણાકીય વર્ષ 19-20 અને 20-21 ના Tata Motors ના રોકડ પ્રવાહના અભ્યાસથી જાણવા મળે છે કે કામગીરી પ્રવૃત્તિમાં ચાલુ વર્ષ 2020-21 માં રૂ. 7,742 કરોડનો વધારો કંપનીની સદ્ધરતા દર્શાવે છે. આથી કહી શકાય કે કંપની તેની કામગીરી પ્રવૃત્તિના નાણાકીય દૃષ્ટિએ આ વર્ષ વધુ સારું કાર્ય કરી વધુ સક્ષમ બની છે. ચાલુ વર્ષ 2020-21 વર્ષ દરમિયાન નુકસાનનું પ્રમાણ ઘટ્યું છે. નાણાકીય વર્ષ 19-20 ના પ્રમાણમાં 2020-21 ના વર્ષમાં કાર્યશીલ મૂડીમાં રોકડ આવક પ્રવાહમાં વધારો જોવા મળે છે, જે ચાલુ મિલકતમાં ઘટાડો અને ચાલુ દેવામાં વધારાના કારણે હોઈ શકે.

રોકાણ પ્રવૃત્તિના રોકડ પ્રવાહમાં પાછલા વર્ષ 2019-20 ની સરખામણીમાં ચાલુ વર્ષ 20-21 માં રૂ. 14,459 કરોડનો (34,170 - 19,711) વધુ જાવક પ્રવાહ નોંધવામાં આવ્યો છે. જે દર્શાવે છે કે કંપનીનું ચોખ્ખુ રોકાણ, ટૂંકાગાળાની ડિપોઝિટ, સીમાંત નાણું અને આપેલ

ધિરાણમાં વધુ રોકાણો પર મળેલ ડિવિડન્ડ અને વ્યાજની રકમમાં રૂ. 755 કરોડનો વધારો થયેલ છે.

રોકડ પ્રવાહની નાણાકીય પ્રવૃત્તિની વાત કરીએ તો તેમાં રૂ. 5,440 કરોડ (8,830 - 3,390) નો ઘટાડો જોવા મળે છે, જે દર્શાવે છે કે કંપની આ વર્ષે વધુ ભંડોળ મંગાવેલ નથી એ દેવા તથા લોન અને વ્યાજની ચુકવણીના કારણે નાણાકીય પ્રવૃત્તિમાં રોકડ પ્રવાહમાં ઘટાડો જોવા મળે છે.

વર્ષ દરમિયાન ત્રણેય પ્રવૃત્તિના રોકડ પ્રવાહનો સરવાળો કરતાં જાણવા મળેલ છે કે ગયા વર્ષ 19-20 ની સરખામણીમાં રૂ. 12,158 કરોડનો જાવક પ્રવાહ વધ્યો છે કે રોકડ પર નકારાત્મક અસર દર્શાવે છે. કંપનીની આર્થિક સદ્ધરતા માટે આ પ્રવાહમાં સમતુલા જાળવવા માટે કંપનીએ આ બાબત અંગે ધ્યાન આપવાની જરૂર છે.

પાછલા વર્ષ કરતાં આ વર્ષ રોકડ સિલકનો, જાવક પ્રવાહ વધ્યો છે જેથી ગયા વર્ષની સરખામણી કરતાં વર્ષ 20-21 માં આખર રોકડ સિલક રૂ. 3092 કરોડનો (21,460 - 18,468) ઘટાડો થયેલ છે.

ઉદા. : (2) લાર્સન એન્ડ ટુબ્રો કું. નું. નાણાકીય વર્ષ 2019-20 અને 2020-22 ના રોકડ પ્રવાહ પત્રક નીચે પ્રમાણે છે, જેને ધ્યાનમાં લઈને રોકડ પ્રવાહ પત્રકનું વિશ્લેષણ સમજાવો :

લાર્સન એન્ડ ટુબ્રો કું.નું રોકડ પ્રવાહ પત્રક

(₹ કરોડમાં)

વિગત	નાણાકીય વર્ષ 2020-21	નાણાકીય વર્ષ 2019-20
<b>A કામગીરી પ્રવૃત્તિમાંથી રોકડ પ્રવાહ:</b>		
<b>કરવેરા પહેલાનો નફો:</b>		
ચાલુ રાખેલ પ્રવૃત્તિમાંથી	7,256.42	6358.92
સ્થગિત પ્રવૃત્તિમાંથી	11,199.23	865.38
	18,455.65	7224.30
<b>વટાવેલ કામગીરીનો કરવેરા પહેલાંના નફો હવાલાઓ:</b>		
સ્થગિત પ્રવૃત્તિઓમાંથી લાવેલ નફો	(11,078.33)	-
મળેલ ડિવિડન્ડ	(1,261.42)	(1387.29)
ચોખ્ખો ઘસારો	1,025.62	1020.51
નાણાકીય/ રોકાણની પ્રવૃત્તિ હેઠળ હૂંડિયામણ (Exchange) તફાવત	(46.47)	(39.14)
રોકડ અને રોકડ સમકક્ષમાં હૂંડિયામણની અસર	51.27	(46.52)
ચૂકવેલ વ્યાજ	2419.55	2266.56
મળેલ વ્યાજ	(912.27)	(561.48)

સ્થાયી મિલકતના વેચાણનો ચોખ્ખો (નફો)/નુકસાન	(474.91)	30.92
રોકાણના વેચાણનો ચોખ્ખો (નફો)/નુકસાન	(956.72)	(503.71)
રોકાણમાં ઘટાડો	0.01	100.00
કર્મચારીઓના લાભનો ખર્ચ	40.31	47.40
સ્થગિત પ્રવૃત્તિઓ સંબંધિત બિન-રોકડ વસ્તુઓ	2.83	45.85
	7265.12	8197.40
<b>કર પહેલાનો કાર્યશીલ નફામાં ફેરફાર</b>		
હવાલાઓ:		
વેપાર અને અન્ય લેણામાં (વધારો)/ ઘટાડો	1448.02	(6572.53)
સ્ટોકમાં (વધારો)/ ઘટાડો	30.09	(183.14)
વેપારીઓ અને ગ્રાહકો પાસેથી અગાઉથી મળે રકમમાં વધારો/(ઘટાડો)	1205.73	173.27
કાર્યશીલ પ્રવૃત્તિઓમાં વપરાયેલ રોકડ પ્રવાહ	994896	1615.00
ચોખ્ખો ચૂકવેલ કરવેરા	(1598.17)	(1736.30)
કાર્યશીલ પ્રવૃત્તિઓમાંથી ચોખ્ખી રોકડ	8350.79	(121.30)
<b>B રોકાણ પ્રવૃત્તિઓમાંથી રોકડ પ્રવાહ:</b>		
સ્થાયી મિલકતોની ખરીદી	(720.26)	(1,370.51)
સ્થાયી મિલકતોનું વેચાણ	625.33	61.50
પેટા, એસોસિએટ અને જોઈન્ટ કંપનીમાં રોકાણ	(2,272.05)	(10,231.82)
પેટા, એસોસિએટ અને જોઈન્ટ કંપનીમાં ઉપાડેલ રોકાણ	260.00	734.53
સ્થગિત રોકાણોનું વેચાણ	-	24.46
સ્થગિત કામગીરીની પ્રવૃત્તિમાંથી લાવેલ નફો (કરવેરા બાદ)	10,845.76	
ચાલુ રોકાણોનું વેચાણ	(10,987.27)	(788.79)
બેંક સિલક અને ત્વરિત ઉપયોગમાં અનુપલબ્ધ રોકડ	14.89	4,226.96
પેટા, એસોસિએટ અને જોઈન્ટ કંપની અને ત્રાહિત પક્ષો આપેલ લાંબાગાળાની લોન	(1632.26)	(8,802.99)
પેટા, એસોસિએટ અને જોઈન્ટ કંપની અને ત્રાહિત પક્ષ તરફથી પરત મળેલ લાંબાગાળાની લોન	1052-90	7452.98
પેટા, એસોસિએટ અને જોઈન્ટ કંપની અને ત્રાહિત પક્ષ તરફથી પરત મળેલ ટૂંકાગાળાની લોન	158.58	(41.97)
મળેલ વ્યાજ	804.10	516.20

પેટા અને સંયુક્ત સાહસ કંપનીમાંથી મળેલ ડિવિડન્ડ	1244.15	1,383.95
અન્ય રોકાનોમાંથી મળેલ ડિવિડન્ડ	14.24	1.76
	(591.89)	(6,833.74)
<b>C નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓમાંથી રોકડ પ્રવાહ:</b>		
ચોખ્ખી બહાર પાડેલ શેરમૂડી (શેર અરજી સહિત)	15.85	17.56
સ્થગિત દેવામાંથી ઉપજ	9,117.73	6,617.46
સ્થગિત દેવાની ચુકવણી	(3,396.88)	(4,209.10)
અન્ય દેવાની ઉપજ/ (ચુકવણી)	(7,959.32)	10,804.33
દેવા સંબંધિત વાયદા કરારની પતાવટ	66.73	308.29
પટે રાખેલ દેવાના વ્યાજની ચુકવણી	(11.32)	(12.65)
પટે રાખેલ જવાબદારીની ચુકવણી	(91.45)	(67.95)
ચેકવેલ ડિવિડન્ડ	(3,650.89)	(3929.61)
ડિવિડન્ડ પર વધારાનો કર	-	(229.22)
ચૂકવેલ વ્યાજ (વ્યાજના દર SWAPS સહિત)	(1,942.22)	(1880.49)
નાણાકીય પ્રવૃત્તિમાંથી ચોખ્ખો રોકડ પ્રવાહ:	(7,851.77)	7418.62
રોકડ/ રોકડ સમકક્ષમાં ચોખ્ખો વધારો/(ઘટાડો) (A+B+C)	(92.87)	463.58
શરૂઆતની રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ	3,187.28	2,723.77
સ્થગિત પ્રવૃત્તિઓમાંથી રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ	-	(0.07)
આખરની રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ	3,094.41	3187.28

**જવાબ :** LARSEN & TOUBRO કંપનીના ઉપરોક્ત રોકડ પ્રવાહ પત્રક પરથી જાણવા મળે છે કે કામગીરી રોકડ પ્રવાહમાં પાછલા વર્ષ 2019-20ની સરખામણીમાં ચાલુ નાણાકીય વર્ષ 2020-21માં રોકડ આવક પ્રવાહ ₹ 8472.09 કરોડથી વધ્યો છે. કોઈપણ કંપનીનો કામગીરી પ્રવાહ જેટલો વધુ અને સદ્ધર હોય, તે કંપની નાણાકીય દૃષ્ટિએ વધુ સક્ષમ બને છે. આ કંપનીમાં નાણાકીય વર્ષ 2019-20માં કામગીરી રોકડ જાવક પ્રવાહ ₹ 121.30 કરોડનો હતો જે નાણાકીય વર્ષ 2020- 21માં રોકડ આવક પ્રવાહ ₹ 8350.79 કરોડ બન્યો છે, જેમાં મુખ્યત્વે ચાલુ વર્ષનો નફો (ચાલુ તેમજ સ્થગિત પ્રવૃત્તિ બન્ને), રોકડ અને રોકડ સમકક્ષનો હૂંડિયામણ દર, ચાલુ મિલકતોમાં ઘટાડો તેમજ ચાલુ જવાબદારીમાં વધારો કારણભૂત છે.

રોકાણ પ્રવૃત્તિના રોકડ પ્રવાહમાં નાણાકીય વર્ષ 2019-20ની સરખામણીમાં ચાલુ વર્ષ 2020-21માં જાવક પ્રવાહ ₹ 6241.85 (6833.74 - 591.89) કરોડનો ઘટાડો જોવા મળે છે. આ કંપની એ રોકાણમાં ઘટાડો કર્યો જેથી રોકડ આવક પ્રવાહમાં વધારો કરે છે. નાણાકીય વર્ષ 2020-21માં પાછલા વર્ષની સરખામણીમાં સ્થાયી મિલકતોની ઓછી ખરીદી અને વધુ વેચાણ, મળેલ વ્યાજમાં વધારો, તેમજ આપેલ લોનની ભરપાઈ જેવા વ્યવહારો નોંધપાત્ર છે, જે રોકાણની પ્રવૃત્તિને ઘટાડીને રોકડના આવક પ્રવાહને વધારે છે.

નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ

નાણાકીય રોકડ પ્રવાહમાં ચાલુ વર્ષ 2020-21માં ₹ 7851.77 કરોડનો જાવક પ્રવાહ છે, જ્યારે પાછલા વર્ષ 2019-20માં રોકડનો આવક પ્રવાહ ₹ 7418.62 છે. જે ચાલુ વર્ષમાં વધુ રોકડની જાવક સૂચવે છે. જેમાં ઓછા શેર બહાર પાડવા, જવાબદારી તેમજ અન્ય જવાબદારીઓની ચુકવણી, ચૂકવેલ વ્યાજ વગેરે કારણભૂત છે.

ઉપરોક્ત રોકડ પ્રવાહમાંથી જાણવા મળે છે કે કંપનીની કાર્યશીલ મૂડી તેના કામગીરી પ્રવૃત્તિથી વધુ સદ્ધર બને તેમજ ઓછા રોકાણોના કરને રોકડનો આવક પ્રવાહ વઢે છે. જેના કારણે કંપની નાણાકીય પ્રવૃત્તિમાંથી, નાણાકીય ખર્ચ અને જવાબદારી પાછલા વર્ષની સરખામણીમાં ઓછી કરેલ છે. જે કંપનીમાં રોકડની પ્રવાહિતતામાં થયેલ વધારાનું સુચન કરે છે.

ઉદા. : (3) યસ બેન્કના નાણાકીય વર્ષ 2019-20 અને 2020-21 ના વર્ષના રોકડ પ્રવાહ પત્રક નીચે પ્રમાણે છે. જેને આધારે રોકડ પ્રવાહના પત્રકોનું વિશ્લેષણ સમજાવો :

યસ બેન્કના રોકડ પ્રવાહ પત્રક

(₹ હજારમાં)

વિગત	નાણાકીય વર્ષ 2020-21	નાણાકીય વર્ષ 2019-20
કામગીરી પ્રવૃત્તિમાંથી રોકડ પ્રવાહ		
કરવેરા પહેલાંનો નફો	(47,350,739)	(208,259,197)
હવાલાઓ:		
વર્ષ દરમિયાન ઘસારો	3,532,333	3,356,319
માંડી વળેલ રોકાણો પરનું પ્રીમિયમ	1,785,855	2,459,276
રોકાણો માટેની જોગવાઈઓ	16,165,437	64,819,073
પ્રમાણિત એડવાન્સ માટેની જોગવાઈઓ	8,895,356	(19,410,781)
બિન-કાર્યક્ષમ એડવાન્સની જોગવાઈઓ/માંડી વળેલ	71,158,190	278,060,357
અન્ય જોગવાઈઓ	2,904,826	4,115,686
ઘટતી જતી 11 દાર	(84,150,000)	
જમીન મકાન અને અન્ય મિલકતોના વેચનો (નફો)/નુકસાન	34,601	(3,282)
(i)	55,125,859	40,987,451
હવાલાઓ:		
ડિપોઝિટમાં વધારો/(ઘટાડો)	575,826,988	(1,222,462,384)
અન્ય જવાબદારીઓમાં વધારો/(ઘટાડો)	(29,280,403)	54,42,767
રોકાણોમાં (વધારો)/ ઘટાડો	(71,189,071)	241,926,711

અગાઉથી મળેલ આવકમાં (વધારો)/ ઘટાડો	(38,052,715)	422,502,724
અન્ય મિલકતોમાં (વધારો)/ ઘટાડો	17,142,679	(108,247,097)
(ii)	454,447,355	(611,737,279)
પ્રત્યક્ષ કરવેરાની ચુકવણી (iii)	(8,013,982)	(5,655,486)
કામગીરી પ્રવૃત્તિમાંથી ઉપજેલ ચોખ્ખો રોકડ પ્રવાહ: (i+ii+iii)(A)	501,559,355	576,405,314
રોકાણોની પ્રવૃત્તિમાંથી રોકડ પ્રવાહ:		
સ્થાયી મિલકતની ખરીદી	(2,660,219)	(5,339,514)
સ્થાયી મિલકતોનું વેચાણ	96,390	65,547
પેટા કંપનીમાં રોકાણો	(2,03,000)	(1,50,000)
(HTM) સિક્યોરીટીમાં (વધારો)/ ઘટાડો	59,397,563	147,017,008
રોકાણની પ્રવૃત્તિમાંથી ચોખ્ખો રોકડ પ્રવાહ: (B)	56,630,734	(141,593,041)
નાણાકીય પ્રવૃત્તિમાંથી રોકડ પ્રવાહ:		
જવાબદારીઓમાં વધારો/(ઘટાડો)	(483,088,554)	141,354,847
(ચૂકવેલ)/ ઉપજેલ નવીન શાશ્વત	(3,070,000)	-
વર્ષ દરમિયાન ચૂકવેલ Tier II જવાબદારી	(12,064,000)	(4,024,500)
બહાર પાડેલ શેરમૂડી	148,802,131	118,639,176
વર્ષ દરમિયાન ચૂકવેલ ડિવિડન્ડ	-	(4,633,917)
ડિવિડન્ડ પર ચૂકવેલ કર	-	(952,516)
નાણાકીય પ્રવૃત્તિમાંથી ઉપજેલ રોકડ પ્રવાહ (C)	(349,420,423)	250,383,090
રૂપાંતરિત અનામતના હુંડીયામણ વધઘટની અસર (D)	487,649	(635,925)
રોકડ અને રોકડ સમકક્ષમાં ચોખ્ખો વધારો (A+B+C+D)	209,257,315	(185,065,108)
શરૂઆતની રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ	83,830,009	268,895,117
આખરની રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ	293,087,324	83,830,009

જવાબ : ઉપરોક્ત દર્શાવેલ Yes Bank ના રોકડ પ્રવાહ પત્રકમાં સૌ પ્રથમ સમાવિષ્ટ કામગીરી પ્રવૃત્તિના રોકડ પ્રવાહમાં પાછલા વર્ષ 2019-20માં ₹ 576,405,314 હજારનો રોકડ જાવક પ્રવાહ છે, જ્યારે 2020-21માં રોકડનો આવક પ્રવાહ વધીને ₹ 501,559,355 હજાર થયો, જે બેન્કની વર્ષ દરમિયાન કામગીરી પ્રવૃત્તિમાં સુધારો અને સદ્ધરતા બતાવે છે.

રોકાણની પ્રવૃત્તિમાં નાણાકીય વર્ષ 2020-21માં ₹ 56,630,764 હજાર છે, જે પાછલા વર્ષની સરખામણીમાં ₹ 84,962,307 હજારનો ઘટાડો દર્શાવે છે.

નાણકીય વર્ષ 2020-21માં વિવિધ પ્રકારના દેવા જેવા કે ડિવિડન્ડ, શાશ્વત નવીન દેવા, ટીઅર-2 ના દેવા ચુકવવામાં આવ્યા જેથી વર્ષ દરમિયાન આ પ્રવૃત્તિમાં ₹ 349,420,423 હજારની રોકડ જાવક છે, જ્યારે પાછલા વર્ષમાં શેરમૂડી અને દેવો દ્વારા ભંડોળ ઉભું કરવામાં આવ્યું હતું, જેથી રોકડ આવક પ્રવાહ ₹ 250,383,090 હજાર હતું.

વર્ષ 2020-21નો કુલ રોકડ આવક પ્રવાહ ₹ 209,257,315 હજાર જોવા મળ્યો, જ્યારે 2019-20માં ₹ 185,065,108 હજાર જાવક પ્રવાહ દર્શાવે છે. પાછલા વર્ષની સરખામણીમાં ચાલુ વર્ષ 2020-21ના રોકડ ₹ 209,257,315 હજાર (₹ 293,087,324 - 83,830,009)નો વધારો જોવા મળે છે. જેમાં ચાલુ મિલકતોનો ઘટાડો, ચાલુ જવાબદારીમાં વધારો, રોકડની પ્રવૃત્તિમાં ઘટાડાના કારણે ભંડોળ વધેલ છે.

ઉપરોક્ત રોકડ પ્રવાહમાંથી જાણવા મળે છે કે કંપનીની કાર્યશીલ મૂડી તેના કામગીરી પ્રવૃત્તિથી વધુ સદ્દર બને તેમજ ઓછા રોકાણોના રોકડનો આવક પ્રવાહ વધે છે. જેના કારણે કંપની નાણાકીય પ્રવૃત્તિમાંથી, નાણાકીય ખર્ચ અને જવાબદારી પાછલા વર્ષની સરખામણીમાં ઓછી કરેલ છે. જે કંપનીમાં રોકડની પ્રવાહિતતામાં થયેલ વધારાનું સુચન કરે છે.

### ૐ સ્વાધ્યાય

1. રોકડ પ્રવાહ પત્રક એટલે શું ? સમજાવો ?
2. રોકડ પ્રવાહ પત્રક બનાવવાની પ્રવૃત્તિઓ વિશે જણાવો.
3. રોકડ પ્રવાહ પત્રક અને ભંડોળ પ્રવાહ પત્રકનો તફાવત સમજાવો.
4. નીચે આપેલ રોકડ પ્રવાહ પત્રક ધ્યાન થી વાંચીને એનું વિશ્લેષણ કરો.

તા. 31-3-2021ના રોજ પુરા થતા વર્ષનું રોકડ પ્રવાહ પત્રક

(₹ કરોડમાં)

વિગત	2019-20	2020-21
કરવેરા પહેલાનો નફો:		
ચાલુ રાખેલ પ્રવૃત્તિમાંથી	1814.11	1598.73
સ્થગિત પ્રવૃત્તિમાંથી	2799.81	216.35
	4613.91	1806.08
વટાવેલ કામગીરીનો કરવેરા પહેલાંના નફો હવાલાઓ:		
સ્થગિત પ્રવૃત્તિઓમાંથી લાવેલ નફો	-2769.58	-
મળેલ ડિવિડન્ડ	315.36	-346.82
ચોખ્ખો ઘસારો	256.41	255.13
નાણાકીય/ રોકાણની પ્રવૃત્તિ હેઠળ હૂંડિયામણ (Exchange) તફાવત	-11.62	-9.79
રોકડ અને રોકડ સમકક્ષમાં હૂંડિયામણની અસર	12.82	-11.63
ચૂકવેલ વ્યાજ	604.89	566.64
મળેલ વ્યાજ	-228.07	-140.37
સ્થાયી મિલકતના વેચાણનો ચોખ્ખો (નફો)/ નુકસાન	-118.73	7.73
રોકાણના વેચાણનો ચોખ્ખો (નફો)/ નુકસાન	-239.18	-125.93
રોકાણમાં ઘટાડો	0.01	25.

કર્મચારીઓના લાભનો ખર્ચ	10.08	11.85
સ્થગિત પ્રવૃત્તિઓ સંબંધિત બિન-રોકડ વસ્તુઓ	0.71	11.46
	1816.28	2049.35
કર પહેલાનો કાર્યશીલ નફામાં ફેરફાર હવાલાઓ:		
વેપાર અને અન્ય લેણામાં (વધારો)/ ઘટાડો	362.01	-1643.13
સ્ટોકમાં (વધારો)/ ઘટાડો	7.52	-45.79
વેપારીઓ અને ગ્રાહકો પાસેથી અગાઉથી મળેલ રકમમાં વધારો/(ઘટાડો)	301.43	43.32
કાર્યશીલ પ્રવૃત્તિઓમાં વપરાયેલ રોકડ પ્રવાહ	2487.24	403.75
ચોખ્ખો ચૂકવેલ કરવેરા	-399.54	-434.08
કાર્યશીલ પ્રવૃત્તિઓમાંથી ચોખ્ખી રોકડ	2087.7	-30.33
<b>A. રોકાણ પ્રવૃત્તિઓમાંથી રોકડ પ્રવાહ:</b>		
સ્થાયી મિલકતોની ખરીદી	-180.07	-342.63
સ્થાયી મિલકતોનું વેચાણ	156.33	15.38
પેટા, એસોસિએટ અને જોઈન્ટ કંપનીમાં રોકાણ	-568.01	-2557.96
પેટા, એસોસિએટ અને જોઈન્ટ કંપનીમાં ઉપાડેલ રોકાણ	65.0	183.63
સ્થગિત રોકાણોનું વેચાણ	-	6.12
સ્થગિત કામગીરીની પ્રવૃત્તિમાંથી લાવેલ નફો (કરવેરા બાદ)	2711.44	-
ચાલુ રોકાણોનું વેચાણ	-2746.82	-197.2
બેંક સિલક અને ત્વરિત ઉપયોગમાં અનુપલબ્ધ રોકડ	3.72	1056.74
પેટા, એસોસિએટ અને જોઈન્ટ કંપની અને ત્રાહિત પક્ષો આપેલ લાંબાગાળાની લોન	-408.07	-2200.75
પેટા, એસોસિએટ અને જોઈન્ટ કંપની અને ત્રાહિત પક્ષ તરફથી પરત મળેલ લાંબાગાળાની લોન	263.23	1863.25
પેટા, એસોસિએટ અને જોઈન્ટ કંપની અને ત્રાહિત પક્ષ તરફથી પરત મળેલ ટૂંકાગાળાની લોન	39.65	10.49
મળેલ વ્યાજ	201.03	129.05
પેટા અને સંયુક્ત સાહસ કંપનીમાંથી મળેલ ડિવિડન્ડ	311.04	345.99
અન્ય રોકાણોમાંથી મળેલ ડિવિડન્ડ	3.56	0.44
	-147.97	-1708.44



<b>B. નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓમાંથી રોકડ પ્રવાહ:</b>		
ચોખ્ખી બહાર પાડેલ શેરમૂડી (શેર અરજી સહિત)	3.96	4.39
સ્થગિત દેવામાંથી ઉપજ	2279.43	1654.37
સ્થગિત દેવાની ચુકવણી	-849.22	-1052.28
અન્ય દેવાની ઉપજ/(ચુકવણી)	-1989.83	2701.08
દેવા સંબંધિત વાયદા કરારની પતાવટ	16.68	77.07
પટે રાખેલ દેવાના વ્યાજની ચુકવણી	-2.83	-3.16
પટે રાખેલ જવાબદારીની ચુકવણી	-22.86	-16.99
ચેકવેલ ડિવિડન્ડ	-912.72	-982.40
ડિવિડન્ડ પર વધારાનો કર	-	-57.31
ચૂકવેલ વ્યાજ (વ્યાજના દર SWAPS સહિત)	-485.56	-470.12
નાણાકીય પ્રવૃત્તિમાંથી ચોખ્ખો રોકડ પ્રવાહ:	-1962.94	1854.66
રોકડ/ રોકડ સમકક્ષમાં ચોખ્ખો વધારો/(ઘટાડો) (A+B+C)	-23.22	115.90
શરૂઆતની રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ	796.82	680.94
સ્થગિત પ્રવૃત્તિઓમાંથી રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ	-	-0.02
આખરની રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ	773.6	796.82

5. નીચે આપેલ રોકડ પ્રવાહ પત્રક ધ્યાનથી વાંચીને એનું વિશ્લેષણ કરો.

તા. 31-3-2021ના રોજ પુરા થતાં વર્ષનું રોકડ પ્રવાહ પત્રક

(₹ કરોડમાં)

વિગત	2019-20	2020-21
કરવેરા પહેલાનો નફો:		
ચાલુ રાખેલ પ્રવૃત્તિમાંથી	453.53	399.68
સ્થગિત પ્રવૃત્તિમાંથી	699.95	54.09
	1153.48	451.52
વટાવેલ કામગીરીનો કરવેરા પહેલાંના નફો		
હવાલાઓ:		
સ્થગિત પ્રવૃત્તિઓમાંથી લાવેલ નફો	-692.4	-
મળેલ ડિવિડન્ડ	78.84	-86.71
ચોખ્ખો ઘસારો	64.1	63.78
નાણાકીય/ રોકાણની પ્રવૃત્તિ હેઠળ હૂંડિયામણ (Exchange) તફાવત	-2.9	-2.45

રોકડ અને રોકડ સમકક્ષમાં હૂંડિયામણની અસર	3.2	-2.91
ચૂકવેલ વ્યાજ	151.22	141.66
મળેલ વ્યાજ	-57.02	-35.09
સ્થાયી મિલકતના વેચાણનો ચોખ્ખો (નફો)/ નુકસાન	-29.68	1.93
રોકાણના વેચાણનો ચોખ્ખો (નફો)/ નુકસાન	-59.8	-31.48
રોકાણમાં ઘટાડો	0	6.25
કર્મચારીઓના લાભનો ખર્ચ	2.52	2.96
સ્થગિત પ્રવૃત્તિઓ સંબંધિત બિન-રોકડ વસ્તુઓ	0.18	2.87
	454.07	512.34
કર પહેલાનો કાર્યશીલ નફામાં ફેરફાર		
હવાલાઓ:		
વેપાર અને અન્ય લેણામાં (વધારો)/ઘટાડો	90.5	-410.78
સ્ટોકમાં (વધારો)/ઘટાડો	1.88	-11.45
વેપારીઓ અને ગ્રાહકો પાસેથી અગાઉથી મળેલ રકમમાં વધારો/(ઘટાડો)	75.36	10.83
કાર્યશીલ પ્રવૃત્તિઓમાં વપરાયેલ રોકડ પ્રવાહ	621.81	100.94
ચોખ્ખો ચૂકવેલ કરવેરા	-99.89	-108.52
કાર્યશીલ પ્રવૃત્તિઓમાંથી ચોખ્ખી રોકડ	521.92	-7.58
<b>A. રોકાણ પ્રવૃત્તિઓમાંથી રોકડ પ્રવાહ:</b>		
સ્થાયી મિલકતોની ખરીદી	-45.02	-85.66
સ્થાયી મિલકતોનું વેચાણ	39.08	3.84
પેટા, એસોસિએટ અને જોઈન્ટ કંપનીમાં રોકાણ	-142.	-639.49
પેટા, એસોસિએટ અને જોઈન્ટ કંપનીમાં ઉપાડેલ રોકાણ	16.25	45.91
સ્થગિત રોકાણોનું વેચાણ	-	1.53
સ્થગિત કામગીરીની પ્રવૃત્તિમાંથી લાવેલ નફો (કરવેરા બાદ)	677.86	-
ચાલુ રોકાણોનું વેચાણ	-686.7	-49.3
બેંક સિલક અને ત્વરિત ઉપયોગમાં અનુપલબ્ધ રોકડ	0.93	264.19
પેટા, એસોસિએટ અને જોઈન્ટ કંપની અને ત્રાહિત પક્ષો આપેલ લાંબાગાળાની લોન	-102.02	-550.19
પેટા, એસોસિએટ અને જોઈન્ટ કંપની અને ત્રાહિત પક્ષ તરફથી પરત મળેલ લાંબાગાળાની લોન	65.81	465.81

પેટા, એસોસિએટ અને જોઈન્ટ કંપની અને ત્રાહિત પક્ષ તરફથી પરત મળેલ ટૂંકાગાળાની લોન	9.91	-2.62
મળેલ વ્યાજ	50.26	32.26
પેટા અને સંયુક્ત સાહસ કંપનીમાંથી મળેલ ડિવિડન્ડ	77.76	86.5
અન્ય રોકાનોમાંથી મળેલ ડિવિડન્ડ	0.89	0.11
	-36.99	-427.11
<b>B. નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓમાંથી રોકડ પ્રવાહ:</b>		
ચોખ્ખી બહાર પાડેલ શેરમૂડી (શેર અરજી સહિત)	0.99	1.1
સ્થગિત દેવામાંથી ઉપજ	569.86	413.59
સ્થગિત દેવાની ચુકવણી	-212.31	-263.07
અન્ય દેવાની ઉપજ/(ચુકવણી)	-497.46	675.27
દેવા સંબંધિત વાયદા કરારની પતાવટ	4.17	19.27
પટે રાખેલ દેવાના વ્યાજની ચુકવણી	-0.71	-0.79
પટે રાખેલ જવાબદારીની ચુકવણી	-5.72	-4.૧૫
ચેકવેલ ડિવિડન્ડ	-228.18	-245.6
ડિવિડન્ડ પર વધારાનો કર	-14.33	
ચૂકવેલ વ્યાજ (વ્યાજના દર 37/62 સહિત)	-121.39	-117.53
નાણાકીય પ્રવૃત્તિમાંથી ચોખ્ખો રોકડ પ્રવાહ:	-490.74	463.66
રોકડ/ રોકડ સમકક્ષમાં ચોખ્ખો વધારો/(ઘટાડો) (A+B+C)	-5.8	28.97
શરૂઆતની રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ	199.21	170.24
સ્થગિત પ્રવૃત્તિઓમાંથી રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ	-	-
આખરની રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ	193.4	199.21

□ □ □

-: રૂપરેખા :-

- 5.1 પ્રસ્તાવના
- 5.2 નાણાકીય અર્થઘટન
- 5.3 ગુણોત્તર વિશ્લેષણનો અર્થ અને સ્વરૂપ
- 5.4 ગુણોત્તર વિશ્લેષણની ઉપયોગિતા
- 5.5 ગુણોત્તર વિશ્લેષણનું મહત્વ અને મર્યાદાઓ
- 5.6 હિસાબી ગુણોત્તરનું વર્ગીકરણ
  - ⇒ પ્રણાલિગત વર્ગીકરણ
  - ⇒ કાર્યાનુસાર વર્ગીકરણ
- 5.7 વ્યવહારિક ઉદાહરણ
- ૐ સ્વાધ્યાય
  - ⇒ સૈદ્ધાંતિક પ્રશ્નો
  - ⇒ બહુવિકલ્પ પ્રશ્નો (M.C.Q)
  - ⇒ વ્યવહારું પ્રશ્નો

### 5.1 પ્રસ્તાવના :

ધંધાકીય એકમોમાં વર્ષને અંતે કે ચોક્કસ સમયને અંતે ધંધાકીય પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા નફો કે નુકસાન થયું તે જાણવા માટે નાણાકીય હિસાબો તૈયાર કરવામાં આવે છે. નાણાકીય હિસાબોમાં આર્થિક વ્યવહારો કેવી રીતે ચોપડે લખવા, તેને આધારે વર્ષને અંતે કે ચોક્કસ સમયને અંતે નફો કે નુકસાન જાણવા નફાનુકસાનનું પત્રક તૈયાર કરવું તેમ જ ધંધાની આર્થિક પરિસ્થિતિ જાણવા માટે પાકુંસરવૈયું તૈયાર કરવામાં આવે છે. પરંતુ આ હિસાબો પરથી ઉપયોગી અનુમાનો અને તારણો કાઢી શકાતાં નથી. આ માટે જુદા જુદા વર્ષના નફાનુકસાન પત્રકો અને પાકુંસરવૈયાનાં આંકડાઓને સરખાવવા તેમજ તેના પરથી વિશ્લેષણ દ્વારા ચોક્કસ નિર્ણયો લેવા માટે ગુણોત્તર વિશ્લેષણ એ એક ખૂબ જ ઉપયોગી પદ્ધતિ છે. આમ, નાણાકીય પત્રકોના વિશ્લેષણ દ્વારા અર્થઘટન અને ચોક્કસ નિર્ણયો લેવા માટે વિવિધ પદ્ધતિમાંથી આ ગુણોત્તર વિશ્લેષણ એ એક મહત્વની પદ્ધતિ છે.

- ⇒ **ગુણોત્તરનો અર્થ :** ગુણોત્તર એટલે કોઈ પણ બે માહિતી વચ્ચેનો આંકડાકીય સંબંધ અથવા કોઈ પણ બે રકમો વચ્ચેનો ભાગાકાર. ધારો કે X કંપનીમાં કુલ વેચાણ 2,50,000 રૂ. છે અને કાચો નફો 1,00,000 રૂ. હોય તો આ બન્ને વચ્ચેનો ગુણોત્તર એટલે કે કાચા નફાનો દર = નફો ÷ વેચાણ = 1,00,000 ÷ 2,50,000 = 40% છે. તેવી જ રીતે આ કંપનીમાં ચાલુ મિલકતો 5,00,000 રૂ. અને ચાલુ દેવા 1,00,000 રૂ. હોય તો આ

બન્ને વચ્ચેનાં ગુણોત્તર એટલે કે ચાલુ ગુણોત્તર = ચાલુ મિલકતો ÷ ચાલુ દેવા 5,00,000 ÷ 1,00,000 = 5:1 નું પ્રમાણ ગણાશે. તેવી જ રીતે જો આ કંપનીમાં વાર્ષિક વેચાણ 10,00,000 હોય અને વાર્ષિક સરેરાશ સ્ટોક 50,000 હોય તો સ્ટોક ચલણદર = 10,00,000 ÷ 50,000 = 20 વખત સ્ટોક ચલન દર ગણાશે. આમ ગુણોત્તર ત્રણ રીતે રજૂ કરી શકાય. (1) ટકાવારી સ્વરૂપે (2) પ્રમાણ સ્વરૂપે (3) તેમ જ વખત કે દિવસોની રીતે પણ દર્શાવી શકાય છે.

- ⇒ **હિસાબી ગુણોત્તરનો અર્થ :** “નાણાકીય પત્રકોમાંની બે સંબંધિત માહિતીઓ વચ્ચેનો આંકડાકીય સંબંધ”. ઉદાહરણ તરીકે કાચા નફાનો ગુણોત્તર, મૂડી પર વળતરનો દર, ચાલુ મિલકતનો ગુણોત્તર વગેરે જેવા ગુણોત્તરોને આધારે રોકાણકારો, લેણદારો, બેન્કો તેમજ ધંધાના સંચાલકો મહત્વના નિર્ણયો લે છે. મૂડી પર વળતરને આધારે કોઈ પણ રોકાણકાર રોકાણ અંગેનો નિર્ણય લે છે. તેમજ પ્રવાહી ગુણોત્તરને આધારે તેમ જ મિલકત - દેવા ગુણોત્તરને આધારે જે તે ધંધાની પ્રવાહિતા અને સફરતાને આધારે બેંક કે લેણદારો પોતાના નિર્ણયો લેતા હોય છે.
- ⇒ **ગુણોત્તર વિશ્લેષણનો અર્થ :** “ગુણોત્તર વિશ્લેષણ એટલે નાણાકીય પત્રકોમાંની જુદી જુદી પરંતુ પરસ્પર સંબંધ ધરાવતી વિગતો વચ્ચેનો સંબંધ શોધવો અને તેવું અર્થઘટન કરવું”

સામાન્ય રીતે નાણાકીય પત્રકો સ્વતંત્ર રીતે ધંધાકીય એકમના આંતરિક તેમ જ બાહ્ય પક્ષકારોને ખાસ ઉપયોગી નથી. પરંતુ જુદી જુદી વિગતો વચ્ચેના આંતરસંબંધ એટલે કે ગુણોત્તર શોધી તેના વિશ્લેષણ દ્વારા ચોક્કસ પ્રકારનું અર્થઘટન કરવામાં આવે તો રોકાણકારો, લેણદારો, શેરહોલ્ડરો, તેમજ ડિરેક્ટરો કે સંચાલકો, કંપનીની પરિસ્થિતિ અંગેના ચોક્કસ તારણો કાઢી શકે છે અને મહત્વના નિર્ણયો લઈ શકે છે અર્થઘટન એટલે વિવિધ વર્ષોના આંકડાઓને (ગુણોત્તરો) ને સરખાવવા તેમ જ આ આંકડાઓમાં થયેલ ફેરફારોની ચકાસણી કરવી આ આંકડામાં થતાં ફેરફારો હકારાત્મક છે કે નકારાત્મક તેને આધારે વિવિધ નિર્ણયો કરવામાં આવે છે.

## 5.2 નાણાકીય અર્થઘટન :

ધંધાકીય સાહસના હિસાબી વર્ષના અંતે નાણાકીય પત્રકો તૈયાર કરવામાં આવે છે. 2013 ના કંપની ધારાની કલમ 2(40) મુજબ કંપનીનાં નાણાકીય પત્રકોમાં પાર્કુસરવૈયું, નફા-નુકશાન દર્શાવતું પત્રક, રોકડપ્રવાહ પત્રક તેમજ આ પત્રકો સાથે જોડવાની હિસાબી નોંધો ઉપરાંત વર્તમાન કોર્પોરેટ જગત ડિરેક્ટરોનો અહેવાલ અને અધ્યક્ષના પ્રવચનની નકલ પણ નાણાકીય પત્રકો સાથે જ પ્રગટ કરે છે. પાર્કુસરવૈયું ધંધાના હિસાબો ઉપરથી અમુક દિવસે ધંધાની આર્થિક પરિસ્થિતિ દર્શાવે છે. તેમાં ચોક્કસ દિવસે કંપની પાસે કેટલી મિલકતો કેટલા દેવા તેમજ કેટલી મૂડીનું રોકાણ છે તે દર્શાવવામાં આવે છે નફાનુકશાન દર્શાવતું પત્રક અમુક ચોક્કસ સમય દરમિયાન ધંધાની પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા કેટલો નફો કે ખોટ થઈ તે દર્શાવે છે જ્યારે રોકડપ્રવાહ પત્રક નાણાકીય વર્ષ દરમિયાન રોકડની આવક કેટલી થઈ અને રોકડની જાવક કેટલી થઈ તેમજ વર્ષને અંતે હાથ પર રોકડ કેટલી છે તે દર્શાવે છે એટલે કે નાણાકીય વર્ષ દરમિયાન ધંધાકીય સાહસમાં કામગીરી, રોકાણની અને નાણાકીય પ્રવૃત્તિમાંથી ઉદ્ભવતાં આવક રોકડ પ્રવાહ અને જાવક

રોકડપ્રવાહની માહિતી પણ આપે છે, જે હિસાબોના વિશ્લેષણમાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. આ ઉપરાંત ડિરેક્ટરોના અહેવાલમાં નફો કે ખોટમાં ગયા વર્ષની સરખામણીમાં વધારો કે ઘટાડો કેમ થયો તેમ જ નફામાંથી જુદી-જુદી અનામતોમાં કેટલી રકમ લઈ જવી વગેરે જેવી બાબતોનો ઉલ્લેખ હોય છે.

### 5.3 ગુણોત્તર વિશ્લેષણનો અર્થ સ્વરૂપ (અર્થઘટન) :

ગુણોત્તર એટલે જુદી જુદી આંકડાકીય માહિતી વચ્ચેનો સંખ્યાસૂચક સંબંધ. નાણાકીય પત્રકોમાંના જુદા જુદા આંકડાઓ વચ્ચેના સંબંધનું ગાણિતિક માપ એટલે હિસાબી ગુણોત્તરો, જ્યાં આ હિસાબી ગુણોત્તર વચ્ચેનો સંબંધ શોધી તેનું અર્થઘટન કરવું એટલે ગુણોત્તર વિશ્લેષણ સામાન્ય રીતે કંપનીમાં નાણાં રોકવાની ઈચ્છા ધરાવનાર રોકાણકાર કંપનીના શેર કે ડિબેન્ચર ખરીદતાં પહેલાં હિસાબી ગુણોત્તરની મદદથી કંપનીની નફાકારકતા અને આર્થિક સ્થિતિનો ખ્યાલ મેળવે છે. તેવી જ રીતે લેણદારો કે બેંક પણ ધિરાણ અંગેનો નિર્ણય હિસાબી ગુણોત્તરને આધારે લે છે હિસાબી ગુણોત્તર ગણી કાઢ્યા પછી તેનું અર્થઘટન કેવી રીતે કરવું તે માટે વિવિધ પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ થાય છે, જે નીચે પ્રમાણે છે.

- ⇒ **આદર્શ ગુણોત્તર સાથે તુલના :** ગુણોત્તર શોધ્યા પછી આદર્શ ગુણોત્તર સાથે સરખાવવામાં આવે છે સામાન્ય રીતે ચાલુ ગુણોત્તરનું આદર્શ પ્રમાણ 2:1 છે. જો કોઈ કંપનીનો ચાલુ ગુણોત્તર 1.6:1 હોય તો તેને આદર્શ ગુણોત્તર સાથે સરખાવવાથી ખ્યાલ આવે છે કે ચાલુ દેવાના પ્રમાણમાં ચાલુ મિલકતો ઓછી છે, જે નકારાત્મકતા દર્શાવે છે જો આ પ્રમાણ 2.5:1 હોય તો તે વધુ સારી પ્રવાહિતાનું પ્રમાણ દર્શાવે છે તેમ કહી શકાય.
- ⇒ **પાછલા વર્ષોના ગુણોત્તરો સાથે સરખામણી :** જો કંપની પોતાના પાછલા વર્ષોના ગુણોત્તર સાથે ચાલુ વર્ષના ગુણોત્તરને સરખાવી તેના આધારે પરિસ્થિતિમાં ફેરફાર હકારાત્મક છે કે નકારાત્મક તે અંગે જરૂરી પગલાં લઈ શકે છે. ઉ.દા. તરીકે 2020માં કાચા નફાનો ગુણોત્તર 40% હતો જે 2021માં 42% થયો તો તે હકારાત્મક ગણી શકાય તે જ રીતે મિલકત - દેવાનું પ્રમાણ 2:1 ગયા વર્ષ હતું જ્યારે ચાલુ વર્ષે તે પ્રમાણ 2.2:1 થયું હોય તો તે સદ્ધરતામાં વધારો દર્શાવે છે.
- ⇒ **ધંધાની અન્ય પેઢી સાથે તુલના :** દરેક પ્રકારના ધંધામાં અલગ અલગ પરિસ્થિતિને કારણે તેના ગુણોત્તરો જુદા પડે છે પરંતુ સમાન હેતુ વાળી અન્ય પેઢીના ગુણોત્તર સાથે ગુણોત્તરોને સરખાવવાથી પણ નિર્ણય કે પરિસ્થિતિનો અંદાજ મેળવી શકાય છે. જો અન્ય પેઢીનો ચોખ્ખા નફાનો દર 12% હોય અને કંપનીનો ચોખ્ખા નફાનો દર 10% હોય તો તે અસંતોષકારક ગણી શકાય.

### 5.4 હિસાબી ગુણોત્તર વિશ્લેષણની ઉપયોગિતા :

કંપની સાથે સંકળાયેલા વિવિધ પક્ષકારો જેવા કે રોકાણકારો, લેણદારો, બેંક, કર્મચારીઓ તેમજ સમાજ કંપનીના નાણાકીય પત્રકો પરથી ગુણોત્તર વિશ્લેષણ કરીને ચોક્કસ પ્રકારના અનુમાનો દ્વારા પોતાના મહત્વના નિર્ણયો લેતા હોય છે હિસાબોનું વિશ્લેષણ વિવિધ પક્ષકારો જુદા જુદા હેતુથી કરે છે.

- ⇒ **રોકાણકારો માટે ઉપયોગી :** કંપનીમાં રોકાણ કર્તાઓને કંપની નફાકારકતામાં તેમ જ રોકાણની સલામતીમાં રસ હોય છે રોકાણકારો રોકાણ પર વળદર દર તેમ જ કંપની

પ્રવાહીતાને લગતા ગુણોત્તરને આધારે ભાવિ રોકાણ અંગેનો નિર્ણય લેતાં હોય છે.

- ⇒ લેણદારો માટે ઉપયોગી : કંપનીની લેણદારો માટે પોતાનું ધીરાણ સલામત છે કે નહિ તેમજ ધિરાણ પર વ્યાજ નિયમિત મળશે કે કેમ ? આ બન્ને બાબતો મહત્વની હોય છે, જેનો ખ્યાલ નફાકારકતાના ગુણોત્તર અને મિલકતો - દેવાના પ્રમાણને આધારે મેળવે છે.
- ⇒ કંપનીના કર્મચારીઓને ઉપયોગી : કંપનીના કર્મચારીઓને કંપનીની નફાકારકતા તેમ જ સદ્ધરતામાં રસ હોય છે. નિયમિત પગાર બોનસ જેવા લાભ અંગેનો અંદાજ હિસાબી ગુણોત્તર પરથી મેળવી શકે છે.
- ⇒ સમાજ માટે ઉપયોગી : કંપનીની નફાકારકતા, સદ્ધરતામાં સમાજ તેમ જ સરકારને પણ રસ હોય છે. નફાકારકતા ને કારણે કંપની સમાજ ઉપયોગી ફંડ પુરૂ પાડે છે. તેમ જ સરકારને પણ કરવેરાની આવક પ્રાપ્ત થાય છે. આ અંગે હિસાબી ગુણોત્તર, પત્રકો ઉપયોગી થાય છે.

### 5.5 ગુણોત્તર વિશ્લેષણનું મહત્વ અને મર્યાદાઓ :

ગુણોત્તર વિશ્લેષણ દ્વારા વિવિધ પક્ષકારો નીચેની બાબતો સરળતાથી જાણી શકે છે. અને પોતાના નિર્ણયો લઈ શકે છે ગુણોત્તર વિશ્લેષણ દ્વારા નફાકારકતાને આધારે બેંક ધિરાણ કરે છે. રોકાણકારો પણ સદ્ધરતા તેમજ નફાકારકતાને આધારે રોકાણ કરે છે. આમ, ગુણોત્તર વિશ્લેષણ નીચેની બાબતોમાં મહત્વ ધરાવે છે.

- ⇒ નફાકારકતા : નફાકારકતાના ગુણોત્તરમાં કાચા નફાનો ગુણોત્તર, ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર, રોકાણ પર વળતર દર જેવા ગુણોત્તરનો સમાવેશ થાય છે જેના આધારે કંપનીની નફાકારકતા તેમ જ કાર્યક્ષમતાનો ખ્યાલ આવે છે.
- ⇒ પ્રવાહીતા : ગુણોત્તર વિશ્લેષણ દ્વારા પ્રવાહિતાના ગુણોત્તર જેવા કે ચાલુ ગુણોત્તર અને પ્રવાહી ગુણોત્તરના વિશ્લેષણ કરી કંપનીની ટૂંકાગાળાની સદ્ધરતા જાણી શકાય છે અને તેને આધારે કંપની પોતાના દેવા, વ્યાજ સમયસર ચૂકવી શકશે કે નહીં તે જાણી શકાય છે.
- ⇒ કાર્યક્ષમતા : કંપનીની કાર્યક્ષમતા માપવા માટે ચલનદર ગુણોત્તર કે કાર્યક્ષમતાના ગુણોત્તરો મહત્વના છે. સ્ટોક ચલનદર દ્વારા વેચાણ કેટલી ઝડપથી થઈ રહ્યું છે તેનો ખ્યાલ આવે છે. મિલકત ચલનદર પરથી મિલકતોનો ધંધામાં કેટલી કાર્યક્ષમતાથી ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે તેનાં ખ્યાલ આવે છે તેવી જ રીતે દેવાદારના ગુણોત્તર પરથી ઉધરાણીનો ખ્યાલ આવે છે.
- ⇒ આંતર પેઢી તુલના : કંપનીના પોતાના ગુણોત્તર જો અન્ય કંપનીના ગુણોત્તર સાથે સરખાવવામાં આવે તો સરેરાશના પ્રમાણમાં કંપનીનું સ્થાન ક્યાં છે તેનો ખ્યાલ આવે છે જો નબળાઈ દેખાય તો તેનાં કારણો શોધી સુધારાનાં પગલાં લઈ શકાય છે.
- ⇒ વલણના ગુણોત્તર : કંપની પોતાના છેલ્લા ત્રણ કે પાંચ વર્ષના ગુણોત્તરની સરખામણી કરીને કંપનીની આર્થિક પરિસ્થિતિમાં હકારાત્મક વલણ છે કે નકારાત્મક તેનો ક્યાસ કાઢી શકે છે અને તેને આધારે વિવિધ હાકારાત્મક પગલાં લઈ શકે છે.
- ⇒ નિર્ણય ઘડતર માટે : સંચાલકો માટે મહત્વના નિર્ણયો લેવામાં હિસાબી ગુણોત્તર મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે પ્રવાહી ગુણોત્તર દ્વારા ધંધામાં પ્રવાહીતાનું પ્રમાણ જાળવી શકે છે તેમજ

જુદી જુદી શાખા કે ખાતાવાર નફાકારકતાના પ્રમાણ દ્વારા યોગ્ય નિર્ણય લઈ શકે છે.

- ⇒ **અંદાજપત્રીય અંકુશ :** ધંધામાં અંદાજપત્રીય અંકુશનો ઉપયોગ થતો હોય તો અંદાજપત્ર તૈયાર કરવા અને અહેવાલો તૈયાર કરવા હિસાબી ગુણોત્તર વિશ્લેષણ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. અંદાજપત્ર સાથે ખરેખર પરિસ્થિતિને સરખાવી શકાય છે.
- ⇒ **ગુણોત્તર વિશ્લેષણની મર્યાદાઓ :** ગુણોત્તર વિશ્લેષણ ધંધાકીય એકમમાં ખૂબ જ મહત્વ ધરાવે છે છતાં પણ કેટલીક મર્યાદાઓ જોવા મળે છે જે નીચે મુજબ છે.
- ⇒ **એક જ વર્ષના ગુણોત્તરનો મર્યાદિત ઉપયોગ :** નાણાંકીય પત્રકો એક જ વર્ષના હોય અને તેના આધારે જે તે વર્ષની નફાકારકતા કે સદ્ધરતા જાણી શકાય છે પરંતુ પાછલા વર્ષની સરખામણીમાં કેટલો વધારો કે ઘટાડો થયો તે જાણી શકાતું નથી.
- ⇒ **અન્ય પરિબળો :** ધંધાની નફાકારકતા તેમજ સદ્ધરતાને વિવિધ પરિબળો અસર કરે છે જેવા કે, અર્થતંત્ર, હરીફાઈ જેને ધ્યાનમાં લેવામાં આવતાં નથી.
- ⇒ **એક જ ગુણોત્તરનો મર્યાદિત ઉપયોગ :** એક જ પ્રકારના ગુણોત્તરને આધારે અનુમાન કે નિર્ણય લેવામાં આવે તો ઘણીવાર ગેરમાર્ગે દોરે છે એટલે કે એક કરતાં વધારે ગુણોત્તરને આધારે નિર્ણયો લેવા જોઈએ.
- ⇒ **ઐતિહાસિક આંકડા ઉપરથી ગણેલ ગુણોત્તરનો ઉપયોગ મર્યાદિત :** ભવિષ્યની પરિસ્થિતિ અંગે નિર્ણય લેવા માટે ભૂતકાળ કે ઐતિહાસિક આંકડાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે જે યોગ્ય ગણી ન શકાય કારણ કે ભવિષ્યનાં સમય સંજોગો અલગ હોવાથી ભૂતકાળ પ્રમાણે શક્ય ન પણ બને.
- ⇒ **ગુણોત્તર સિવાય અન્ય બાબતો મહત્વની :** ગુણોત્તર દ્વારા ઘણી વખતે પ્રગતિ જણાતી હોય પરંતુ વાસ્તવિક રીતે જોતા અન્ય કંપનીની સરખામણીમાં કંપની પાછળ હોઈ શકે છે. દા:ત. A કંપની નું વેચાણ 10,000 એકમોનું હતું જે વધીને 15000 એકમો થયું એટલે કે 50% વધારો થયો. જ્યારે B કંપનીનું વેચાણ 30,000 એકમો હતું જે વધીને 45000 એકમો થયું એટલે કે 50% નો વધારો થયો ગણાશે. પરંતુ વાસ્તવિક રીતે જોતા A કંપની માં 5000 એકમનો વધારો થયો જ્યારે B કંપની માં 15000 એકમોનો વધારો થયો આમ અન્ય રીતે પણ સરખામણી કરવી જોઈએ.
- ⇒ **અન્ય પરિબળો મહત્વના :** ગુણોત્તર સરખાવતા પહેલા દરેક પેઢીમાં ઘસારાની કઈ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરે છે તે બાબત ને મહત્વ આપવું જોઈએ. તે જ રીતે કુગાવાની પરિસ્થિતિ કે ભાવસપાટી ફેરફારને પણ મહત્વ આપવું જોઈએ, જે આપવામાં આવતું નથી.
- ⇒ **આદર્શ ગુણોત્તરનો અભાવ :** તમામ ગુણોત્તર માટે આદર્શ પરિસ્થિતિ કઈ ગણી શકાય તે બાબતનો અભાવ જોવા મળે છે કારણ કે વિવિધ પ્રકારની કંપનીની મિલકતો, જોખમ, અસર કરતાં પરિબળો અલગ અલગ જોવા મળે છે.
- ⇒ **ચૂસ્તપણે ગુણોત્તર પર આધાર નુકસાનકારક :** ચાલુ મિલકતો દેવાને આધારે શોધેલ ચાલુ ગુણોત્તર 2:1 હોવો જોઈએ પરંતુ જો વધારે પડતા ચૂસ્ત રીતે ચાલુ મિલકતો ચાલુ દેવા કરતાં બમણી રાખવાથી તેટલે અંશે નફાકારકતા ઉપર અસર કરે છે.



**5.6 હિસાબી ગુણોત્તરોનું વર્ગીકરણ :**

હિસાબી ગુણોત્તરોનું વર્ગીકરણ બે રીતે કરવામાં આવે છે. (1) પ્રણાલિકાગત કે નાણાકીય પત્રકોનાં પ્રકાર પ્રમાણે (2) ગુણોત્તરોના સ્વરૂપ મુજબ વર્ગીકરણ.

**(1) પ્રણાલિકાગત વર્ગીકરણ :-** નાણાકીય પત્રકમાંથી ગુણોત્તર માટે જરૂરી આંકડાઓ લેવામાં આવે છે તેને આધારે ગુણોત્તરને ત્રણ પ્રકાર કે ભાગ પાડવામાં આવે છે.

⇒ **નફા નુકસાનના ગુણોત્તર :** ગુણોત્તર માટે લેવામાં આવેલ બંને આંકડા નફા નુકસાનના પત્રકના હોય તો તેને નફાનુકસાનનો ગુણોત્તર કહે છે ઉ.દા. કાચા નફાના ગુણોત્તર માટે કાચો નફો અને વેચાણ બંને આંકડા નફા નુકસાન પત્રકમાંથી લેવામાં આવે છે તેથી તેને નફાનુકસાનનો ગુણોત્તર કહે છે તે જ રીતે ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર પણ નફાનુકસાનને લગતો છે.

⇒ **પાકા સરવૈયાના ગુણોત્તરો :** જેમા ફક્ત પાકા સરવૈયામાં દર્શાવાતી બે વિગતોનો સંબંધ કે ગુણોત્તરનો સમાવેશ થાય છે. ચાલુ મિલકતો અને ચાલુ દેવા વચ્ચેનો સંબંધ એટલે કે ચાલુ ગુણોત્તર એ પાકાસરવૈયાનાં ગુણોત્તર છે.

⇒ **મિશ્ર ગુણોત્તર :** જેમાં એક વિગત નફાનુકસાન ખાતાની અને બીજી એક વિગત પાકા સરવૈયાની એમ બે બાબતો વચ્ચેનો સંબંધ દર્શાવવામાં આવે છે દા.ત. રોકાણ પર વળતર દરમાં ચોખ્ખો નફો અને માલિકી ભંડોળનો સંબંધ એટલે કે ગુણોત્તર જે મિશ્ર ગુણોત્તરમાં ગણી શકાય તમામ ગુણોત્તરોનું વર્ગીકરણ નીચે મુજબ છે.

ગુણોત્તરો	સૂત્ર	ઉપયોગીતા
<b>(A) નફાનુકસાનને લગતા :</b>		
1. કાચા નફાનો ગુણોત્તર	$\frac{\text{કાચો નફો}}{\text{વેચાણ}} \times 100$	વેચાણ પર કાચાનફાનું પ્રમાણ જણવા માટે
2. ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર	$\frac{\text{ચોખ્ખો નફો (વ્યાજ અને કરવેરા બાદ)}}{\text{વેચાણ}} \times 100$	ધંધાની નફાકારકતા જણવા માટે
3. સંચાલન ગુણોત્તર	$\frac{\text{વેચાણ પડતર + સંચાલન ખર્ચ}}{\text{વેચાણ}} \times 100$	ધંધાના કુલ સંચાલન ખર્ચનું પ્રમાણ જણવા માટે
4. ખર્ચ ગુણોત્તર	$\frac{\text{ખર્ચ}}{\text{વેચાણ}} \times 100$	દરેક પ્રકારના ખર્ચનું વેચાણ સાથે પ્રમાણ જણવા.
5. સ્ટોક ગુણોત્તર	$\frac{\text{વેચેલ માલની પડતર}}{\text{સરેરાશ સ્ટોક}}$	વેચાણની કાર્યક્ષમતા જણવા, (વેચાણની ઝડપ માપવા માટે)

<b>(B) પાકાસરવેયાને લગતા :</b>		
6. ચાલુ ગુણોત્તર	$\frac{\text{ચાલુ મિલકતો}}{\text{ચાલુ દેવા}}$	ધંધાની પ્રવાહી પરિસ્થિતિ તેમ જ કાર્યશીલ મૂડીની પરિસ્થિતિ જાણવા.
7. પ્રવાહી ગુણોત્તર	$\frac{\text{પ્રવાહી મિલકતો}}{\text{પ્રવાહી દેવા}}$ જ્યાં પ્રવાહી મિલકતો = ચાલુ મિલકતો - સ્ટોક, પ્રવાહી દેવા = ચાલુ મિલકતો - બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ	પ્રવાહીતાની વધુ સારી સ્થિતિ જાણવા
8. એસિડ - કસોટી ગુણોત્તર	$\frac{\text{ઝડપી મિલકતો}}{\text{ચાલુ દેવા}}$	ચાલુદેવા તાત્કાલિક ચૂકવવા અંગેની ક્ષમતા જાણવા.
9. માલિકી ગુણોત્તર	$\frac{\text{માલિકીનાં મિલકતો}}{\text{કુલ ભંડોળો}} \times 100$	ધંધામાં રોકાયેલ ભંડોળોમાં માલિકીનાં ભંડોળોનું પ્રમાણ જાણવા.
10. દેવા-ઈક્વિટી ગુણોત્તર	$\frac{\text{લાંબાગાળાનાં દેવા}}{\text{માલિકીનાં ભંડોળો}} \times 100$	માલિકીનાં ભંડોળોનાં પ્રમાણમાં બહારનાં લાંબાગાળાનાં દેવાનું પ્રમાણ જાણવા.
11. મૂડી-ગિયરિંગ ગુણોત્તર	$\frac{\text{પ્રેફ. શેરમૂડી + ડિબેન્યર}}{\text{ઓડિ. શેરમૂડી}} \times 100$	નિયત ડિવિડન્ડ અને વ્યાજના બોજવાળી મૂડી સાથે ઈક્વિટી મૂડીનું પ્રમાણ જાણવા.
12. લાંબા-ગાળાના ભંડોળ સાથે કાયમી મિલકતોનો ગુણોત્તર	$\frac{\text{લાંબા - ગાળાના ભંડોળો}}{\text{કાયમી - મિલકતો}} \times 100$ નહિ તે જાણવા.	ધંધાની કાયમી મિલકતો કાયમી મૂડીમાંથી જ ખરીદવામાં આવી છે કે
13. વ્યાજ-આવરણ ગુણોત્તર	$\frac{\text{વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાનો ચોખ્ખો નફો}}{\text{લાંબા ગાળાનાં દેવા પર ચૂકવવા પાત્ર વ્યાજ}}$	લાંબા ગાળાનાં દેવા પર ચૂકવવાપાત્ર વ્યાજ કરતાં કેટલા ગણો નફો - કંપની કમાય છે તે જાણવા.
<b>(C) મિશ્ર ગુણોત્તર :</b>		
14. રોકેલી મૂડી પર વળતર	$\frac{\text{ચોખ્ખો નફો}}{\text{શેરમૂડી + અનામત + લાંબાગાળાનાં દેવા}}$	રોકાયેલી મૂડી પર નફાકારકતા જાણવા.

15. શેરહોલ્ડરોના ભંડોળો પર વળતર	$\frac{\text{ચોખ્ખો નફો}}{\text{શેરમૂડી + અનામતો}} \times 100$	શેરહોલ્ડરોનાં દૃષ્ટિબિંદુથી નફા કારકતા જાણવા.
16. ઈક્વિટી ભંડોળો પર વળતર	$\frac{\text{ચોખ્ખો નફો - પ્રેફ. ડિવિ.}}{\text{ઈક્વિટી ભંડોળ}} \times 100$	ઓડિનરી શેરહોલ્ડરોનાં ભંડોળો પર નફાકારકતા જાણવા.
17. દેવાદાર ગુણોત્તર	$\frac{\text{દેવાદારો + લેણીહૂંડી}}{\text{ઉધાર વેચાણ કામકાજના દિવસો}} \times 365$ (વર્ષના	ઉધરાણી કેટલા દિવસમાં મળશે તે જાણવા.
18. લેણદાર ગુણોત્તર	$\frac{\text{લેણદારો + દેવીહૂંડી}}{\text{ઉધાર ખરીદી}} \times 365$ OR 366 (વર્ષના કામકાજના દિવસો)	ઉધાર ખરીદીનાં નાણાં કેટલે દિવસે ચૂકવાય છે તે જાણવા.
19. કુલ મિલકતોનો ચલનદર	$\frac{\text{વેચાણ}}{\text{કુલ મિલકતો}}$	કુલ મિલકતોનો ઉપયોગ કેટલી કાર્યક્ષમતાથી થાય છે તે જાણવા.

(2) ગુણોત્તરોનાં સ્વરૂપ મુજબ વર્ગીકરણ (કાર્યાનુસાર વર્ગીકરણ) :- સ્વરૂપને ધ્યાનમાં લઈ ગુણોત્તર વિશ્લેષણનું વર્ગીકરણ વધુ આધુનિક અને વૈજ્ઞાનિક રીતે થઈ શકે છે, જે નીચે મુજબ છે.

(A) નફાકારકતાના ગુણોત્તરો (Profitability Ratio) : ધંધાના સંચાલકો એ પોતાની કાર્યક્ષમતા માપવા અને ધંધામાં ટકી રહેવા સતત નફાકારકતાના ગુણોત્તરો શોધી ધંધાની પ્રગતિનો ખ્યાલ મેળવતાં રહેવું જોઈએ. ધંધામાં નાણાં રોકનાર શેરહોલ્ડરોને ધંધામાં પણ પોતાના રોકાણ પર વધુ વળતર મેળવવામાં રસ હોય છે લેણદારોને પણ પોતાના નાણાંની વસૂલાતમાં રસ હોય છે જે ધંધો નફાકારક હોય તો જ તે શક્ય બને નફાકારકતાના જે ગુણોત્તરો છે તે બે પ્રકારના છે.

1. વેચાણના સંદર્ભમાં નફાકારકતા દર્શાવતા ગુણોત્તરો

2. રોકાણના સંદર્ભમાં નફાકારકતા દર્શાવતા ગુણોત્તરો

1. વેચાણના સંદર્ભમાં નફાકારકતા દર્શાવતા ગુણોત્તરો :

(i) કાચા નફાનો ગુણોત્તર (Gross Profit Ratio) :

વર્ષ દરમિયાન વેચાણના પ્રમાણમાં કાચા નફાનું પ્રમાણ આ ગુણોત્તર દર્શાવે છે. માલની વેચાણ કિંમત અને વેચાણ પડતર વચ્ચેનો સંબંધ દર્શાવે છે એમ બીજા અર્થમાં કહી શકાય.

$$\text{કાચા નફાનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{કાચો નફો}}{\text{વેચાણ}} \times 100$$

ધારો કે કાચો નફો 2,00,000 અને વેચાણ 10,00,000 હોય તો કાચા

$$\text{નફાનો ગુણોત્તર} = \frac{2,00,000}{10,00,000} \times 100 = 20\%$$

આ ગુણોત્તર ધંધાના પરોક્ષ ખર્ચાની ચૂકવણી માટે પૂરતો હોવો જોઈએ આ ગુણોત્તર નીચો હોય તો તે વેચાણ પડતર ઊંચી છે તેમ દર્શાવે છે.

**(ii) સંચાલન ગુણોત્તર (Operating Retio) :**

આ ગુણોત્તર વેચાણનાં પ્રમાણમાં કુલ કેટલો સંચાલન ખર્ચ થશે અને છેવટે કેટલો નફો રહેશે તે સૂચવે છે સંચાલન ખર્ચમાં વહીવટી ખર્ચ, વેચાણ-વિતરણ ખર્ચ, કર્મચારી કલ્યાણના ખર્ચા અને ઘસારાનો સમાવેશ થાય છે. નાણાંકીય ખર્ચા જેવા કે ડિબેન્યર વ્યાજ કે મૂડી ખર્ચા જેવા કે મિલકત વેચાણનું નુકસાન જેવી બાબતોનો સંચાલન ખર્ચામાં સમાવેશ થતો નથી. વેચેલ માલની પડતર = શરૂનો સ્ટોક + ચોખ્ખી ખરીદી + ખરીદીના ખર્ચા - આખર સ્ટોક

અથવા

$$\text{વેચેલ માલની પડતર} = \text{ચોખ્ખું વેચાણ} - \text{કાયોનફો}$$

$$\text{સંચાલન ગુણોત્તર} = \frac{\text{વેચેલ માલની પડતર} + \text{સંચાલન ખર્ચ}}{\text{ચોખ્ખું વેચાણ}} \times 100$$

ધારો કે વેચેલમાલની પડતર રૂ. 1,50,000 સંચાલન ખર્ચ 50,000 અને ચોખ્ખુ વેચાણ 4,00,000 રૂ. હોય તો,

$$\text{સંચાલન ગુણોત્તર} = \frac{1,50,000 + 50,000}{4,00,000} \times 100$$

$$= \frac{2,00,000}{4,00,000} \times 100 = 50\%$$

**(iii) ખર્ચ ગુણોત્તર (Expense Retio) :**

સંચાલન ગુણોત્તરના પૂરક તરીકે અલગ અલગ ખર્ચા જેવા કે વહીવટી ખર્ચ, વેચાણ - વિતરણ ખર્ચનું વેચાણ સાથે પ્રમાણ શોધવામાં આવે છે.

$$\text{વહીવટી ખર્ચ ગુણોત્તર} = \frac{\text{વહીવટી ખર્ચ}}{\text{વેચાણ}} \times 100$$

ધારો કે વહીવટી ખર્ચ 20,000 રૂ. અને વેચાણ 2,00,000 હોય તો

$$\text{વહીવટી ખર્ચ ગુણોત્તર} = \frac{20,000}{2,00,000} \times 100 = 10\%$$

આ ગુણોત્તર પરથી વહીવટી ખર્ચનાં પ્રમાણમાં વધારો ઘટાડો જાણી શકાય છે.

**(iv) ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર :**

કંપનીના ચોખ્ખા નફાને વેચાણ વડે ભાંગવાથી આ ગુણોત્તર મળે છે. જેમ આ ગુણોત્તર ઊંચો તેમ ધંધાની પરિસ્થિતિ સારી ગણાશે કરવેરાને

ચોખ્ખા નફામાંથી બાદ કર્યા પછી તે નફો ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે.

$$\text{ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{ચોખ્ખો નફો}}{\text{ચોખ્ખું વેચાણ}} \times 100$$

ધારો કે ચોખ્ખો નફો 25000 રૂ. અને વેચાણ 5,00,000 રૂ. હોય તો

$$\text{ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર} = \frac{25,000}{5,00,000} \times 100 = 5\%$$

## 2. રોકાણના સંદર્ભમાં નફાકારકતા દર્શાવતા ગુણોત્તરો :

ધંધાની નફાકારકતા જાણવા માટે રોકાણ પર વળતરનો દર એ ખૂબ મહત્વનો ગુણોત્તર ગણાય છે. રોકાણમાં ક્યા ક્યા રોકાણનો સમાવેશ કરવો? તેને આધારે ત્રણ પ્રકાર પાડવામાં આવે છે.

1. રોકાયેલી મૂડી પર વળતર
2. શેરહોલ્ડરોનાં ભંડોળો પર વળતર
3. ઈકિવટી શેરહોલ્ડરોના ભંડોળો પર વળતર

### 1. રોકાયેલી મૂડી પર વળતર (Return on Capital Employed) :

ચોખ્ખા નફાને રોકાયેલી મૂડી વડે ભાગવાથી આ ગુણોત્તર મળે છે રોકાયેલી મૂડીમાં શેરમૂડી, અનામતો તેમજ લાંબાગાળાની લોનનો સમાવેશ થાય છે ચોખ્ખો નફો વ્યાજ અને કરવેરા બાદ કર્યા પહેલાનો ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે.

રોકાયેલી મૂડી પર વળતર :

$$\frac{\text{વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાનો નફો}}{\text{શેરમૂડી + અનામતો + ડિબેનચર, લોન (લાંબાગાળાની)}} \times 100$$

ધારો કે વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાનો ચોખ્ખો નફો 42000 રૂ. છે . જ્યારે રોકાયેલી મૂડી 1,68,000 રૂ. છે.

$$\text{રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર} = \frac{42,000}{1,68,000} \times 100 = 25\%$$

### 2. શેરહોલ્ડરોના ભંડોળ પર વળતર (Return on Shareholders Funds) :

શેરહોલ્ડરોના ભંડોળ વડે શેરહોલ્ડરોને મળી શકતો નફાને ભાંગવાથી આ ગુણોત્તર મળે છે. શેરહોલ્ડરોનાં ભંડોળમાં શેરમૂડી તેમજ અનામતો અને વધારાનો સમાવેશ થાય છે જ્યારે વ્યાજ અને કરવેરા પછીનો નફો ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે.

$$\text{શેરહોલ્ડરોના ભંડોળ પર વળતર} = \frac{\text{વ્યાજ અને કરવેરા પછીનો નફો}}{\text{શેરહોલ્ડરોના ભંડોળો}} \times 100$$

ધંધાના માલિકોને જોખમના પ્રમાણમાં પૂરતું વળતર મળે છે કે નહિ તે આ ગુણોત્તર દર્શાવે છે.

ધારો કે વ્યાજ-કરવેરા પછીનો નફો 50,000 રૂ. છે જ્યારે શેરહોલ્ડરોના ભંડોળો 2,50,000 રૂ. હોય તો

$$\text{શેરહોલ્ડરોનાં ભંડોળ પર વળતર} = \frac{50,000}{2,50,000} \times 100 = 20\%$$

**3. ઈક્વિટી શેરહોલ્ડરોના ભંડોળો પર વળતર (Return on Equity Shareholders Funds) :**

ચોખ્ખા નફામાંથી પ્રેફરન્સ શેર ડિવિડન્ડ બાદ કર્યા પછીના નફાને ઈક્વિટી શેરમૂડી અને અનામતો અને વધારા વડે ભાગવાથી આ ગુણોત્તર મળે છે. ઈક્વિટી શેરહોલ્ડરોના ભંડોળ પર વળતર

$$= \frac{\text{કરબાદ નફો - પ્રેફ ડિવિડન્ડ}}{\text{ઈકિ.શેરમૂડી + અનામતો અને વધારો}} \times 100$$

ધારો કે કરબાદ નફો 50,000 રૂ., પ્રેફ. ડિવિડન્ડ 10,000 રૂ. અને ઈક્વિટી ભંડોળો 2,00,000 રૂ. હોય તો,

$$\begin{aligned} \text{ઈક્વિટી શેર હોલ્ડરોના ભંડોળ પર વળતર} &= \frac{50,000 - 10,000}{2,00,000} \times 100 \\ &= 20\% \end{aligned}$$

$$\text{ઈક્વિટી શેર પર વળતર દર} = \frac{\text{કરબાદ નફો - પ્રેફ ડિવિડન્ડ}}{\text{ઈકિ.શેરની સંખ્યા}}$$

જો ઈક્વિટી શેરની સંખ્યા 4,000 હોય તો

$$\text{ઈકિ. શેર પર વળતર દર} = \frac{40,000(50,000 - 10,000)}{4,000} = 10 \text{ રૂ.}$$

ઉપરોક્ત ત્રણેય ગુણોત્તરની ગણતરી વખતે જો દાખલામાં અવાસ્તવિક મિલકતો આપેલ હોય તો તે શેરહોલ્ડરના ભંડોળોમાંથી બાદ કરવી જોઈએ.

**(B) પ્રવાહિતાના ગુણોત્તરો (Liquidity Ratio) :**

ધંધાની ચાલુ દેવા ચૂકવવાની શક્તિ ચાલુ મિલકતોના પ્રમાણ પરથી જાણી શકાય છે. ચાલુ મિલકતોનું પ્રમાણ ચાલુ દેવા કરતા હમેશાં વધુ હોવું જોઈએ એટલે કે દેવા ચૂકવવાની પ્રવાહી કે તરલતાની પરિસ્થિતિ સંતોષકારક હોવી જોઈએ. પ્રવાહિતાના ગુણોત્તરમાં નીચેના ગુણોત્તરોનો સમાવેશ થાય છે.

**(i) ચાલુ ગુણોત્તર (Current Ratio) :**

ચાલુ મિલકતો સાથેના ચાલુ દેવાના પ્રમાણને ચાલુ ગુણોત્તર કહે છે આદર્શ ચાલુ ગુણોત્તર 2:1 ગણી શકાય એટલે કે ચાલુ દેવા કરતાં ચાલુ મિલકતો બમણી હોવી જોઈએ તો તે પ્રવાહિતાની પરિસ્થિતિ સંતોષકારક છે તેમ કહી શકાય.

ચાલુ મિલકતો = હાથ પર રોકડ + બેંક સિલક + દેવાદારો + લેણી હૂંડી + સ્ટોક

+ તરત વેચી શકાય તેવા ટૂંકાગાળાનાં રોકાણ + અગાઉથી ચૂકવેલ ખર્ચ  
+ અગાઉથી ચૂકવેલ કરવેરા + મળવાની બાકી આવક.

ચાલુ દેવા = લેણદારો + દેવી હૂંડી + બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ + કેશ કેડિટ + ચૂકવવાના  
બાકી ખર્ચા + અગાઉથી મળેલ આવકો + કરવેરાની જોગવાઈ + સૂચિત  
ડિવિડન્ડ + નહિ મંગાવેલ ડિવિડન્ડ + લાંબાગાળાનાં દેવા પૈકી ચાલુ વર્ષે  
ચૂકવવા પાત્ર રકમ.

$$\text{ચાલુ ગુણોત્તર} = \frac{\text{ચાલુ મિલકતો}}{\text{ચાલુ દેવા}}$$

ધારો કે ચાલુ મિલકતો 10,00,000 રૂ. અને ચાલુ દેવા 5,00,000 રૂ. હોય તો  
$$\text{ચાલુ ગુણોત્તર} = \frac{10,00,000}{5,00,000} = 2:1$$

**(ii) પ્રવાહી ગુણોત્તર (Liquid Ratio) :**

કંપનીનાં ચાલુ દેવા તાત્કાલિક ચૂકવવા માટે ધંધા પાસે પૂરતી પ્રવાહી  
મિલકતો છે કે નહિ તે આ પ્રવાહી ગુણોત્તરને આધારે જાણી શકાય છે.  
ચાલુ મિલકતો - સ્ટોક = પ્રવાહી મિલકતો. અહીં સ્ટોકને પ્રવાહી મિલકત  
તરીકે ગણવામાં આવતો નથી.

$$\text{પ્રવાહી ગુણોત્તર} = \frac{\text{પ્રવાહી મિલકતો}}{\text{પ્રવાહી દેવા}}$$

ધારો કે પ્રવાહી મિલકતો 30,000 રૂ. અને ચાલુ દેવા 20,000 રૂ. હોય  
તો પ્રવાહી ગુણોત્તર =  $\frac{30,000}{20,000} = 1.5 : 1$

પ્રવાહી ગુણોત્તર આદર્શ 1:1 હોવો જોઈએ જે અહીં 1.5:1 હોવાથી  
પ્રવાહી પરિસ્થિતિ વધુ સંતોષકારક છે તેમ કહી શકાય.

**(iii) ઝડપી ગુણોત્તર (એસીડ-કસોટી ગુણોત્તર) :**

અહીં ફક્ત રોકડ, બેંકસિલક, તરત જ રોકડમાં રૂપાંતર કરી શકાય તેવી  
ઝડપી મિલકતોને ચાલુ દેવા વડે ભાગવાથી આ ગુણોત્તર મળે છે. આ  
ગુણોત્તરને “અતિ પ્રવાહી ગુણોત્તર” પણ કહેવામાં આવે છે.

**(C) મૂડી માળખાનાં ગુણોત્તરો (Leverage Ratio) :**

મૂડી માળખામાં રહેલી વિવિધ જામીનગીરીઓ વચ્ચેનું પ્રમાણ આ ગુણોત્તર  
દર્શાવે છે આ જામીનગીરીમાં માલિકીના ભંડોળો (ઈક્વિટી શેરમૂડી + પ્રેફરન્સ  
શેર મૂડી) દેવા (લાંબાગાળાનાં) નો સમાવેશ થાય છે, જેમાં નીચેના ગુણોત્તરોનો  
સમાવેશ થાય છે.

**(i) માલિકી ગુણોત્તર (Proprietary Ratio) :**

ધંધામાં રોકાયેલ કુલ ભંડોળોમાં માલિકીનાં ભંડોળનું પ્રમાણ કેટલું છે તે  
આ ગુણોત્તર દર્શાવે છે.

$$\text{માલિકી ગુણોત્તર} = \frac{\text{માલિકીનાં ભંડોળો}}{\text{કુલ વાસ્તવિક મિલકતો}}$$

કુલ વાસ્તવિક મિલકતો = મિલકતો બાજુનો સરવાળો - અવાસ્તવિક મિલકતો જેમ આ ગુણોત્તર ઊંચો તેમ કંપનીની આર્થિક સ્થિતિ વધુ સદ્ધર ગણાશે. ઈકિવટી પરના વેપારનો લાભ મેળવવા માટે ધંધાનાં મૂડી માળખામાં માલિકી ભંડોળો અને બાહ્ય દેવા વચ્ચેનું યોગ્ય પ્રમાણ જાળવવું જોઈએ.

**(ii) દેવા-ઈકિવટી ગુણોત્તર (Debt-Equity Ratio) :**

ધંધામાં માલિકીના ભંડોળના પ્રમાણમાં લાંબાગાળાનાં દેવા કેટલા છે તે જાણવા માટે દેવા-ઈકિવટી ગુણોત્તર મહત્વનો છે, જેને લાંબા-ગાળાનાં દેવાનો ગુણોત્તર પણ કહે છે.

$$\text{દેવા-ઈકિવટી ગુણોત્તર} = \frac{\text{લાંબાગાળાનાં દેવાં}}{\text{માલિકીનાં ભંડોળો}}$$

આ ગુણોત્તર દેવાના પ્રમાણમાં માલિકી ભંડોળો કેટલાં છે? તે દર્શાવે છે. અહીં ઘણાં સંજોગોમાં ફક્ત લાંબાગાળાના દેવા ધ્યાનમાં ન લેતાં કુલ દેવા જેમાં ટૂંકાગાળા તેમજ લાંબાગાળા બન્ને પ્રકારના દેવા ધ્યાનમાં

$$\text{લેવામાં આવે છે દેવા-ઈકિવટી ગુણોત્તર} = \frac{\text{કુલ દેવા}}{\text{માલિકીના ભંડોળો}}$$

**(iii) મૂડી-ગિયરિંગ ગુણોત્તર (Capital-Gearing Ratio) :**

આ ગુણોત્તર કંપનીની પ્રેફરન્સ શેરમૂડી અને ડિબેન્ચરનું ઈકિવટી શેરમૂડી સાથેનું પ્રમાણ દર્શાવે છે એટલે કે નિશ્ચિત ડિવિડન્ડ અને નિશ્ચિત વ્યાજ ધરાવનાર મૂડીના સંદર્ભમાં ઈકિવટી મૂડીનું પ્રમાણ કેટલું છે તે દર્શાવે છે.

$$\text{મૂડી ગિયરિંગ ગુણોત્તર} = \frac{\text{પ્રેફરન્સ શેરમૂડી} + \text{ડિબેન્ચર}}{\text{ઈકિવટી શેરમૂડી}} \times 100$$

ધારો કે પ્રેફરન્સ શેરમૂડી 3,00,000 રૂ. અને ડિબેન્ચર 2,00,000 રૂ. તેમજ ઈકિવટી મૂડી 20,00,000 રૂ. હોય તો,

$$\text{મૂડી ગિયરિંગ ગુણોત્તર} = \frac{5,00,000}{20,00,000} \times 100 = 25\%$$

**(iv) લાંબાગાળાના ભંડોળ-કાયમી મિલકતોનો ગુણોત્તર (Long term Funds to Fixed Assets) :**

કંપનીના લાંબાગાળાનાં ભંડોળને કાયમી મિલકતો સાથે પ્રમાણ દર્શાવવામાં આવે છે. લાંબાગાળાના ભંડોળમાં શેરમૂડી, અનામતો અને લાંબાગાળાનાં દેવાનો સમાવેશ થાય છે. સામાન્ય રીતે લાંબાગાળાના ભંડોળનો ઉપયોગ કાયમી મિલકતો ખરીદવા કરવો જોઈએ.

લાંબાગાળાના ભંડોળ-કાયમી મિલકતોનો ગુણોત્તર



$$= \frac{\text{શેરહોલ્ડરોના ભંડોળ} + \text{લાંબાગાળા ના બાહ્યભંડોળ}}{\text{કાયમી મિલકતો}}$$

ધોરો કે શેરહોલ્ડરોના ભંડોળો 2,00,000 રૂ. ડિબેન્ચર અને લોન 5,00,000 રૂ. તેમજ કાયમી મિલકતો 3,50,000 હોય તો લાંબાગાળાના ભંડોળ-કાયમી મિલકતોનો ગુણોત્તર

$$= \frac{2,00,000 + 5,00,000}{3,50,000} = \frac{7,00,000}{3,50,000} = 2:1$$

(v) વ્યાજ-આવરણ ગુણોત્તર :

બાહ્ય દેવા પર વ્યાજ ચૂકવવાની ધંધાની ક્ષમતા કેટલી છે તે આ ગુણોત્તર પરથી જાણી શકાય છે અને વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાનો ચોખ્ખા નફો સ્થિર વ્યાજ ચૂકવવા માટે કેટલા ગણો છે તે જાણી શકાય છે.

$$\text{વ્યાજ આવરણ ગુણોત્તર} = \frac{\text{વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાનો નફો}}{\text{લાંબાગાળાના દેવા પર ચૂકવવા પાત્ર વ્યાજ}}$$

ધારો કે વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાનો નફો 2,00,000 રૂ. હોય અને ડિબેન્ચર પર ચૂકવવા પાત્ર વ્યાજ 50,000 રૂ. હોય તો વ્યાજ આવરણ

$$\text{ગુણોત્તર} = \frac{2,00,000}{50,000} = 4 \text{ વખત}$$

(D) પ્રવૃત્તિદરનાં કે ઉથલાનાં ગુણોત્તરો (Activity or Turnover Ratio):

ધંધામાં કાયમી મિલકતો, સ્ટોક લેણદારો તેમજ દેવાદારોની પ્રવૃત્તિ કેટલી કાર્યક્ષમતાથી થાય છે તે દર્શાવતાં ગુણોત્તરોને પ્રવૃત્તિદર ગુણોત્તર કે ચલનદર ગુણોત્તર કે કાર્યક્ષમતામા ગુણોત્તર કહે છે.

જેમ ચલનદર ઊંચો તેમાં મિલકતોનો ઉપયોગ વધુ કાર્યક્ષમતાથી થાય છે તેમ કહી શકાય. જ્યારે દેવાદાર ચલન દર ગુણોત્તર નીચો તેમ સંતોષકારક પરિસ્થિતિ છે તેમ ગણાશે જ્યારે લેણદાર ચલનદર ગુણોત્તરમાં ઊંચો ગુણોત્તર તેમ વધુ અનુકૂળ ગણાશે.

(i) સ્ટોક ચલનદર (Stork Turnover or Inventory Turnover) :

ધંધામાં વેચાણની કાર્યક્ષમતા સ્ટોક ચલનદરને આધારે જાણી શકાય છે. વર્ષ દરમિયાન સરેરાશ સ્ટોકનો ઊથલો કેટલી વાર થાય છે તે આ ગુણોત્તર દર્શાવે છે વેચેલમાલની પડતર ને સરેરાશ સ્ટોક વડે ભાગવાથી સ્ટોક જાણી શકાય છે.

$$\text{સ્ટોક ચલન દર} = \frac{\text{વેચેલ માલની પડતર}}{\text{સરેરાશ સ્ટોક}}$$

$$\text{સરેરાશ સ્ટોક} = \frac{\text{શરૂનો સ્ટોક} + \text{આખરનો સ્ટોક}}{2}$$

ધારો કે સરેરાશ સ્ટોક 50,000 રૂ. છે જ્યારે વેચેલ માલની પડતર 3,00,000 રૂ. હોય તો.

$$\text{સ્ટોક ચલન દર} = \frac{3,00,000}{50,000} = 6 \text{ વખત}$$

એટલે કે વર્ષમાં 6 વખત સ્ટોકનો ઊથલો જોવા મળે છે, જે વેચાણ કરવાની શક્તિ દર્શાવે છે.

**(ii) દેવાદાર ગુણોત્તર (Debtor's Ratio) :**

ઉધાર વેચાણની રકમ કેટલી મુદતે વસૂલ થાય છે તે આ ગુણોત્તર પરથી જાણી શકાય છે. કુલ દેવાદારો અને લેણીહૂંડીની રકમને સરેરાશ દૈનિક ઉધાર વેચાણ વડે ભાગવાથી આ ગુણોત્તર મળે છે.

$$(i) \text{ દેવાદાર ગુણોત્તર} = \frac{\text{દેવાદારો} + \text{લેણીહૂંડી}}{\text{સરેરાશ દૈનિક ઉધાર વેચાણ}}$$

OR

$$\text{દેવાદાર ગુણોત્તર} = \frac{\text{દેવાદારો} + \text{લેણીહૂંડી}}{\text{ઉધાર વેચાણ}} \times \text{વર્ષનાં કામકાજના દિવસો.}$$

આ ગુણોત્તર વધારે હોય તો તે અસંતોષકારક પરિસ્થિતિ રજૂ કરે છે એટલે કે ઉધાર વેચાણનાં નાણાં જલદી પાછા ફરતા નથી. પરિણામે કંપનીને વ્યાજે નાણાં લેવા પડે છે.

ધારો કે, ઉધાર વેચાણ 7,30,000 રૂ. દેવાદારો અને લેણીહૂંડી 3,60,000

$$\text{રૂ. હોય તો દેવાદાર ગુણોત્તર} = \frac{3,60,000}{7,30,000} \times 365 = 180 \text{ દિવસ}$$

$$\text{દેવાદાર ચલનદર} = \frac{\text{ઉધાર વેચાણ}}{\text{સરેરાશ દેવાદારો}}$$

$$\text{સરેરાશ દેવાદારો} = \frac{\text{શરૂઆતનાં દેવાદારો} + \text{આખરના દેવાદારો}}{2}$$

ધારો કે, ઉધાર વેચાણ 7,50,000 અને સરેરાશ દેવાદારો 30,000 રૂ.

$$\text{હોય તો દેવાદાર ચલનદર} = \frac{7,50,000}{30,000} = 25 \text{ વખત ઉધાર વેચાણની}$$

ઉઘરાણી દર્શાવે છે.

દેવાદાર ગુણોત્તરમાં સામાન્ય રીતે સરેરાશ દેવાદારોને બદલે આખરના દેવાદારો લેવામાં આવે છે.

**(iii) લેણદાર ગુણોત્તર (Creditor's Ratio) :**

ઉધાર ખરીદીના નાણાં કેટલા દિવસે ચૂકવીએ છીએ તે માહિતી લેણદાર

ગુણોત્તર પરથી જાણી શકાય છે. સામાન્ય રીતે શાખના સમય કરતાં વહેલા નાણાં ચૂકવતાં નથી તે આ ગુણોત્તર પરથી જાણી શકાય છે.

$$\text{લેણદાર ગુણોત્તર} = \frac{\text{લેણદારો} + \text{દેવીહૂંડી}}{\text{સરેરાશ દૈનિક ઉધાર ખરીદી}}$$

OR

$$\text{લેણદાર ગુણોત્તર} = \frac{\text{લેણદારો} + \text{દેવીહૂંડી}}{\text{ઉધાર ખરીદી}} \times \text{વર્ષના કામકાજના દિવસો}$$

(365 or 366)

$$\text{લેણદાર ચલનદર} = \frac{\text{ઉધાર ખરીદી}}{\text{સરેરાશ લેણદારો}}$$

ધારો કે લેણદારો 60,000 રૂ., દેવી હૂંડી 40,000 રૂ. તેમ જ ઉધાર ખરીદી 7,30,000 હોય તો

$$\text{લેણદાર ગુણોત્તર} = \frac{60,000 + 40,000}{7,30,000} \times 365$$

$$= \frac{1,00,000}{7,30,000} \times 365 = 50 \text{ દિવસ}$$

**(iv) કાયમી મિલકતોનો ચલન દર (Fixed Assets Turnover) :**

ધંધાની કાર્યક્ષમતા તથા નફાકારકતા માપવા માટે વેચાણ સાથે કાયમી મિલકતો સરખાવવામાં આવે છે. આ ગુણોત્તર વધુ તેમ ઊંચી કાર્યક્ષમતા સૂચવે છે.

$$\text{કાયમી મિલકતોનો ચલન દર} = \frac{\text{વેચાણ}}{\text{કાયમી મિલકતો}}$$

ધારો કે વેચાણ 10,00,000 રૂ. અને કાયમી મિલકતો 4,00,000 રૂ. હોય તો

$$\text{કાયમી મિલકતોનો ચલન દર} = \frac{10,00,000}{4,00,000} = 2.5 \text{ વખત.}$$

સામાન્ય રીતે આદર્શ પ્રમાણિક ગુણોત્તર સાથે કે અન્ય ધંધાના ગુણોત્તર સાથે આ ગુણોત્તર સરખાવી સંતોષકારક છે કે નહિ તે જાણી શકાય.

**(v) ચોખ્ખી મિલકતોનો ચલન દર (Net Assets Turnover) :**

ચોખ્ખી મિલકતોનો ઉપયોગ ધંધામાં કેટલી કાર્યક્ષમતાથી થાય છે તે આ ગુણોત્તર સૂચવે છે જેમાં વેચાણને ચોખ્ખી મિલકતો વડે ભાંગતા આ ગુણોત્તર મળે છે.

$$\text{ચોખ્ખી મિલકતોનો ચલનદર} = \frac{\text{વેચાણ}}{\text{ચોખ્ખી મિલકતો}}$$

(vii) કાર્યશીલ મૂડીનો ચલનદર (Working Capital Turnover) :

કાર્યશીલ મૂડી એટલે ચાલુ મિલકતોમાંથી ચાલુ દેવા બાદ કરવા ધંધાની રોજબરોજની જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા, જરૂરી પ્રવાહીતા જાણવવા માટે કાર્યશીલ મૂડી જરૂરી છે. કાર્યશીલમૂડીનો ચલનદર ઊંચો વધુ કાર્યક્ષમતા દર્શાવે છે.

$$\text{કાર્યશીલ મૂડીનો ચલનદર} = \frac{\text{વેચાણ}}{\text{કાર્યશીલ મૂડી}}$$

વ્યવહારું ઉદાહરણો :

ઉદાહરણ : પ્રામિક લિ. નું તા. 31/3/2021ના રોજનું પાકુ સરવૈયું નીચે પ્રમાણે છે.

વિગત	નોંધ	રકમ
I. ઈક્વિટી અને દેવાં :-		
1. શેરહોલ્ડરોનાં ભંડોળો :		
(A) શેરમૂડી : ઈકિ. શેરમૂડી		2,00,000
8% ની પ્રેફ : શેરમૂડી		75,000
(B) અનામત અને વધારો		25,000
2. બિન ચાલુ દેવા :		
(A) લાભાં ગાળાના ઉછીના નાણા 9%ના ડિબેન્ચર		75,000
(B) લાભાગાળાની જોગવાઈઓ		
કામદાર નફાભાગ ભંડોળ		15,000
3. ચાલુદેવા : લેણદારો		75,000
દેવીહૂંડી		20,000
ચૂકવવાના બાકી ખર્ચા		15,000
<b>કુલ</b>		<b>5,00,000</b>
II. મિલકતો :		
1. કાયમી મિલકતો :		
1. દશ્ય મિલકતો જમીન-મકાન		1,50,000
સાંચા અને યંત્રો		1,50,000
2. ચાલુ મિલકતો :		
1. સ્ટોક		60,000
2. દેવાદારો		90,000
3. લેણી હૂંડી		10,000

4. બેંક સિલક

40,000

**5,00,000**

વધારાની માહિતી નીચે પ્રમાણે છે.

રૂ.

કુલ વેચાણ (રોકડ વેચાણ ઉધાર વેચાણના 25% છે.)

15,00,000

કાચો નફો

3,75,000

ચોખ્ખો નફો (ડિબેન્ચર વ્યાજ અને 50% કરવેરા પહેલાનો)

2,16,750

ઉપરની માહિતી પરથી નીચેના ગુણોત્તરોની ગણતરી કરો.

1. કાચા નફાનો ગુણોત્તર
2. ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર
3. ચાલુ ગુણોત્તર
4. પ્રવાહી ગુણોત્તર
5. દેવાદાર ગુણોત્તર (300 દિવસોને આધારે)
6. માલિકી ગુણોત્તર

$$\text{જવાબ : (1) કાચાનફાનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{કાચોનફો}}{\text{કુલ વેચાણ}} \times 100$$

$$= \frac{3,75,000}{15,00,000} \times 100 = 25\%$$

$$(2) \text{ ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{ચોખ્ખો નફો}}{\text{કુલ વેચાણ}} \times 100$$

$$\text{ચોખ્ખો નફો કરવેરા વ્યાજ પહેલાનો} = 2,16,750$$

$$\text{બાદ - 9\% ડિબેન્ચર વ્યાજ (75,000 \times 9\%) = 6,750}$$

$$\text{કરવેરા પહેલાનો નફો} = \frac{2,16,750}{2,10,000}$$

$$\text{બાદ - 50\% કરવેરા} = 1,05,000$$

$$\text{વ્યાજ - કરવેરા પછી ચોખ્ખો નફો} = 1,05,000$$

$$= \frac{1,05,000}{15,00,000} \times 100 = 7\%$$

$$(3) \text{ ચાલુ ગુણોત્તર રૂ.} = \frac{\text{ચાલુ મિલકતો}}{\text{કુલ વેચાણ}} = \frac{2,00,000}{1,10,000} = 1.82:1$$

$$\frac{\text{ચાલુ મિલકતો}}{\text{દેવાદારો}} = \frac{2,00,000}{90,000}$$

$$= 2.22:1$$

સ્ટોક	60,000
લેણીહુંડી	10,000
બેંક સિલક	40,000
	<hr/>
	2,00,000
<b>ચાલુ દેવા :</b>	<b>રૂા.</b>
લેણદારો	75,000
દેવી હુંડી	20,000
ચૂક બાકી ખર્ચા	15,000
	<hr/>
	1,10,000

$$(4) \text{ પ્રવાહી ગુણોત્તર} = \frac{\text{પ્રવાહી મિલકતો}}{\text{પ્રવાહી દેવા}} = \frac{1,40,000}{1,10,000} = 1.27:1$$

$$\begin{aligned} \text{પ્રવાહી મિલકતો} &= \text{ચાલુ મિલકતો} - \text{સ્ટોક} \\ &= 2,00,000 - 60,000 \\ &= 1,40,000 \end{aligned}$$

$$(5) \text{ દેવાદાર ગુણોત્તર} = \frac{\text{દેવાદારો} + \text{લેણીહુંડી}}{\text{ઉધાર વેચાણ}} \times \text{વર્ષના કામકાજના દિવસો}$$

કુલ વેચાણ 15,00,000 છે. જેમા રોકડ વેચાણ 25%, ઉધાર વેચાણ 100% છે. એટલે કે કુલ વેચાણ 125% ગણાશે.

$$125\% \text{ હોય ત્યારે વેચાણ } 15,00,000$$

$$100\% \text{ ઉધાર વેચાણ}$$

$$\frac{15,00,000 \times 100}{125} = 12,00,000$$

$$\text{રોકડ વેચાણ} = \text{કુલ વેચાણ} - \text{ઉધાર વેચાણ}$$

$$= 15,00,000 - 12,00,000$$

$$= 3,00,000$$

$$\text{દેવાદાર ગુણોત્તર} = \frac{90,000 + 10,000}{12,00,000} \times 300$$

$$= \frac{1,00,000}{12,00,000} \times 300 = 25 \text{ દિવસો}$$

$$(6) \text{ માલિકી ગુણોત્તર} = \frac{\text{માલિકી કીનાં ભંડોળો}}{\text{કુલ વાસ્તવિક મિલકતો}} \times 100$$

$$= \frac{3,00,000}{5,00,000} \times 100$$

$$= 60\%$$

માલિકી ભંડોળો	રૂા.
ઈક્વિટી શેરમૂડી	2,00,000
પ્રેફ. શેરમૂડી	75,000
અનામત અને વધારો	25,000
	3,00,000

પાકા સરવૈયામાં કુલ મિલકતો 5,00,000 છે.

ઉદાહરણ-2 શ્રી મિતરાય લિ. નું તા. 31/3/2021ના રોજ પૂરા થતાં વર્ષનું પાકું સરવૈયું નીચે પ્રમાણે છે.

વિગત	નોંધ	રકમ
I. ઈક્વિટી અને દેવાં :-		
1. શેરહોલ્ડરોનાં ભંડોળો :		
(A) શેરમૂડી : ઈક્વિ. શેરમૂડી		1,00,000
પ્રેફરન્સ શેરમૂડી		50,000
(B) અનામત અને વધારો :		
અનામત ભંડોળ		60,000
કામદાર અકસ્માત વળતર ભંડોળ		10,000
2. બિન ચાલુ દેવા :		
(A) 16%ની બેંક લોન		25,000
(B) પ્રોવિડન્ટ ફંડ		5,000
3. ચાલુ દેવા : લેણદારો		51,000
બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ		11,500
<b>કુલ</b>		<b>3,12,500</b>
II. મિલકતો :		
1. કાયમી મિલકતો :		1,55,000
2. ચાલુ મિલકતો :		

1. સ્ટોક		68,000
2. દેવાદારો		62,000
3. લેણી હૂડી		5,000
4. રોકડ સિલક		22,500
	કુલ	<b>3,12,500</b>

વધારાની માહિતી : સરેરાશ સ્ટોક રૂ. 59,000	રૂ.
કુલ વેચાણ (તમામ વેચાણ ઉધાર છે)	3,60,000
વેચેલ માલની પડતર	2,70,000
ઉધાર ખરીદી	2,88,000
સંચાલકીય ખર્ચા : બેંક લોનનું વ્યાજ	4,000
વહીવટી ખર્ચા	20,000
વેચાણ ખર્ચા	<u>21,000</u>
	45,000
50% કરવેરા પહેલાનો ચોખ્ખો નફો	45,000

ઉપરની માહિતીને આધારે નીચેના ગુણોત્તરોની ગણતરી કરો.

- |                                |                           |
|--------------------------------|---------------------------|
| 1. કાચા નફાનો ગુણોત્તર         | 2. ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર  |
| 3. સંચાલન ગુણોત્તર             | 4. સ્ટોક ચલનદર            |
| 5. દેવાદાર ગુણોત્તર (360 દિવસ) | 6. ચાલુ ગુણોત્તર          |
| 7. પ્રવાહી ગુણોત્તર            | 8. માલિકી ગુણોત્તર        |
| 9. લેણદાર ગુણોત્તર             | 10. દેવા-ઈક્વિટી ગુણોત્તર |
| 11. કાર્યશીલ મૂડીનો ચલનદર      |                           |

$$\text{જવાબ : (1) કાચા નફાનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{કાચો નફો}}{\text{વેચાણ}} \times 100$$

$$= \frac{90,000}{3,60,000} \times 100$$

$$= 25\%$$

$$\begin{aligned} \text{જ્યાં, કાચો નફો} &= \text{વેચાણ} - \text{વેચેલ માલની પડતર} \\ &= \text{રૂ. } 3,60,000 - \text{રૂ. } 2,70,000 \\ &= \text{રૂ. } 90,000 \end{aligned}$$

$$(2) \text{ ચોખ્ખો નફો કરવેરા પહેલાનો : } 45000$$

$$-50\% \text{ કરવેરા } 22,500$$

$$\text{કરવેરા બાદનો ચોખ્ખો નફો } \underline{22,500}$$



$$\begin{aligned} \text{ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર} &= \\ &= \frac{\text{ચોખ્ખો નફો}}{\text{વેચાણ}} \times 100 \\ &= \frac{22,500}{3,60,000} \times 100 \\ &= 6.25 \end{aligned}$$

$$(3) \text{ સંચાલન ગુણોત્તર : } \frac{\text{વેચે લ માલની પડતર} + \text{સંચાલન ખર્ચા}}{\text{વેચાણ}} \times 100$$

બેંક વ્યાજ નાણાકીય ખર્ચ હોવાથી તે સંચાલન ખર્ચામાં ગણાશે નહીં.

$$= \frac{2,70,000 + 41,000}{3,60,000} \times 100 = 86.38\%$$

$$(4) \text{ સ્ટોક ચલનદર} = \frac{\text{વેચે લ માલની પડતર}}{\text{સરેરાશ સ્ટોક}} \\ = \frac{2,70,000}{59,000} \text{ 4.58 વખત}$$

$$(5) \text{ દેવાદાર ગુણોત્તર} = \frac{\text{દેવાદારો} + \text{લેણીહૂંડી}}{\text{ઉધાર વેચાણ}} \times \text{વર્ષના કામકાજનાં દિવસો} \\ = \frac{62,000 + 5,000}{3,60,000} \times 360 \\ = \frac{67,000}{3,60,000} \times 360 \\ = 67 \text{ દિવસ}$$

$$(6) \text{ લેણદાર ગુણોત્તર} = \frac{\text{લેણદારો} + \text{દેવીહૂંડી}}{\text{ઉધાર ખરીદી}} \times \text{વર્ષના કામકાજના દિવસો} \\ = \frac{51,000}{2,88,000} \times 360 \\ = 63.75 \text{ એટલે 64 દિવસ}$$

$$(7) \text{ ચાલુ ગુણોત્તર} = \frac{\text{ચાલુ મિલકતો}}{\text{ચાલુ દેવા}} \\ = \frac{1,57,500}{62,500} \text{ 2.52:1}$$

$$\begin{aligned} \text{ચાલુ મિલકતો} &= \text{સ્ટોક} + \text{દેવાદારો} + \text{લેણી હૂંડી} + \text{રોકડ} \\ &= 68000 + 62000 + 5000 + 22500 \\ &= 1,57,500 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{ચાલુ દેવા} &= \text{લેણદારો} + \text{બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ} \\ &= 51000 + 11500 = 62500 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} (8) \text{ પ્રવાહી ગુણોત્તર} &= \frac{\text{પ્રવાહી મિલકતો}}{\text{પ્રવાહી દેવા}} = \frac{\text{ચાલુ મિલકતો} - \text{સ્ટોક}}{\text{ચાલુ દેવા} - \text{બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ}} \\ &= \frac{1,57,500 - 68,000}{62,500 - 11,500} = \frac{85,500}{51,000} = 1.67:1 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} (9) \text{ માલિકી ગુણોત્તર} &= \frac{\text{માલિકી કીનાં ભંડોળો}}{\text{કુલ વાસ્તવિક મિલકતો}} \times 100 \\ &= \frac{2,20,000}{3,12,500} \times 100 = 70.40\% \text{ OR } 70.40:1 \end{aligned}$$

માલિકી ભંડોળ : ઈકિ. શેરમૂડી + પ્રેફ શેરમૂડી + અનામતો + કામદાર અકસ્માત ભંડોળ

$$\begin{aligned} &= 1,00,000 + 50,000 + 60,000 + 10,000 \\ &= 2,20,000 \end{aligned}$$

પાકાસરવૈયામાં મિલકત બાજુનો સરવાળો 3,12,500 જેમાં અવાસ્તવિક મિલકતો નથી.

$$\begin{aligned} (10) \text{ દેવા-ઈક્વિટી ગુણોત્તર} &: \frac{\text{લાંબાગાળાના દેવાં}}{\text{માલિકી કીનાં ભંડોળો}} \\ &= \frac{30,000}{2,20,000} = 0.1364 : 1 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} (11) \text{ કાર્યશીલ મૂડીનો ચલનદર} &= \frac{\text{વેચાણ}}{\text{ચોખ્ખી કાર્યશીલ મૂડી}} \\ &= \frac{3,60,000}{95,000} = 3.79 \text{ વખત} \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{ચોખ્ખી કાર્યશીલ મૂડી} &= \text{ચાલુ મિલકતો} - \text{ચાલુ દેવા} \\ &= 1,57,500 - 62,500 = 95,000 \end{aligned}$$

ઉદાહરણ : 3 શ્રી સૂર્યા લિ. નું તા. 31/3/2021 ના રોજનું પાકું સરવૈયું નીચે પ્રમાણે છે.

વિગત	નોંધ	રકમ
I. ઈક્વિટી અને દેવાં :-		
1. શેરહોલ્ડરોનાં ભંડોળો :		
(A) ઈક્વિટી શેરમૂડી		2,00,000
(B) અનામતો અને વધારો		1,69,000

2.	લાંબાગાળાના દેવા :		
	(A) લાંબાગાળાનાં ઉછીનાં નાણાં 6% ના ડિબેન્ચર		2,00,000
3.	ચાલુ દેવા : લેણદારો		32,000
	દેવીહૂંડી		13,000
		કુલ	<b>6,14,000</b>
II. 1.	કાયમી મિલકતો		4,39,620
2.	ચાલુ મિલકતો :		
	1. સ્ટોક		98,920
	2. દેવાદારો		23,420
	3. રોકડ		52,040
		કુલ	<b>6,14,000</b>

વધારાની માહિતી :

રૂા.

વેચાણ

3,90,000

કરબાદ ચોખ્ખો નફો (કરવેરાનો દર 50%)

40,000

ઉપરની માહિતી પરથી નીચેના ગુણોત્તરોની ગણતરી કરો.

- |                           |                     |                        |
|---------------------------|---------------------|------------------------|
| 1. ચાલુ ગુણોત્તર          | 2. પ્રવાહી ગુણોત્તર | 3. માલિકી ગુણોત્તર     |
| 4. દેવા-ઈક્વિટી ગુણોત્તર  | 5. દેવાદાર ગુણોત્તર | 6. કુલ મિલકતો પર વળતર  |
| 7. ઈક્વિટી ભંડોળો પર વળતર |                     | 8. વ્યાજ આવરણ ગુણોત્તર |

$$\text{જવાબ : (1) ચાલુ ગુણોત્તર} = \frac{\text{ચાલુ મિલકતો}}{\text{ચાલુ દેવા}} = \frac{1,74,380}{45,000} = 3.88:1$$

ચાલુ મિલકતો

ચાલુદેવા

સ્ટોક 98,920

લેણદારો 32,000

દેવાદારો 23,420

દેવીહૂંડી 13,000

બેંક સિલક 52,040

1,74,380

45,000

$$(2) \text{ પ્રવાહી ગુણોત્તર} = \frac{\text{પ્રવાહી મિલકતો}}{\text{પ્રવાહી દેવા}} = \frac{\text{ચાલુ મિલકતો} - \text{સ્ટોક}}{\text{પ્રવાહી દેવા}}$$

$$= \frac{75,460}{45,000} = 1.68:1$$

$$(3) \text{ માલિકી ગુણોત્તર} = \frac{\text{માલિકીનાં ભંડોળો}}{\text{કુલ વાસ્તવિકમિલકતો}} \times 100$$

$$= \frac{2,00,000 + 1,69,000}{6,14,000} \times 100 = 60.10\%$$

$$(4) \text{ દેવા-ઈક્વિટી ગુણોત્તર} = \frac{\text{લાંબાગાળા દેવા}}{\text{માલિકીનાં ભંડોળો}}$$

$$= \frac{2,00,000}{3,69,000} \times 100 = 54.20\%$$

$$(5) \text{ દેવા દાર ગુણોત્તર} = \frac{\text{લેણી હૂંડી + દેવાદારો}}{\text{ઉધાર - વેચાણ}} \times \text{વર્ષના કામકાજના દિવસો}$$

$$= \frac{23,420}{3,90,000} \times 365 = 22 \text{ દિવસો}$$

$$(6) \text{ કુલ મિલકતો પર વળતર} = \frac{\text{કરબાદ ચોખ્ખો નફો + વ્યાજ}}{\text{કુલ મિલકતો}} \times 100$$

$$= \frac{40,000 + 12,000}{6,14,000} \times 100 = 8.47\%$$

$$(7) \text{ ઈક્વિટી ભંડોળ પર વળતર} = \frac{\text{કરબાદ ચોખ્ખો નફો - પ્રેફ ડિવિડન્ડ}}{\text{ઈક્વિટી શેરહોલ્ડરોના ભંડોળો}}$$

$$= \frac{40,000}{3,69,000} \times 100 = 10.84\%$$

$$(8) \text{ વ્યાજ-આવરણ ગુણોત્તર} = \frac{\text{વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાનો નફો}}{\text{લાંબા ગાળાના દેવાં પર ચૂકવવા પાઠા વ્યાજ}}$$

$$= 40,000 + 40,000 \text{ કર} + 12,000 \text{ વ્યાજ}$$

$$= \frac{92,000}{12,000} = 7.67 \text{ વખત}$$

---

❧ સ્વાધ્યાય

---

1. હિસાબી ગુણોત્તરોનો અર્થ આપી તેની ઉપયોગિતા અને મર્યાદાઓ સ્પષ્ટ કરો.
2. ગુણોત્તર વિશ્લેષણ એટલે શું? તેનું મહત્ત્વ સ્પષ્ટ કરો.
3. ગુણોત્તર વિશ્લેષણના ફાયદાઓ અને મર્યાદાઓ સમજાવો.

4. હિસાબી ગુણોત્તર વિશ્લેષણનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કરો.
  5. હિસાબી ગુણોત્તરનું પ્રણાલિકાગત વર્ગીકરણ જણાવો.
  6. હિસાબી ગુણોત્તરનું કાર્યાનુસાર વર્ગીકરણ સમજાવો.
  7. ગુણોત્તર, હિસાબી ગુણોત્તર અને હિસાબી ગુણોત્તર વિશ્લેષણ વચ્ચેનો ભેદ અર્થ દ્વારા સમજાવો.
8. નીચે આપેલ પ્રશ્નોના જવાબ આપેલા વિકલ્પોમાંથી પસંદ કરી આપો. બહુ વિકલ્પીય પ્રશ્નો (MCQ)
- 1) ..... મિલકતનો ચાલુ મિલકતમાં સમાવેશ થતો નથી.
 

(A) મકાન	(B) સ્ટોક
(C) બેંક સિલક	(D) દેવાદારો
  - 2) ..... નો સમાવેશ પ્રવાહી મિલકતોમાં થતો નથી.
 

(A) સ્ટોક	(B) લેણીહૂંડી
(C) રોકડ	(D) બેંકસિલક
  - 3) ..... ગુણોત્તર પ્રવાહિતાના ગુણોત્તર નથી.
 

(A) દેવા-ઈક્વિટી	(B) ચાલુ
(C) પ્રવાહી	(D) ઝડપી
  - 4) વેચાણ - વેચેલ માલની પડતર = .....
 

(A) કાયો નફો	(B) ચોખ્ખો નફો
(C) વહેંચણી પાત્ર નફો	(D) ડિવિડન્ડ
  - 5) ઈક્વિટી શેરહોલ્ડરોના ભંડોળ પર વળતરમાં ..... નફો ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે.
 

(A) ચોખ્ખો નફો-પ્રેફ. ડિવિ.	(B) વ્યાજ કરવેરા પહેલાનો નફો
(C) વ્યાજ કરવેરા પછીનો નફો	(D) કાયોનફો - સંચાલકીય ખર્ચા
  - 6) ગુણોત્તર વિશ્લેષણની મર્યાદામાં ..... નો સમાવેશ થાય છે.
 

(A) નિર્ણયોમાં ઉપયોગી	(B) ભાવસપાટીમાં ફેરફાર
(C) સરખામણી શક્ય	(D) એક પણ નહિ
  - 7) ગુણોત્તરો સામાન્ય ..... રીતે દર્શાવી શકાય છે.
 

(A) ટકાવારી	(B) પ્રમાણ
(C) વખત	(D) આ તમામ
  - 8) ગુણોત્તર વિશ્લેષણ ..... પક્ષકારોને સૌથી વધુ ફાયદાકારક છે.
 

(A) સરકાર	(B) શેરહોલ્ડરો
(C) લેણદારો	(D) આ તમામ

- 9) એસિડ-ટેસ્ટ ગુણોત્તરમાં ..... ગુણોત્તરનો સમાવેશ થાય છે.  
 (A) નફાકારકતાનો (B) મૂડીમાળખાના  
 (C) ચલનદરનાં (D) પ્રવાહીતાના
- 10) ..... ગુણોત્તર નફાકારકતાનો ગુણોત્તર નથી.  
 (A) ગિયરિંગ (B) ખર્ચ  
 (C) સંચાલન (D) રોકાયેલી મૂડી પર વળતર
- 11) નફાકારકતાનો ગુણોત્તર ..... સાથે સંબધ ધરાવે છે.  
 (A) વેચાણ (B) લેણદારો  
 (C) દેવાદારો (D) મિલકત
- 12) ખર્ચનો ગુણોત્તર શોધવા માટે ખર્ચને ..... વડે ભાગવામાં આવે છે.  
 (A) રોકેલી મૂડી (B) નફા  
 (C) વેચાણ (D) મિલકત
- 13) રોકાણ પર વળતરના દરના ગુણોત્તર ગણતી વખતે ..... મિલકતનો સમાવેશ થતો નથી.  
 (A) સ્થિર (B) ચાલુ  
 (C) અવાસ્તવિક (D) અદૃશ્ય
- 14) ચાલુ ગુણોત્તર ગણતી વખતે ચાલુ મિલકતોમાં ..... નો સમાવેશ થતો નથી.  
 (A) ધંધાકીય રોકાણો (B) સ્ટોક  
 (C) અગાઉથી ચૂકવેલ ખર્ચ (D) ટૂંકાગાળાની લોન-ધિરાણ
- 15) ..... ગુણોત્તર નફાકારકતાનો ગુણોત્તર નથી.  
 (A) સંચાલન ગુણોત્તર (B) માલિકી ગુણોત્તર  
 (C) શેરદીઠ કમાણીનો દર (D) ખર્ચ ગુણોત્તર
- 16) ..... એ નફાકારકતાનો ગુણોત્તર નથી.  
 (A) સંચાલન ગુણોત્તર (B) ખર્ચ ગુણોત્તર  
 (C) સ્ટોક ગુણોત્તર (D) રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર
- 17) આદર્શ ચાલુ ગુણોત્તર ..... છે.  
 (A) 2:1 (B) 1:1  
 (C) 3:1 (D) 1:2
- 18) જો કાચો નફો કુલ પડતરના 25% હોય તો કાચા નફાનો ગુણોત્તર = .....  
 (A) 25% (B) 20%  
 (C)  $33\frac{1}{3}\%$  (D) 50%

જવાબ :

- 1) A 2) A 3) A 4) A 5) A 6) B  
 7) D 8) D 9) D 10) A 11) A 12) C  
 13) C 14) A 15) B 16) C 17) A 18) B

9. દેવ લિ. નું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

વિગત	નોંધ	(તા.31/3/2021) રકમ રૂ.
I. ઈકિવટી અને દેવાં :-		
1. શેરહોલ્ડરોનાં ભંડોળો :		
(A) શેરમૂડી		5,00,000
(B) અનામતો અને વધારો		5,00,000
2. લાંબાગાળાના દેવા :		
9% ના ડિબેન્ચર		5,00,000
3. ચાલુ દેવા :		
(A) લેણદારો		3,00,000
(B) ટૂંકાગાળાની કરવેરાની જોગવાઈ		50,000
<b>કુલ</b>		<b>18,50,000</b>
II. મિલકતો :-		
1. કાયમી મિલકતો :		
જમીન - મકાન		2,50,000
પ્લાન્ટ - યંત્રો		9,00,000
2. ચાલુ મિલકતો :		
સ્ટોક		3,25,000
દેવાદારો		2,00,000
રોકડ સિલક		1,75,000
<b>કુલ</b>		<b>18,50,000</b>
વધારાની માહિતી :		રૂ.
વેચાણ		14,60,000
કાયો નફો		2,60,000
ચોખ્ખો નફો (વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાનો)		1,50,000
તા. 1/4/2020 (શરૂનો સ્ટોક)		2,25,000

ઉપરની માહિતી પરથી નીચેના ગુણોત્તરો ની ગણતરી કરો.

1. ચાલુ ગુણોત્તર 2. માલ-ફેરબદલી (સ્ટોક) ગુણોત્તર 3. દેવાદાર ગુણોત્તર
4. રોકેલી મૂડી પર વળતર

(જવાબ : 1. ચાલુ ગુણોત્તર 2:1 2. સ્ટોક ગુણોત્તર 4 વખત 3. દેવાદાર ગુણોત્તર 50 દિવસ 4. રોકેલી મૂડી પર વળતર 10%)

10. નીચેની માહિતી પરથી નીચેના ગુણોત્તર ની ગણતરી કરો.

વિગત	રૂ.
1. કુલ વેચાણ (જે પૈકી 25% રોકડ વેચાણ છે.	4,50,000
2. વેચેલ માલની પડતર	2,90,000
3. ચોખ્ખો નફો (50% કરવેરા પછીનો)	30,000
4. ઈક્વિટી શેરમૂડી	1,50,000
5. રાખી મૂકેલી કમાણી	27,000
6. 10% ના ડિબેન્યર્સ	90,000
7. કાયમી મિલકતો	2,00,000
8. સ્ટોક	40,000
9. દેવાદારો	48,000
10. રોકડ	16,000
11. લેણદારો	24,000
12. દેવીહૂંડી	6,000
13. બેન્ક ઓવર ડ્રાફ્ટ	15,000
14. પ્રાથમિક ખર્ચા	2,500

ઉપરની માહિતી પરથી (1) ચાલુ ગુણોત્તર (2) દેવાદાર ગુણોત્તર (360 દિવસો) (3) સંચાલન ગુણોત્તર (4) સ્ટોક ટર્નઓવર ગુણોત્તર (5) કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતર (6) શેરહોલ્ડરોના ભંડોળ પર વળતર (7) વ્યાજ આવરણ ગુણોત્તર શોધો.

(જવાબ : (1) ચાલુ ગુણોત્તર 2.31:1 (1,04,000 ÷ 45,000)

(2) દેવાદાર ગુણોત્તર 51.2 દિવસ (48,000 × 360 ÷ 3,37,500)

(3) સંચાલન ગુણોત્તર 84.67% (2,90,000 + 91,000 × 100 ÷ 4,50,000)

સંચાલન ખર્ચા રૂ. 91,000 (વેચાણ 4,50,000-વેચાલ માલની પડતર 2,90,000 = કાયો નફો 1,60,000 - સંચાલન ખર્ચા 91,000 (ખૂટતી રકમ) = 69,000 વ્યાજ અને કર પહેલાંનો નફો - ડિબેન્યર નું વ્યાજ 9,000 = 60,000 - કરવેરા 30,000 = નફો 30,000.

(4) સ્ટોક ટર્નઓવર 7.25 વખત (2,90,000 ÷ 40,000 આખર સ્ટોક)



(5) રોકાયેલ મૂડી પર વળતર 23.43%  $(69,000 \times 100 \div 2,94,500)$

કરવેરા પહેલાનો નફો 60,000 + ડિબેન્ચર વ્યાજ 9,000 = 69,000

(રોકાયેલી મૂડી રૂ. 2,94,500 = શેરમૂડી 1,50,000 + રાખી મૂકેલ કમાણી 27,000 + નફો 30,000 - પ્રાથમિક ખર્ચા 2,500 = માલિકી ભંડોળો 2,04,500 + ડિબેન્ચર 90,000)

(6) શેરહોલ્ડરોના ભંડોળો પર વળતર 14.67%  $(30,000 \times 100 \div 2,04,500)$

(7) વ્યાજ આવરણ ગુણોત્તર 7.67%  $(9,000 + 60,000 \times 100 \div 9,000)$

11. માર્મિક લિ. નું તા. 31/3/2021 ના રોજનું સંક્ષિપ્ત પાકું સરવૈયું નીચે પ્રમાણે છે.

વિગત	નોંધ	રકમ રૂ.
I. ઈકિવટી અને દેવાં :-		
1. શેરહોલ્ડરોનાં ભંડોળો :		
(A) 1. ઈકિ. શેરમૂડી 100 નો એક એવા		6,00,000
2. 10% પ્રેફ શેરમૂડી		6,00,000
(B) અનામત અને વધારો		
1. સામાન્ય અનામત		2,00,000
2. નફાનુકસાન ખાતું		1,00,000
2. લાંબાગાળાના દેવા :		
10% ના ડિબેન્ચર		3,30,000
3. ચાલુ દેવા :		
(A) લેણદારો		50,000
(B) દેવી હૂંડી		30,000
(C) ખર્ચના બાકી દેવા		10,000
<b>કુલ</b>		<b>19,20,000</b>
II. મિલકતો :-		
1. કાયમી મિલકતો :		
જમીન - મકાન		10,00,000
પ્લાન્ટ - મશીનરી		5,00,000
ફર્નિચર		1,50,000
અન્ય બિન ચાલુ મિલકતો પ્રાથમિક ખર્ચા		30,000
2. ચાલુ મિલકતો :		
સ્ટોક		60,000

દેવાદારો		80,000
લેણી હૂંડી		30,000
રોકડ અને બેંક સિલક		70,000
	<b>કુલ</b>	<b>19,20,000</b>
<b>વધારાની માહિતી :</b>		<b>રૂ.</b>
વધારાની માહિતી : કુલ વેચાણ		9,00,000
કાચો નફો		4,50,000
વહીવટી વેચાણ અને નાણાંકીય ખર્ચા		1,50,000
ચોખ્ખો નફો કરવેરો 50% પછીનો		1,50,000
શરૂનો સ્ટોક		90,000

ઉપરની માહિતી પરથી નીચેના ગુણોત્તરની ગણતરી કરો.

1. કાચા નફાનો ગુણોત્તર
2. ચાલુ ગુણોત્તર
3. પ્રવાહી ગુણોત્તર
4. સંચાલન ગુણોત્તર
5. સ્ટોક ગુણોત્તર
6. દેવાદાર ગુણોત્તર (વર્ષના 360 દિવસો)
7. માલિકી ગુણોત્તર
8. રોકેલી મૂડી પર વળતરનો દર
9. ઈક્વિટી શેરમૂડી પર વળતરનો દર

જવાબો : 1. કાચા નફાનો ગુણોત્તર 50% ( $4,50,000 \div 9,00,000 \times 100$ )

2. ચાલુ ગુણોત્તર 2.67:1 ( $2,40,000 \div 90,000$ )

3. પ્રવાહી ગુણોત્તર 2:1 ( $1,80,000 \div 90,000$ )

4. સંચાલન ગુણોત્તર 63% (વેચેલ માલની પડતર  $4,50,000 +$  સંચાલન ખર્ચા (ડિબે. વ્યાજ સિવાય)  $1,17,000 \div 9,00,000$ )

5. સ્ટોક ગુણોત્તર 6 વખત ( $4,50,000 \div 75,000$  સરેરાશ સ્ટોક)

6. દેવાદાર ગુણોત્તર 44 દિવસો ( $1,10,000 \times 360 \div 9,00,000$ )

7. માલિકી ગુણોત્તર ( $15,00,000 \div 19,20,000 \times 100$ ) ] 78.13%

8. રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર = 18.20% ( $3,33,000 \div 18,30,000$ )  $\times 100$   
= 18.20%

9. ઈક્વિટી શેરમૂડી પર વળતરનો દર 15% ( $90,000 \times 100 \div 3,00,000$ )





## युनिवर्सिटी गीत

स्वाध्यायः परमं तपः

स्वाध्यायः परमं तपः

स्वाध्यायः परमं तपः

शिक्षण, संस्कृति, सद्भाव, दिव्यबोधनुं धाम  
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर ओपन युनिवर्सिटी नाम;  
सौने सौनी पांज मणे, ने सौने सौनुं आत्म,  
दशे दिशांमां स्मित वहे डो दशे दिशे शुभ-लाभ.

अत्मज्ञ रही अज्ञानना शाने, अंधकारने पीवो ?  
कहे बुद्ध आंबेडकर कहे, तुं था तारो दीवो;  
शारदीय अजवाणा पडोंच्यां गुर्जर गामे गाम  
ध्रुव तारकनी जेम जणहणे अकलव्यनी शान.

सरस्वतीना मयूर तमारे इणिये आवी गडेके  
अंधकारने उडसेलीने उजसना झूल मडेके;  
बंधन नहीं को स्थान समयना जवुं न घरथी दूर  
घर आवी मा हरे शारदा दैन्य तिमिरना पूर.

संस्कारोनी सुगंध मडेके, मन मंदिरने धामे  
सुपनी टपाल पडोंये सौने पोताने सरनामे;  
समाज केरे दरिये हांकी शिक्षण केरुं वलाश,  
आवो करीये आपण सौ  
भव्य राष्ट्र निर्माश...  
दिव्य राष्ट्र निर्माश...  
भव्य राष्ट्र निर्माश

**DR. BABASAHEB AMBEDKAR OPEN UNIVERSITY**

(Established by Government of Gujarat)

'Jyotirmay' Parisar,

Sarkhej-Gandhinagar Highway, Chharodi, Ahmedabad-382 481

Website : [www.baou.edu.in](http://www.baou.edu.in)

# DR. BABASAHEB AMBEDKAR OPEN UNIVERSITY

## मास्टर ओइ डोमर्स सेमेस्टर-३ नाछाडीय पत्रडोनुं वलश्लेषण MC03EC302





## સ્વાધ્યાયનું અજવાળું

ભારતના સંવિધાનના સર્જક ભારતરત્ન ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરની પાવન સ્મૃતિમાં ગરવી ગુજરાતમાં ગુજરાત સરકારશ્રીએ ઈ.સ. 1994માં યુનિવર્સિટી ગ્રાન્ટ્સ કમિશન અને ડિસ્ટન્સ એજ્યુકેશન કાઉન્સિલની માન્યતા મેળવી અમદાવાદમાં ગુજરાતના એક માત્ર મુક્ત વિશ્વવિદ્યાલય ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટીની સ્થાપના કરી છે.

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરની 125મી જન્મજયંતીના અવસરે જ ગુજરાત સરકાર દ્વારા યુનિવર્સિટી માટે અદ્યતન સગવડ સાથે, શાંત જગ્યા મેળવી, જ્યોતિર્ભય પરિસરનું નિર્માણ કરી આપ્યું. BAOUના સત્તામંડળે પણ યુનિવર્સિટીના આગવા ભવિષ્ય માટે ખૂબ સહયોગ આપ્યો, આપતા રહે છે.

શિક્ષણ એટલે માનવમાં થતું મૂડીરોકાણ. શિક્ષણ લોકસમાજની ગુણવત્તા સુધારવામાં અધિક ફાળો આપી શકે છે. અહીં મને સ્વામી વિવેકાનંદનું શિક્ષણ વિષયક દર્શન યાદ આવે છે :

‘જેનાથી ચારિત્ર્યનું ઘડતર થાય, જેનાથી માનસિક ક્ષમતાનું નિર્માણ થાય, જેનાથી બૌદ્ધિક વિકાસ સાધી શકાય અને જેના થકી વ્યક્તિ પગભર બની શકે તેને શિક્ષણ કહેવાય.’

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી શિક્ષણમાં આવા ઉમદા વિચારને વરેલી છે. તેથી વિદ્યાર્થીઓને ગુણવત્તાયુક્ત, વ્યવસાયલક્ષી, જીવનલક્ષી શિક્ષણની સગવડ ઘરે બેઠાં મળી રહે એવા પ્રયત્નો મક્કમ બની કરે છે. બહોળા સમાજના લોકોને ઉચ્ચશિક્ષણ પ્રાપ્ત થાય, છેવાડાના માણસોને ઉત્તમ કેળવણી એમનાં રોજિંદાં કામો કરતાં પ્રાપ્ત થતી રહે. વ્યાવસાયિક લોકોને આગળ ભણતરની ઉત્તમ તક સાંપડે અને જીવનમાં પોતાની ક્ષમતાઓ, કૌશલ્યોને પ્રગટ કરી સારી કારકિર્દી ઘડે, સ્વાવલંબી બની ઉત્તમ જીવન જીવતાં સમાજ અને રાષ્ટ્રનિર્માણમાં પોતાનું યોગદાન આપે એ માટે પ્રયાસરત છે.

‘સ્વાધ્યાય: પરમં તપ:’ સૂત્રને ઓપન યુનિવર્સિટીએ કેન્દ્રમાં રાખીને અહીં પ્રવેશ કરતા છાત્રોને સ્વઅધ્યયન માટે સરળતાથી સમજાય એવો ગુણવત્તાલક્ષી શૈક્ષણિક અભ્યાસક્રમ ઉપલબ્ધ કરાવી આપે છે. દરેક વિષયની પાયાની સમજણ મળે તેની કાળજી રાખવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીઓને રસ પડે અને રુચિ કેળવાય તેવાં પાઠ્યપુસ્તકો નિષ્ણાત અધ્યાપકો દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવે છે. દૂરવર્તી શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવા ખેવના રાખતા કોઈ પણ ઉમરના છાત્રોને માટે અભ્યાસસામગ્રી તૈયાર કરવા માટે શિક્ષણવિદો સાથે પરામર્શન કરવામાં આવે છે. એ પછી જ માળખું રચી, અભ્યાસસામગ્રી તૈયાર કરી પુસ્તક સ્વરૂપે છાત્રોનાં કરકમળોમાં આપે છે. જેનો ઉપયોગ કરીને વિદ્યાર્થી સંતોષપ્રદ અનુભવ કરી શકે છે.

યુનિવર્સિટીના તજજ્ઞ અધ્યાપકો ખૂબ કાળજીથી આ અભ્યાસસામગ્રીનું લેખન કરે છે. વિષયનિષ્ણાત પ્રોફેસરો દ્વારા એમનું પરામર્શન થાય પછી જ પરિણામલક્ષી અભ્યાસસામગ્રી યુનિવર્સિટીના વિદ્યાર્થીઓને પહોંચે છે. ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી જ્ઞાનનું કેન્દ્રબિંદુ બની રહી છે. વિદ્યાર્થીઓને ‘સ્વાધ્યાય ટેલિવિઝન’, ‘સ્વાધ્યાય રેડિયો’ જેવા દૂરવર્તી ઉપાદાનો થકી પણ એમના ઘરમાં શિક્ષણ પહોંચાડવાનો પુરુષાર્થ થઈ રહ્યો છે. ઉમદા હેતુ, શ્રેષ્ઠ ધ્યેયને આંબવા પરિશ્રમરત યુનિવર્સિટીના જ્ઞાનની પરબ સમા અધ્યાપકો તેમજ કર્મચારીગણને અભિનંદન અમારી યુનિવર્સિટીના વિદ્યાર્થીઓ સફળ થવા ખૂબ મહેનત કરી, જીવન સફળ કરવાની સાથે જીવન સાર્થક કરે એવી પરમેશ્વરને પ્રાર્થના કરું છું.

પ્રો. (ડૉ.) અમીબહેન ઉપાધ્યાય

કુલપતિ

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી,

જ્યોતિર્ભય પરિસર, સરખેજ-ગાંધીનગર હાઈવે, છારોડી, અમદાવાદ

---

**લેખન**

---

ડૉ. એમ. એફ. શાહ	રીટાયર્ડ પ્રોફેસર, શ્રી કે. ઓ. શાહ આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, ધોરાજી.
ડૉ. મંજુલાબેન પટેલ	એસોસિયેટ પ્રોફેસર, શ્રી સહજાનંદ વાણિજ્ય મહાવિદ્યાલય, અમદાવાદ.
ડૉ. ભાવિક સ્વાદિયા	આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, જી.એલ.એસ યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.

---

**પરામર્શક (વિષય)**

---

પ્રો. (ડૉ) મનોજ શાહ	પ્રોફેસર & નિયામક, સ્કૂલ ઓફ કોમર્સ એન્ડ મેનેજમેન્ટ, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
ડૉ. શંકરસિંહ સોઠા	એસોસિયેટ પ્રોફેસર, ગુજરાત યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
ડૉ. મનોજ દવે	પ્રોફેસર & હેડ ડીપાર્ટમેન્ટ ઓફ એકાઉન્ટન્સી, શ્રી પી.ડી. માલવિયા કોલેજ ઓફ કોમર્સ, અમદાવાદ.

---

**પરામર્શક(ભાષા)**

---

શ્રી ઘનશ્યામ કે ગઢવી	નિવૃત્ત આચાર્ય, સાર્વજનિક કોલેજ, મહેસાણા.
શ્રી ધ્વનિલ પારેખ	સહ પ્રાધ્યાપક, મહાદેવ દેસાઈ ગ્રામસેવા સંકુલ, ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, સાદરા.
ડૉ. અજય રાવલ	એસોસિયેટ પ્રોફેસર, ગુજરાતી વિભાગ, ઉમિયા આર્ટ્સ & કોમર્સ

---

**સંપાદન**

---

પ્રો. (ડૉ.) મનોજ શાહ	પ્રોફેસર & નિયામક, સ્કૂલ ઓફ કોમર્સ એન્ડ મેનેજમેન્ટ, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
----------------------	--

---

**પ્રકાશક**

---

ડૉ. ભાવિન ત્રિવેદી	કાર્યકારી કુલસચિવ, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
--------------------	--

---

**આવૃત્તિ**

---

જૂન 2021 પ્રથમ આવૃત્તિ (નવો અભ્યાસક્રમ)

**ISBN NO :** 978-93-5598-029-8

**સર્વાધિકાર સુરક્ષિત**

આ પાઠ્યપુસ્તક ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટીના ઉપક્રમે વિદ્યાર્થીલક્ષી સ્વઅધ્યન હેતુથી; દૂરવર્તી શિક્ષણના ઉદ્દેશને કેન્દ્રમાં રાખી તૈયાર કરવામાં આવેલ છે. જેના સર્વાધિકાર સુરક્ષિત છે. આ અભ્યાસ-સામગ્રીનો કોઈ પણ સ્વરૂપમાં ઉપયોગ કરતાં પહેલાં ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટીની લેખિત પરવાનગી લેવાની રહેશે.





**BAOU**  
Education  
for All

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી  
(ગુજરાત સરકાર દ્વારા સ્થાપિત)

તૃતીય સેમેસ્ટર એમ.કોમ.  
MC03EC302

બ્લોક

**2**

નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ

એકમ : 6 કામગીરી માપન સાધનો	1-59
એકમ : 7 મૂલ્ય વૃદ્ધિના હિસાબો	60-75
એકમ : 8 બેલેન્સ સ્કોર કાર્ડ	76-85
એકમ : 9 નાણાકીય વિશ્લેષણના સંદર્ભમાં સંચાલકીય નિર્ણય	86-95
એકમ : 10 નાણાકીય પત્રક વિશ્લેષણના નવા ખ્યાલો	96-101

-: રૂપરેખા :-

- 6.1 પ્રસ્તાવના
- 6.2 ROCE અને ROI ના વિવિધ ખ્યાલો અને અર્થ
  - (A) કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતર
  - (B) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતર
  - (C) માલિકીની રોકાયેલી મૂડી પર વળતર
  - (D) સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી પર વળતર
- 6.3 સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા મુજબ નફો (વળતર)
- 6.4 રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દરની ગણતરી
- 6.5 ડ્યુ પોન્ટ ચાર્ટ
- 6.6 રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દરનું મહત્વ/ફાયદા
- 6.7 વ્યવહારુ ઉદાહરણો
- ❧ સ્વાધ્યાય
  - ⇒ સૈદ્ધાંતિક પ્રશ્નો
  - ⇒ બહુ વિકલ્પી પ્રશ્નો
  - ⇒ વ્યવહારુ પ્રશ્નો

## 6.1 પ્રસ્તાવના

કોઈપણ ધંધાકીય કે ઔદ્યોગિક સાહસનું મુખ્ય ધ્યેય નફો કમાવવાનું છે, મહત્તમ નફોએ સાહસનું અંતિમ લક્ષ્ય હોય છે. નફો મેળવવાના હેતુસર મૂડી રોકાણ કરવામાં આવે છે. જેને આપણે રોકાયેલી મૂડી કહીએ છીએ. આ મૂડી રોકાણનો જો યોગ્ય ઉપયોગ થાય તો જ માતબર નફો પ્રાપ્ત થઈ શકે. રોકાયેલી મૂડીનો યોગ્ય ઉપયોગ થયો છે તે જાણવા માટે રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર શોધવામાં આવે છે. આ વળતર દર એક ગુણોત્તર જ છે જે રોકાયેલી મૂડી અને નફા વચ્ચે ટકાવારી સંબંધ સ્થાપે છે. આ ટકાવારી જેટલી ઊંચી તેટલી કંપનીની નફાકારતા/કાર્યક્ષમતા સારી અને કંપનીની પ્રતિષ્ઠામાં વધારો કરનારી.

શેર હોલ્ડર્સ, ડિબેન્ચર હોલ્ડર્સ, સંસ્થાકીય રોકાણકારો, નાણાકીય સલાહકારો તથા લેણદારો પણ કંપનીના મૂડી પર વળતર દર ઉપર ચાંપતી નજર રાખતા હોય છે અને તેના આધારે નિર્ણય લઈ રોકાણ કરતા હોય છે. કારણ કે આ વળતર દર કંપનીની આર્થિક સદ્ધરતાનો માપ દંડ છે.

આ ઉપરાંત કોઈપણ ઉદ્યોગની અન્ય કંપની સાથે તુલના કરવામાં પણ રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર ઉપયોગી સાબિત થાય છે. દા.ત. અ કંપનીનો નફો ₹ 8,00,000 છે અને બ કંપનીનો નફો ₹ 6,00,000 છે. આના આધારે નિર્ણય લઈએ તો અ કંપનીનો નફો વધારે છે

માટે તે બ કંપની કરતા વધારે સદ્ધર છે. તેવું સાબિત થાય છે. પરંતુ બંનેની રોકાયેલી મૂડીએ અનુક્રમે ₹ 80,00,000 અને ₹ 50,00,000 હોય તો અ કંપનીનો મૂડી વળતરનો દર 10% થશે. જ્યારે કંપનીનો મૂડી વળતરનો દર 12% થશે. આમ બ કંપની રોકાયેલી મૂડીનો સારો ઉપયોગ કરી વધુ વળતર મેળવે છે જ્યારે અ કંપની પોતાની રોકાયેલી મૂડીનો યોગ્ય ઉપયોગ કરી શકતી નથી તેવું ફલિત થાય.

કુલ રોકાયેલી મૂડી એટલે ધંધાની સ્થિર મિલકતો + ચાલુ મિલકતોનો સરવાળો અને ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી એટલે કુલ મિલકતો – ચાલુ દેવા એવો અર્થ કરવામાં આવે છે અને જે નફો ધ્યાનમાં લેવાનો હોય છે. તે ફક્ત ધંધાને લગતી આવકમાં અને ધંધાકીય ખર્ચને ધ્યાનમાં રાખીને નક્કી થાય છે.

## 6.2 ROCE અને ROI ના વિવિધ ખ્યાલો અને અર્થ

ROCE એટલે Return on capital Employed એટલે કે રોકાયેલી મૂડી પર વળતર રોકાયેલી મૂડી શબ્દનો અર્થ ઘણો જટિલ છે. હિસાબનીશ, અર્થશાસ્ત્રી, કાયદાશાસ્ત્રી વગેરે દરેક રોકાયેલી મૂડીનો અર્થ પોતાના દષ્ટિબિંદુથી અલગ-અલગ તારવે છે. સામાન્ય રીતે રોકાયેલી મૂડીનો અર્થ માલિકીના ભંડોળ + લાંબાગાળાના દેવા અથવા કુલ મિલકતો એવો કરવામાં આવે છે. આપણે આ પ્રકરણના અભ્યાસના સંદર્ભમાં રોકાયેલી મૂડીને નીચેના ચાર મથાળા હેઠળ વર્ગીકૃત કરીશું તેથી ચર્ચા સરળ થશે અને સમજવામાં પણ સહેલું રહેશે.

- (A) કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતર (Total Capital Employed)
- (B) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતર (Net Capital Employed)
- (C) માલિકીની રોકાયેલી મૂડી પર વળતર (Owner's Capital Employed)
- (D) સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી પર વળતર (Average Capital Employed)

હવે દરેકની વિગતવાર ચર્ચા કરીશું :

### (A) કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતર :

કુલ રોકાયેલી મૂડી એટલે કંપનીની કુલ કાયમી મિલકતો અને ચાલુ મિલકતોનો સરવાળો જેને કુલ પ્રાપ્તિસ્થાનો Total Resources તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે.

કુલ મિલકતો નક્કી કરતી વખતે કિંમત કઈ નક્કી કરવી તે અગત્યનો પ્રશ્ન બને છે. આથી નીચેની બાબતો ધ્યાનમાં રાખવી આવશ્યક છે.

- (1) દૃશ્ય કાયમી મિલકતોની કિંમત જો પુનઃ સ્થાપના કિંમત કે બજાર કિંમત આપી હોય તો તે ધ્યાનમાં લેવી. જો આ કિંમત ન આપી હોય તો આપેલ પાકા સરવૈયા મુજબની કિંમત ધ્યાનમાં લેવી.
- (2) અદૃશ્ય મિલકતો જેવી કે પાઠડી, પેટન્ટ વગેરેની કિંમત ધ્યાનમાં ન લેવી એટલે કે કુલ મિલકતો ગણતી વખતે તેનો ઉમેરો કરવો નહિ.
- (3) પેટન્ટ કે ટ્રેડ માર્કની કોઈપમ ઉપજ કિંમત જો આપવામાં આવી હોય તો તેટલી રકમ કુલ મિલકતો ગણતી વખતે ઉમેરવી. જો ઉપજ કિંમત ન આપી હોય તો પેટન્ટ/ટ્રેડ માર્કની કિંમત શૂન્ય ગણાશે.
- (4) કંપનીએ કરેલ રોકાણ, કંપની મિલકત બાજુએ દર્શાવે છે. આ રોકાણો બે પ્રકારના હોય છે.

- (1) અંદરોઅંદરના કે ધંધાકીય રોકાણો : આ રોકાણોની જો બજાર કિંમત આપી હોય તો, તે અન્યથા તેની રોકાણ કિંમત કુલ મિલકતો ગણતી વખતે ઉમેરાય છે. ગૌણ કંપનીના શેરમાં રોકાણ કે ધંધા સંબંધી રોકાણ આના સરળ ઉદાહરણ છે.
- (2) બિન ધંધાકીય અથવા બાહ્ય રોકાણો : એવા રોકાણ કે જેને આપણા ધંધા સાથે કોઈ સીધો કે પરોક્ષ સંબંધ નથી તેનો સમાવેશ કુલ મિલકતો ગણતી વખતે ઉમેરાતી નથી.
- (5) દેવાદારોએ કુલ મિલકતોમાં સમાવેશ થાય છે પણ એટલું ખાસ યાદ રાખવું કે જો ધાલખાધ અનામત આપી હોય તો ધાલખાધ અનામતની રકમ બાદ કર્યા પછી જ દેવાદારોની ચોખ્ખી રકમ દર્શાવવી.
- (6) સ્ટોકની રકમ કુલ મિલકતોમાં સમાવાય છે. પરંતુ જો નકામો સ્ટોક, અપ્રચલિતને કારણે સ્ટોકનું નુકસાન, ઉપજ કિંમત ન હોય તેવા સ્ટોકની વિગત આપેલ હોય તો તેટલી રકમ બાદ કરીને સ્ટોકની ચોખ્ખી ઉપજ કિંમત દર્શાવવી.
- (7) રોકડ સિલકનો કુલ મિલકતમાં સમાવેશ થાય છે. જો સરેરાશ ધોરણે રોકડ સિલકની વિગત આપી હોય તો તે રકમ એટલે કે સરેરાશ ધોરણે રોકડ સિલકની રકમ કુલ મિલકતોમાં દર્શાવવી.
- (8) પ્રાથમિક ખર્ચા, ડિબેન્યર વટાવ, જાહેરાત ઉપલક ખાતું બાંહેધરી ખર્ચ વગેરે અવાસ્તવિક મિલકતો હોવાથી તેનો સમાવેશ કુલ મિલકતોની ગણતરીમાં થતો નથી.

આમ કુલ મિલકતો = કાયમી મિલકતો + ચાલુ મિલકતો + ધંધાકીય રોકાણો

**(B) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતર :**

ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડીનો અર્થ બહુ સરળ છે ઉપર (A) માં ગણેલી કુલ મિલકતોમાંથી ચાલુ દેવા જેવા કે લેણદારો, દેવીહૂંડી, બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ્સ, ખર્ચના લેણદારો વગેરે બાદ કરવાથી જે રકમ આવે તેને ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી કહેવાય છે.

ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી = કુલ મિલકતો – કુલ ચાલુ દેવા

**(C) સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી પર વળતર :**

નામ પ્રમાણે જ (શરૂઆતની રોકાયેલી મૂડી + આખરની રોકાયેલી મૂડી) ÷ 2 = સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી થાય છે.

$$\text{કુલ રોકાયેલી મૂડી} = \frac{\text{શરૂઆતની કુલ રોકાયેલી મૂડી} + \text{આખરની કુલ રોકાયેલી મૂડી}}{2}$$

$$\text{ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી} = \frac{\text{શરૂઆતની કુલ રોકાયેલી મૂડી} + \text{આખરની કુલ રોકાયેલી મૂડી}}{2}$$

જ્યારે શરૂઆતની રોકાયેલી મૂડી પ્રાપ્ત ન હોય ત્યારે સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી આ રીતે ગણાય છે.

સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી = આખરની રોકાયેલી મૂડી – ½ સરેરાશ ચોખ્ખો નફો.

ઉપરોક્ત ત્રણેય પ્રકારની રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર ધંધાની/સાહસની એકંદર નફાકારકતા અને કાર્યક્ષમતા માપવા માટે ઉપયોગી છે. સારા વળતર દરથી કંપનીની અદ્વરતાનો ખ્યાલ આવે છે. કંપનીની પ્રતિષ્ઠા વધે છે. કંપનીના શેરના ભાવ પણ શેરબજારમાં વધે છે.

**(D) સ્વમાલિકીની રોકાયેલી મૂડી પર વળતર :**

માલિકીની રોકાયેલી મૂડી એટલે શેર હોલ્ડરોની માલિકીના ભંડોળ તરીકે પણ ઓળખાય છે. શેરહોલ્ડરો કે જે કંપનીના ખરા માલિકો છે. તેજાણે કરેલ રોકાણ સામે શું વળતર મળે છે તે જાણવા માટે માલિકીની રોકાયેલી મૂડી પર વળતર શોધવામાં આવે છે.

માલિકીની રોકાયેલી મૂડીમાં શેરમૂડી + શેર પ્રીમિયમ + સામાન્ય અનામત + ન.નુ. ખાતું (જમા) + ડિવિડન્ડ સમતુલા ભંડોળ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

કુલ રોકાયેલી મૂડી અને ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડીની સરળ ગણતરી દર્શાવતું નમૂનાનું પત્રક :

વિગત	રકમ ₹	રકમ ₹
<b>સ્થિર મિલકતો :</b>		
જમીન મકાન બજાર કિંમત અથવા	✓	
પ્લાન્ટ યંત્રો પુનઃસ્થાપના કિંમત બાદ ઘસારો	✓	
મોટરકાર વગેરે વાહનો	✓	✓
ધંધાકીય અથવા અંદરોઅંદરના રોકાણો		✓
<b>ચાલુ મિલકતો :</b>		
દેવાદારો (ઘા. ₹ બાદ)	✓	
સ્ટોક (ચોખ્ખી રકમ)	✓	
લેણી હૂંડી	✓	
રોકડ/બેંક (જો સરેરાશ રકમ આપી હોય તો તે દર્શાવવી)	✓	✓
<b>કુલ રોકાયેલી મૂડી (A)</b>		✓
<b>બાદ : ચાલુ દેવા :</b>		
લેણદારો	✓	
દેવી હૂંડી	✓	
કરવેરાની જોગવાઈ	✓	
ખર્ચના બાકી દેવા	✓	
બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ	✓	
પ્રોવિડન્ટ ફંડ	✓	
<b>કુલ ચાલુ દેવા (B)</b>		✓
<b>ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી (A) – (B)</b>		✓

**6.3 સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા મુજબ નફો (વળતર)**

દરેક વેપારી/ઔદ્યોગિક એકમ નાણાકીય વર્ષના અંતે વેપાર તથા નફા-નુકસાન ખાતું તૈયાર કરે છે અને વર્ષ દરમિયાન કેટલો ચોખ્ખો નફો થયો તે શોધી કાઢે છે. આ નફાનુકસાન ખાતું તૈયાર કરતી વખતે કેટલાક બિનધંધાકીય ખર્ચ જેવા કે દાન, પેનલ્ટી, મિલકત વેચાણની

ખોટ તથા કેટલીક બિનધંધાકીય આવક જેવી કે બાહ્ય રોકાણોનું વ્યાજ, અન્ય કંપનીના શેર માટે મળેલ ડિવિડન્ડ, ભાડાની આવક વગેરે પણ દર્શાવેલ હોય છે.

રોકાયેલી મૂડી પર વળતર નક્કી કરવાનો હેતુ ધંધાની નફાકારકતા માપવાનો છે. તેથી ફક્ત ધંધાને લગતા ખર્ચ અને આવક ધ્યાનમાં રાખીને નફાની રકમ નક્કી કરવાની છે. આ રીતે શોધાયેલ નફો જ ધંધાની ખરેખર નફાકારકતા દર્શાવશે. આ રીતે નક્કી થયેલ નફાને “સંચાલકોની કાર્યક્ષમતા મુજબનો નફો” કહેવામાં આવે છે.

સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા દર્શાવતો નફો નક્કી કરતી વખતે નીચેના અગત્યના મુદ્દા (બાબતો) ધ્યાનમાં રાખવી જરૂરી છે.

- (1) કરવેરાની જોગવાઈ પહેલાનો નફો ધ્યાનમાં લેવો.
- (2) જે મિલકતોનો સમાવેશ કુલ મિલકતો કે કુલ રોકાયેલી મૂડીમાં થતો નથી તેના પર મળતી આવક કુલ નફો કે વળતર નક્કી કરતી વખતે ધ્યાનમાં ન લેવી. દા.ત. બિનધંધાકીય/બાહ્ય રોકાણો પર મળેલ વ્યાજ કે ડિવિડન્ડની આવક નફાનુકસાન ખાતા મુજબનાં નફામાંથી બાદ કરવી.
- (3) જો કોઈ સ્થિર મિલકતની પુનઃ સ્થાપના કિંમત આપી હોય અને પુનઃ સ્થાપના કિંમત મુજબ વર્ષનો ઘસારો આપેલ હોય તો ન.નું ખાતે દર્શાવેલ ઘસારાની રકમ અને પુનઃ સ્થાપના કિંમતે ગણવાના ઘસારાની રકમનો તફાવત નફામાંથી બાદ કરવો જોઈએ.
- (4) તમામ સંભવિત ખોટ ધ્યાનમાં લેવી અને નફામાંથી બાદ કરવી પરંતુ સંભવિત આવક કે લાભ ધ્યાન પર ન લેવો.
- (5) જ્યારે ચોખ્ખી રોકાયેલી નક્કી કરતી વખતે કુલ મિલકતોમાંથી ચાલુ દેવા બાદ કરવામાં આવે અને જો તે ચાલુ દેવામાં બેંક ઓવરડ્રાફ્ટનો સમાવેશ હોય તો બેંક ઓવરડ્રાફ્ટનું ચૂકવેલ વ્યાજ નફામાં ઉમેરવું.
- (6) નફાનુકસાન ખાતું તૈયાર કરતી વખતે જે બિનધંધાકીય ખર્ચ કે નુકસાન દર્શાવ્યા હોય તે સંચાલકીય નફો નક્કી કરતી વખતે ઉમેરવા. દા.ત. યંત્ર વેચાણની ખોટ, પેનલ્ટી, દાન વગેરે.
- (7) નફાનુકસાન ખાતું તૈયાર કરતી વખતે જે બિનધંધાકીય આવક/ઉપજ નફામાં દર્શાવી હોય તે સંચાલકીય નફો નક્કી કરતી વખતે બાદ કરવી. જેવા કે - ડિવિડન્ડની આવક, મિલકત વેચાણનો નફો ભાડાની આવક વગેરે.

ઉપર દર્શાવેલ તમામ બાબતોને ધ્યાનમાં રાખીને છેલ્લે જે નફાની રકમ મળે તે “સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા મુજબનો નફો” ગણાશે અને તેના આધારે જ કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર, ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર અને સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર શોધવામાં આવશે. જે દર ધંધાની વાસ્તવિક નફાકારકતા દર્શાવશે.

#### 6.4 રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દરની ગણતરી

એકવાર કુલ રોકાયેલી મૂડી/ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી નક્કી થઈ જાય અને સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા દર્શાવતા નફાની રકમની ગણતરી થઈ જાય પછી “રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર”ની ગણતરી આવશ્યક બને છે. આ એક ગુણોત્તર છે જે ટકાવારીમાં દર્શાવાય છે.

$$(1) \text{ રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર} = \frac{\text{નફો}}{\text{રોકાયેલી મૂડી}} \times 100$$

નોંધ : અહીં નફો એટલે સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા દર્શાવતો નફો ઉપરોક્ત ગુણોત્તર નીચે મુજબ વિભાજીત છે.

$$\text{જેમાં ઊથલો} = \frac{\text{વેચાણ}}{\text{રોકાયેલી મૂડી}} \text{ અને}$$

$$\text{વેચાણ પર નફાની ટકાવારી} = \frac{\text{નફો}}{\text{વેચાણ}} \times 100$$

$$\text{હવે બંનેને સાથે મૂકીએ તો} = \frac{\text{વેચાણ}}{\text{રોકાયેલી મૂડી}} \times \frac{\text{નફો}}{\text{વેચાણ}} \times 100$$

$$\frac{\text{નફો}}{\text{રોકાયેલી મૂડી}} \times 100 \text{ થશે.}$$

આમ રોકાયેલી મૂડી પર વળતર = ઊથલો × નફાની ટકાવારી પણ થાય.

$$(2) \text{ કુલ રોકાયેલી મૂડી વળતર દર} = \frac{\text{નફો}}{\text{રોકાયેલી મૂડી}} \times 100$$

$$(3) \text{ ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર} = \frac{\text{નફો}}{\text{ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી}} \times 100$$

$$(4) \text{ માલિકીની રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર} = \frac{\text{કર બાદનો નફો}}{\text{માલિકીની રોકાયેલી મૂડી}} \times 100$$

ઉપરોક્ત સૂત્રોનો અભ્યાસ કરતા નીચેના મુદ્દા ફલિત થાય છે :

- (1) ધંધાની નફાકારતા/કંપનીની કાર્યક્ષમતા માપવા માટે કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર અને ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો ઉપયોગ થાય છે
- (2) શેર હોલ્ડરોને કેટલું વળતર મળે છે તે દર્શાવવા માટે માલિકીની રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર ઉપયોગી છે.
- (3) રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દરને અસરકર્તા બે મુખ્ય ઘટકો (1) વેચાણ (2) રોકાયેલી મૂડી છે. જો વેચાણ વધે તો રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર વધે અને ઘટે તો ઘટે.

જો રોકાયેલી મૂડીનો કાર્યક્ષમ ઉપયોગ થાય તો રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર વધે. વેચાણ વધવાથી નફો વધે તે જ રીતે રોકાયેલી મૂડીનો યોગ્ય ઉપયોગ થાય તો પણ નફો વધે અને નફો વધે તો રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર સ્વાભાવિક રીતે વધે.

## 6.5 ડ્યુ પોન્ટ ચાર્ટ

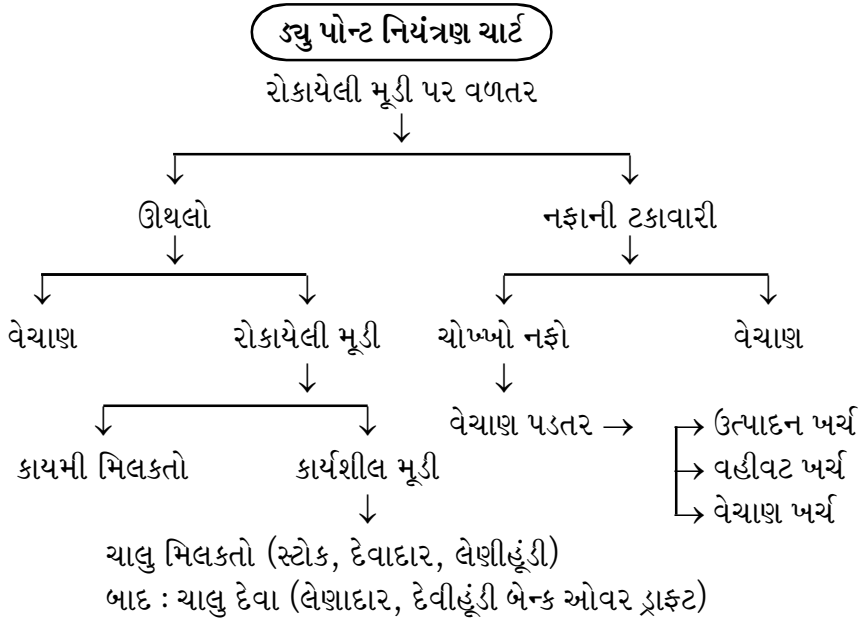
રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર નક્કી કરતા બે મુખ્ય ઘટકો છે (1) રોકાયેલી મૂડી અને (2) વેચાણ અને તેના પર નફાની ટકાવારી.

જો આ બેમાંથી કોઈપણ એકમાં ફેરફાર થાય તો રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર પણ બદલાઈ જાય. જો વેચાણ પરની નફાની ટકાવારી વધે તો રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર વધે. વેચાણ પરની નફાની ટકાવારી બજાર કિંમત અને વેચાણ પડતર સીધો સંબંધ ધરાવે છે. જો વેચાણ પડતર વધે તો નફામાં ઘટાડો થાય જેના કારણે રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર ઘટે.

એ જ રીતે જો રોકાયેલી મૂડીનો યોગ્ય ઉપયોગ ન થયો હોય કે ખોટી રીતે વધુ મૂડી રોકાણ થઈ ગયું હોય. (અતિ મૂડીકરણની સ્થિતિ) તો પણ વળતર દર ઓછો આવશે.

હવે વેચાણ પરના નફાની ટકાવારીને અસર કરતા ઘણા પરિબલો છે જેવા કે ઉત્પાદન ખર્ચા, વેચાણ ખર્ચા, બજારની સ્થિતિ એ જ રીતે રોકાયેલી મૂડીના પણ પેટા ઘટકો જેવા કે સ્થિર મિલકતો, ચાલુ મિલકતો, ચાલુ દેવા વગેરે છે. આ બધા પેટા ઘટકોમાં પણ જો ફેરફાર થાય તો પણ રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દરને અસર થાય છે.

આ બે મુખ્ય ઘટકો (1) રોકાયેલી મૂડી અને (2) વેચાણ તથા તેનાં પેટા ઘટકો (ઉપર દર્શાવ્યા મુજબ)નો આંતર સંબંધ સ્થાપિત કરતો એક ચાર્ટ અમેરિકાની ડ્યુ પોન્ટ કંપનીએ તૈયાર કર્યો. ડ્યુ પોન્ટ કંપનીએ પોતાના ઉપયોગ માટે આ ચાર્ટ તૈયાર કરેલો પણ તેની ઉપયોગિતાને લઈને અન્ય ઉદ્યોગો અને ઔદ્યોગિક એકમો પણ તેનો ઉપયોગ કરવા લાગ્યા અને તેને ખૂબ વ્યાપક લોકપ્રિયતા પ્રાપ્ત થઈ. ધંધાના કાર્યાત્મક પાસા (ઉત્પાદન અને વેચાણ) તથા નાણાકીય પાસા (મૂડીરોકાણ) વચ્ચેનો આંતર સંબંધ દર્શાવતો આ ચાર્ટ નીચે મુજબ છે.



ઉપર ચાર્ટમાં દર્શાવેલ તમામ ઘટકો રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દરને અસર કરે છે. કોઈપણ એકમાં ફેરફાર થાય એટલે વળતર દર બદલાઈ જાય.

સંચાલકો માટે આ અંકુશ ચાર્ટ ઘણો ઉપયોગી સાબિત થયો છે અને કયા ઘટક પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરી નિયંત્રણ કરવાથી મૂડી વળતર દર વધે તે નક્કી કરવામાં સહાયરૂપ બને છે.

## 6.6 રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દરનું મહત્વ/ફાયદા

ઔદ્યોગિક સાહસોના મેનેજમેન્ટ એકાઉન્ટન્ટ, નાણાકીય સલાહકારો, નાણાકીય વિશ્લેષકો હંમેશાં કંપનીના નફાકારકતા અને વળતર નક્કી કરવા અને કાર્યક્ષમતાનું માપન કરવા રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે.

રોકાયેલી મૂડી પર વળતરના દરનું મહત્વ (ફાયદા અથવા ઉપયોગિતા) નીચે મુજબ છે :

- (1) ધંધાની એકંદર સમગ્ર કાર્યક્ષમતા માપી શકાય છે. રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર એટલે ધંધામાં કરેલા મૂડીરોકાણ પર કેટલું વળતર મળે છે. તેનો અભ્યાસ સંચાલકોએ તેમણે કરેલ મૂડીરોકાણનો યોગ્ય ઉપયોગ થયો છે કે નહિ તે રોકાયેલી મૂડી પરના દર પરથી નક્કી થઈ શકે છે.



- (2) અન્ય ઔદ્યોગિક એકમો સાથે તુલના શક્ય બને છે. એક જ ઉદ્યોગના બે એકમો વચ્ચેના વળતરના દરની તુલના કરવાથી કઈ કંપની વધારે કાર્યક્ષમ અને સફળ છે તે નક્કી થઈ શકે છે. આમ આંતર પેઢી તુલના થઈ શકે છે.
- (3) એક જ કંપની વિવિધ વિભાગો વચ્ચે પણ તુલના કરી શકે છે. કંપનીના દરેક વિભાગમાં કરેલ મૂડીરોકાણ સામે વળતર શું છે ? તે નક્કી કરી વિભાગીય કાર્યક્ષમતા માપી શકાય છે અને જો કોઈ વિભાગની મૂડી વળતરનો દર ઓછો હોય તો તેના કારણે શોધી વળતર દર વધારવાનો પ્રયત્ન થઈ શકે છે.
- (4) અંદાજપત્રીય અંકુશ માટે ઉપયોગી થાય છે. જ્યારે અંદાજપત્ર તૈયાર કરવામાં આવે ત્યારે માસ્ટર બજેટમાં અંતિમ પરિણામ તરીકે નફાનો અંદાજ પણ નક્કી કરવામાં આવે છે. હવે જો રોકાયેલી મૂડી પર વળતર નક્કી કરવામાં આવે તો અંદાજપત્રીય નફા સાથે સરખાવી, કંપનીની નફાકારકતાનો ક્યાસ નીકળી શકે છે.
- (5) અગત્યના નાણાકીય નિર્ણયો લેવા માટે રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર મદદરૂપ થાય છે. યોગ્ય મૂડીકરણ, આદર્શ મૂડી માળખાની રચના માટે, લિવરેજના યોગ્ય ઉપયોગ માટે રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર ખૂબ જ ઉપયોગી સાબિત થાય છે.
- (6) રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર મૂડી ખર્ચની યોજનાની પસંદગી માટે સહાયરૂપ બને છે. મૂડી ખર્ચની યોજનામાં મોટા પાયે મૂડી રોકાણ થતું હોય છે. તેમજ તેમાં જોખમ, અનિશ્ચિતતાનું તત્ત્વ વધારે હોય છે. આથી જુદી-જુદી મૂડી ખર્ચની યોજનામાં થતું મૂડીરોકાણ અને તેના પર સંભવિત વળતરનો દર નક્કી કરી, કઈ યોજના વધુ સારી સલામત અને સારું વળતર આપનારી છે તે રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર નક્કી કરી આપે છે.
- (7) અન્ય ઉપયોગિતા :
  - (1) રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર સારો અને સંતોષકારક હોય તો શેરહોલ્ડરોને પણ સારા ડિવિડન્ડની ખાતરી રહે છે. શેરહોલ્ડર્સના સંતોષમાં અને કંપની પ્રત્યેના વિશ્વાસમાં નિયમિત અને સંતોષકારક ડિવિડન્ડ દરથી વધારો થાય છે.
  - (2) ભવિષ્યના આર્થિક આયોજનમાં સહાયરૂપ થાય છે.
  - (3) કંપનીના સ્ટોક હોલ્ડર્સ/હિસ્સેદારો જેવા કે શેર હોલ્ડરો, ડિબેન્ચર હોલ્ડર્સ, બેંક, નાણાકીય સંસ્થાઓ પણ કંપની વિશેનો અધિકૃત અને ચોક્કસ અભિપ્રાય બાંધી કંપનીમાં રોકાણ કરવા માટેનો નિર્ણય લઈ શકે છે
  - (4) કંપનીની પ્રતિષ્ઠામાં વધારો થાય છે અને હરીફ કંપનીઓનો અસરકારક સામનો કરી શકે છે.

## 6.7 વ્યવહારુ ઉદાહરણો (જવાબો સહિત)

ઉદા. 1 પ્રતિભા લિ.ના વાર્ષિક હિસાબોમાંથી નીચેની માહિતી પ્રાપ્ત થાય છે :

	₹
ઈક્વિટી શેર મૂડી	4,00,000
સામાન્ય અનામત	3,00,000
રોકાણ વધઘટ અનામત	1,00,000
15% ની લાંબા ગાળાની લોન	6,00,000

કરવેરા પહેલાનો નફો	2,80,000
કરવેરા અનામત	1,68,000
ચૂકવવા પાત્ર ડિવિડન્ડ	20,000

ઉપરની વિગતોના આધારે (1) રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર અને (2) શેર હોલ્ડર્સના ભંડોળ પર વળતરનો દર નક્કી કરો :

ઉત્તર : (1) રોકાયેલી મૂડીની ગણતરી	₹
શેર મૂડી	4,00,000
સામાન્ય અનામત	3,00,000
રોકાણ વધઘટ અનામત	1,00,000
લાંબા ગાળાની લોન	6,00,000
રોકાયેલી મૂડી	<u>14,00,000</u>
(2) સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા દર્શાવતું વળતર	₹
કરવેરા પહેલાનો નફો	2,80,000
+ લાંબાગાળાની લોન પર 15% લેખે વ્યાજ	90,000
	<u>3,70,000</u>
(3) શેર ભંડોળોની ગણતરી	₹
ઈક્વિટી શેર મૂડી	4,00,000
સામાન્ય અનામત	3,00,000
રોકાણ વધઘટ અનામત	1,00,000
શેર હોલ્ડર્સના ભંડોળ	<u>8,00,000</u>
(4) શેર હોલ્ડરોના વળતર (નફા)ની ગણતરી	₹
કરવેરા પહેલાનો નફો	2,80,000
- કરવેરા અનામત	1,68,000
	<u>1,12,000</u>

હવે વળતર દર ગણી શકાશે.

$$\begin{aligned}
 (1) \text{ રોકાયેલી મૂડી પર વળતર} &= \frac{\text{ઉપર (2) મુજબનો નફો}}{\text{ઉપર (1) મુજબની મૂડી}} \times 100 \\
 &= \frac{3,70,000}{14,00,000} \times 100 \\
 &= 26.42\%
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 (2) \text{ શેર હોલ્ડરોના ભંડોળ પર વળતર} &= \frac{\text{ઉપર (4) મુજબનો નફો}}{\text{ઉપર (3) મુજબની ભંડોળ}} \times 100 \\
 &= \frac{1,12,000}{8,00,000} \times 100 \\
 &= 14\%
 \end{aligned}$$

ઉદા. 2 શિલ્પા લિમિટેડના 31-3-20 અને 31-3-21 ના રોજના પાકાં સરવૈયા નીચે મુજબ છે :

પાકા સરવૈયા					
જવાબદારી	31-3-20	31-3-21	મિલકત લેણા	31-3-20	31-3-21
શેર મૂડી	6,25,000	7,25,000	સ્થિર મિલકતો	7,50,000	10,00,000
અનામત	2,50,000	2,90,000	બાદ : ઘસારો	2,50,000	3,50,000
લોન	3,00,000	2,50,000		5,00,000	6,50,000
લેણદારો અને	62,500	3,22,500	રોકાણો	75,000	1,00,000
અન્ય ચાલુ			સ્ટોક	2,50,000	3,00,000
જવાબદારીઓ			દેવાદારો	1,25,000	1,75,000
			રોકડ/બેંક	50,000	50,000
			અન્ય ચાલુ		
			મિલકતો	62,500	62,500
			નહિ માંડી		
			વાળેલા ખર્ચા	1,75,000	1,50,000
	12,37,500	14,87,500		12,37,500	14,87,500

વર્ષ 2020-21 માટે નીચેની માહિતી મળેલ છે :

વેચાણ	₹ 15,00,000
કરવેરા અને વ્યાજ પહેલાનો નફો	₹ 3,75,000
વ્યાજ	₹ 60,000
કરવેરા અનામત	₹ 1,50,000
ચૂકવવા પાત્ર ડિવિડન્ડ	₹ 1,25,000

નીચેના વળતર દર શોધો :

- (1) રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર
- (2) શેર હોલ્ડરોના ભંડોળ પર વળતરનો દર

ઉત્તર : અહીં બે વર્ષનાં પાકા સરવૈયા આપેલ હોવાથી સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી અને શેર હોલ્ડર્સના સરેરાશ ભંડોળ પ્રાપ્ત હોવાથી બંને વળતર દર સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી પર અને માલિકીનો સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી પર શોધવામાં આવશે.

જરૂરી ગણતરી :

- (1) સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી

વિગત	31-3-20	31-3-21
કુલ મિલકતો	12,37,500	14,87,500
બાદ : લેણદારો અને અન્ય ચાલુ જવાબદારીઓ	62,500	3,22,500
ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી	11,75,000	11,65,000

$$\text{સરેરાશ ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી} = \frac{11,75,000 + 11,65,000}{2} = 11,70,000$$

(2) શેર હોલ્ડર્સની સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી :

વિગત	31-3-20	31-3-21
શેર મૂડી	6,25,000	6,25,000
અનામત	2,50,000	2,90,000
	8,75,000	9,15,000
બાદ : નહિ માંડી વાળેલ ખર્ચા	1,75,000	1,50,000
શેર હોલ્ડરોની રોકાયેલી મૂડી	7,00,000	7,65,000

$$\begin{aligned} \text{શેર હોલ્ડરોની સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી} &= \frac{7,00,000 + 7,65,000}{2} \\ &= \frac{14,65,000}{2} = 7,32,500 \end{aligned}$$

(3) કરવેરા બાદ નફો	₹
કરવેરા અને વ્યાજ પહેલાનો નફો	3,75,000
બાદ : વ્યાજ	60,000
	3,15,000
બાદ : કરવેરા	1,50,000
કર બાદનો નફો	1,65,000

સરેરાશ ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર :

$$\begin{aligned} &\frac{\text{કરવેરા અને વ્યાજ પહેલાનો નફો}}{\text{સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી}} \times 100 \\ &= \frac{3,75,000}{11,70,000} \times 100 = 32.05\% \end{aligned}$$

શેર હોલ્ડરોની સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર

$$\begin{aligned} &\frac{\text{કરવેરા બાદનો નફો}}{\text{શેર હોલ્ડરોની રોકાયેલી મૂડી}} \times 100 \\ &= \frac{1,65,000}{7,32,500} \times 100 = 22.53\% \end{aligned}$$

ઉદા. 3 એવર ગ્રીન લિમિટેડનું તા. 31-3-21ના રોજનું પાકુ સરવૈયું :

મૂડી-દેવા	રકમ ₹	મિલકત લેણા	રકમ ₹
₹ 10 નો એક એવા 10,000		મકાન	75,000
ઈક્વિટી શેર (પૂર્ણ ભરપાઈ)	1,00,000	મીશનરી	40,000
સામાન અનામત	45,000	ચાલુ મિલકતો	
નફા નુકસાન ખાતું	30,000	સ્ટોક	70,000
બેંક ઓવર ડ્રાફ્ટ	15,000	દેવાદારો	35,000
લેણદારો :		લેણી હૂંડી	5,000
ખર્ચના	10,000	બેંક સિલક	15,000
અન્ય	40,000		
	2,40,000		2,40,000

નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ

તા. 31-3-21ના રોજ પુરા થતા વર્ષનું વેપાર અને ન. નું. ખાતું

ઉ.	રકમ ₹	જ.	રકમ ₹
માલ સામાનનો વપરાશ	2,47,875	વેચાણ	4,25,000
આવક માલ ગાડા ભાડું	7,125	બિન ધંધાકીય નફો	3,000
ઓફિસ ખર્ચા	75,000	રોકાણો પર વ્યાજ	1500
વેચાણ ખર્ચા	15,000		
નાણાકીય ખર્ચા	7,500		
મિલકત વેચાણનું નુકસાન	2,000		
ચોખ્ખો નફો	75,000		
	4,29,500		4,29,500

ઉપરની વિગતો પરથી રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર શોધો :

ઉત્તર : (1) કુલ રોકાયેલી મૂડી	₹ 2,40,000
બાદ : ચાલુ દેવા	₹ 65,000
ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી	₹ 1,75,000
(2) સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા દર્શાવતો નફો	
વર્ષનો ચોખ્ખો નફો	₹ 75,000
ઉમેરો : મિલકત વેચાણનું નુકસાન	2,000
નાણાકીય ખર્ચા	7,500
	84,500
બાદ : બિન ધંધાકીય નફો	-3,000
રોકાણોનું વ્યાજ	-1,500
સંચાલકીય નફો	80,000
કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર	

$$\frac{\text{નફો}}{\text{કુલ રોકાયેલી મૂડી}} \times 100$$

$$= \frac{80,000}{2,40,000} \times 100$$

$$= 33\frac{1}{3}\%$$

ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર

$$\frac{\text{નફો}}{\text{ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી}} \times 100$$

$$= \frac{80,000}{1,75,000} \times 100$$

$$= 45.71\%$$

ઉદા. 4 એક કંપનીના હિસાબોમાંથી નીચેની વિગતો મેળવવામાં આવી છે :

	₹
કુલ મિલકતો	4,80,000
કુલ ચાલુ દેવા	80,000
વેચાણ	9,60,000
શેર હોલ્ડર્સના ભંડોળો	4,00,000
ધંધાકીય ચોખ્ખો નફો	2,40,000
વ્યાજ અને કરવેરા બાદનો નફો	1,20,000

ઉપરની વિગતો પરથી (1) કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર (2) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર (3) શેર હોલ્ડર્સના ભંડોળો પર વળતરનો દર નક્કી કરો.

ઉત્તર : કુલ મિલકતો = કુલ રોકાયેલી મૂડી = ₹ 4,80,000

કુલ મિલકતો – ચાલુ દેવા = ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી = ₹ 4,00,000

શેર હોલ્ડરોની રોકાયેલી મૂડી = શેર હોલ્ડર્સના ભંડોળ = ₹ 4,00,000

(1) કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર

$$= \frac{\text{ધંધાકીય ચોખ્ખો નફો}}{\text{કુલ રોકાયેલી મૂડી}} \times 100$$

$$= \frac{2,40,000}{4,80,000} \times 100$$

$$= 50\%$$

(2) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર

$$= \frac{\text{ધંધાકીય નફો}}{\text{ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી}} \times 100$$

$$= \frac{2,40,000}{4,00,000} \times 100$$

$$= 60\%$$

(3) માલિકીની રોકાયેલી મૂડી અથવા શેર હોલ્ડરોના ભંડોળ પર વળતર દર

$$= \frac{\text{વ્યાજ અને કરવેરા બાદનો નફો}}{\text{માલિકીની રોકાયેલી મૂડી}} \times 100$$

$$= \frac{1,20,000}{4,00,000} \times 100$$

$$= 30\%$$

ઉદા. 5 કેદારનાથ લિમિટેડના વર્ષ 2019 અને 2020 ના નફા-નુકસાન ખાતા નીચે મુજબ છે :

વિગત	2019	2020	વિગત	2019	2020
ગીરો લોનનું વ્યાજ	12,000	24,000	બાકી આગળ		
ડિરેક્ટર્સનું વેતન	50,000	1,50,000	લાવ્યા	–	70,000
આવક વેરાની			વર્ષનો નફો	4,02,000	3,04,000
જોગવાઈ	1,70,000	65,000			
ડિવિડન્ડ	50,500	75,000			
અનામત ખાતે	50,000	50,000			
બાકી આગળ					
લઈ ગયા	70,000	10,000			
	4,02,000	3,74,000		4,02,000	3,74,000

તા. 31 ડિસેમ્બર, 2019 અને 2020 ના રોજના પાકા સરવૈયા

મૂડી દેવા	2019	2020	મિલકત લેણા	2019	2020
ઈક્વિટી શેર મૂડી			કાયમી મિલકતો	10,40,000	9,90,000
દરેક ₹ 10 એક	5,00,000	5,00,000	સ્ટોક	1,50,000	3,00,000
એવા શેર			દેવાદારો	2,00,000	4,00,000
અનામતો	50,000	1,00,000	રોકડ અને બેંક		
ન.નું. ખાતું	70,000	10,000	સિલક	1,50,000	10,000
ગીરો લોન	5,50,000	4,00,000			
બેંક ઓવર ડ્રાફ્ટ	–	1,00,000			
લેણદારો	1,50,000	4,50,000			
આવકવેરાની					
જોગવાઈ	1,70,000	65,000			
સૂચિત ડિવિડન્ડ	50,000	75,000			
	15,40,000	17,00,000		15,40,000	17,00,000

2019 નું વેચાણ ₹ 40,00,000 હતું. જ્યારે 2020નું વેચાણ ₹ 35,00,000 હતું.

ચોખ્ખી સરેરાશ રોકેલી મૂડી પર વળતરનો દર શોધો અને જે કાંઈ પરિવર્તન થયું હોય તેના કારણો જણાવો.

ઉત્તર : સૌ પ્રથમ ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડીની ગણતરી :

વિગત	2019	2020
(A) કુલ રોકાયેલી મૂડી (મિલકત લેણા બાજુનો સરવાળો) (A)	15,40,000	17,00,000
(B) કુલ ચાલુ દેવા બેંક ઓવર ડ્રાફ્ટ	–	1,00,000
લેણદારો	1,50,000	4,50,000
આવકવેરાની જોગવાઈ	1,70,000	65,000
સૂચિત ડિવિડન્ડ	50,000	75,000
કુલ ચાલુ દેવા (B)	3,70,000	6,90,000
(C) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી (A) – (B)	11,70,000	10,01,000

સરેરાશ નફાની ગણતરી :

વિગત	2019	2020
ધંધાનો વર્ષનો કુલ નફો (ન.નુ. ખાતા મુજબ) (A)	4,02,000	3,04,000
બાદ કરો :		
ગીરો લોનનું વ્યાજ	12,000	24,000
ડિરેક્ટરનું વેતન	50,000	1,50,000
કરવેરાની જોગવાઈ	1,70,000	65,000
કુલ ખર્ચા (B)	2,32,000	2,39,000
વર્ષનો સરેરાશ ચોખ્ખો નફો (A) – (B)	1,70,000	65,000

હવે સરેરાશ ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડીની ગણતરી નીચે મુજબ થશે :

$$\begin{aligned}
 \text{2019 ના વર્ષ માટે} &= \text{ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી} - \frac{1}{2} \text{ સરેરાશ ચોખ્ખો નફો} \\
 &₹ = 11,70,000 - \frac{1}{2} (1,70,000) \\
 &= 11,70,000 - 85,000 \\
 &= 10,85,000
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 \text{2020 ના વર્ષ માટે} &= \frac{\text{શરૂઆતની મૂડી} + \text{આખરની મૂડી}}{2} \\
 &= \frac{11,70,000 + 10,10,000}{2} \\
 &= \frac{21,80,000}{2} \\
 &= 10,90,000
 \end{aligned}$$

સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા દર્શાવતો નફો = વર્ષનો કુલ નફો – ડિરેક્ટરનું વેતન

$$\text{2019 ના વર્ષનો} = 4,02,000 - 50,000 = 3,52,000$$

$$\text{2020 ના વર્ષનો} = 3,04,000 - 1,50,000 = 1,54,000$$

હવે ચોખ્ખી સરેરાશ મૂડી પર વળતરનો દર :

$$(1) \text{ વળતર દર} = \frac{\text{સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા દર્શાવતો નફો}}{\text{સરેરાશ ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી}} \times 100$$

$$\begin{aligned}
 (2) \text{ 2019 ના વર્ષનો વળતર દર} &= \frac{3,52,000}{10,85,000} \times 100 \\
 &= 32.44\%
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 (3) \text{ 2020 ના વર્ષનો વળતર દર} &= \frac{1,54,000}{10,90,000} \times 100 \\
 &= 14.13\%
 \end{aligned}$$

પરિવર્તનનાં કારણો : (1) વેચાણમાં ઘટાડો (2) ગીરો લોનનું વ્યાજ, ડિરેક્ટરનું વેતન અને ડિવિડન્ડની જોગવાઈમાં વધારો (3) ડિરેક્ટરનું વેતન ત્રણ ગણું થયું હોવા છતાં નફામાં



ઘટાડો થયો છે જે ડિરેક્ટરોની બિન કાર્યક્ષમતા અને બેદરકારી દર્શાવે છે.

ઉદા. 6 મનમૌજી લિમિટેડનું તા. 31-3-2021 ના રોજ પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ હતું :

પાકું સરવૈયું

મૂડી-દેવા	રકમ ₹	મિલકત લેણા	રકમ ₹
ઈક્વિટી શેર મૂડી : 50,000		કાયમી મિલકતો	3,99,200
ઈક્વિટી શેર છેક ₹ 10 નો	5,00,000	ગૌણ કંપનીના શેર	1,60,000
પ્રેફ. શેર મૂડી 7,000 દરેક		ગૌણ કંપની પાસે લેણા	8,00,000
₹ 100 નો એક એવા	7,00,000	સરકારી જામીનગીરીમાં	
સિક્યુરીટી પ્રીમિયમ	1,12,200	રોકાણો	1,40,000
નફા-નુકસાન	5,24,000	સ્ટોક	3,84,000
ડિવિડન્ડ સમતુલા ભંડોળ	2,80,000	દેવાદારો	12,00,000
5% ડિબેન્ચર	56,000	બેંક સિલક	40,000
લેણદારો	7,64,000	પ્રાથમિક ખર્ચા	10,000
નહિ મંગાવેલ ડિવિડન્ડ	1,000		
બેંક લોન	20,000		
સૂચિત ડિવિડન્ડ	68,000		
દેવી હૂંડી	1,08,000		
	31,33,200		31,33,200

વધારાની માહિતી :

- (1) કાયમી મિલકતોની પુનઃસ્થાપના કિંમત ₹ 7,27,000 ઠરાવેલ છે.
- (2) ગૌણ કંપનીનાં શેરની વર્તમાન કિંમત ₹ 2,00,000 છે.
- (3) રોકાણોની કિંમત ₹ 1,56,000 આંકવામાં આવી છે.
- (4) કરવેરા પહેલાનો ચોખ્ખો નફો ₹ 6,00,000.
- (5) દર વર્ષે ₹ 2,000 નો સ્ટોક નકામો છે. જે માંડી વાળવાનો છે.
- (6) કાયમી મિલકતો પર પુનઃ સ્થાપના કિંમતના આધારે વધારાનો ઘસારો ₹ 22,800 માંડી વાળવાનો છે.
- (7) ગયા વર્ષનાં વેચાણ પર થયેલો ₹ 10,000 નો નફો આ વર્ષના નફામાંથી સમાયેલ છે.
- (8) ચાલુ વર્ષનો નફો નક્કી કરતી વખતે બેંક લોનનાં વ્યાજ ₹ 1,000 બાદ કરેલા છે.
- (9) મશીનરી વેચાણની ખોટ ₹ 1,000 નફા-નુકસાન ખાતે ઉધારેલ છે. ઉપરની માહિતી પરથી શોધો :

- (1) કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર
- (2) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર
- (3) માલિકોને રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર

ઉત્તર : રોકાયેલી મૂડીનું પત્રક

વિગત	2019	2020
કુલ મિલકતો		
કાયમી મિલકતો	7,27,000	—
ગૌણ કંપનીનાં શેર	2,00,000	—
ગૌણ કંપની પાસે લેણા	8,00,000	—
સ્ટોક : (ચોપડે કિંમત ₹ 3,84,000 – નકામો સ્ટોક ₹ 2,000)	3,82,000	—
દેવાદારો	12,00,000	—
બેંક સિલક	40,000	—
(1) કુલ રોકાયેલી મૂડી		33,49,000
બાદ : ચાલુ દેવા		
લેણદારો	7,64,000	—
નહિ મંગાવેલ ડિવિડન્ડ	1,000	—
સૂચિત ડિવિડન્ડ	68,000	—
દેવી હૂંડી	1,08,000	—
		9,41,000
(2) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી		24,08,000
માલિકોની રોકાયેલી મૂડી		
પ્રેફ. શેર મૂડી	7,00,000	—
ઈક્વિટી શેર મૂડી	5,00,000	—
સિક્યુરીટી પ્રીમિયમ	1,12,200	—
નફા-નુકસાન ખાતું	5,24,000	—
ડિવિડન્ડ સમતુલા ભંડોળ	2,80,000	—
	21,16,200	—
બાદ : પ્રાથમિક ખર્ચા	10,000	—
(3) માલિકીની રોકાયેલી મૂડી		21,06,200

સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા દર્શાવતા નફાની ગણતરી :

વિગત	2019	2020
કરવેરા પહેલાનો નફો	—	6,00,000
ઉમેરો :		
મશીનરી વેચાણની ખોટ	1,000	—
બેંક લોનનું વ્યાજ	1,000	2,000
		6,02,000
બાદ :		
માંડી વાળેલ નકામો સ્ટોક	2,000	—
પુનઃ સ્થાપના કિંમતે વધારાનો ઘસારો	22,800	—
ગયા વર્ષના વેચાણનો નફો	10,000	—
		34,800
સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા દર્શાવતો નફો		5,67,200

નોંધ : બેંક લોન લાંબાગાળાની ગણીને તેનો ચાલુ દેવામાં સમાવેશ કરેલ નથી.

નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ

વિવિધ વળતર દરની ગણતરી :

(1) કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર

$$= \frac{\text{સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા દર્શાવતો નફો}}{\text{કુલ રોકાયેલી મૂડી}} \times 100$$

$$= \frac{5,67,200}{33,49,000} \times 100$$

$$= 16.94\%$$

(2) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર

$$= \frac{\text{સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા દર્શાવતો નફો}}{\text{ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી}} \times 100$$

$$= \frac{5,67,200}{24,08,000} \times 100$$

$$= 23.55\%$$

(3) માલિકોની રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર

$$= \frac{\text{કરવેરા બાદનો નફો}}{\text{માલિકોની રોકાયેલી મૂડી}} \times 100$$

$$= \frac{5,67,200}{21,06,200} \times 100$$

$$= 26.93\%$$

(નોંધ : કરવેરા કે કરવેરાનો દર આપેલ નથી)

ઉદા. 7 અમીધારા લિમિટેડના વર્ષ 2019 અને 2020 ના વર્ષના નફા-નુકસાન ખાતા અને પાકા સરવૈયા નીચે મુજબ છે :

ઉ.	નફા-નુકસાન ખાતા		જ.		
વિગત	2019	2020	વિગત	2019	2020
ડિબેન્ટર વ્યાજ	7,200	14,400	બાકી આગળ લાવ્યા	-	42,000
ડિરેક્ટર ફી	30,000	90,000	વર્ષ દરમિયાનનો		
કરવેરાની જોગવાઈ	1,02,000	39,000	નફો	2,41,200	1,82,400
સૂચિત ડિવિડન્ડ	30,000	45,000	(ઘસારા બાદનો)		
સામાન્ય અનામત ખાતે લઈ ગયા	30,000	30,000			
બાકી આગળ લઈ ગયા	42,000	6,000			
	2,41,200	2,24,400		2,41,200	2,24,400

પાકા સરવૈયા

વિગત	2019	2020
મૂડી દેવા :		
ઈક્વિટી શેર મૂડી	2,25,000	2,25,000
પ્રેફ. શેર મૂડી	75,000	75,000
અનામત ભંડોળ	30,000	60,000
નફા-નુકસાન ખાતું	42,000	6,000
ડિબેન્યર્સ	3,30,000	2,40,000
બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ	—	60,000
લેણદારો	90,000	2,70,000
કરવેરાની જોગવાઈ	1,02,000	39,000
સૂચિત ડિવિડન્ડ	30,000	45,000
કુલ જવાબદારી	9,24,000	10,20,000
મિલકત અને લેણા :		
કાયમી મિલકતો	6,15,000	5,85,000
સ્ટોક	90,000	1,80,000
દેવાદારો	1,20,000	2,40,000
રોકડ અને બેંક સિલક	90,000	6,000
પ્રાથમિક ખર્ચા	9,000	9,000
કુલ મિલકત લેણાં	9,24,000	10,20,000

2019 નું વેચાણ ₹ 18,00,000 અને 2020 નું વેચાણ ₹ 15,00,000 હતું.

ઉપરની વિગતોનાં આધારે (1) કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર (2) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર (3) શેર હોલ્ડરોના ભંડોળો પર વળતર દર શોધો.

ઉત્તર : (1) 2019 ના વર્ષનો ચોખ્ખો નફો

વિગત	રકમ ₹	રકમ ₹
નફા-નુકસાન ખાતા મુજબ વર્ષનો નફો	—	2,41,200
બાદ : ડિબેન્યર વ્યાજ	7,200	—
ડિરેક્ટર ફી	30,000	
કરવેરા જોગવાઈ	1,02,000	
		1,39,200
2019 ના વર્ષનો ચોખ્ખો નફો		1,02,000

(2) 2019 અને 2020 ના વર્ષની કુલ અને ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી

વિગત	રકમ ₹	રકમ ₹
પા.સ. અનુસાર કુલ મિલકતો	9,24,000	10,20,000
બાદ : પ્રાથમિક ખર્ચા	9,000	9,000
(A) કુલ મિલકતો - કુલ રોકાયેલી મૂડી	9,15,000	10,11,000
બાદ : ચાલુ જવાબદારીઓ		
બેંક ઓવર ડ્રાફ્ટ	—	60,000

લેણદારો	90,000	2,70,000
કરવેરાની જોગવાઈ	1,02,000	39,000
સૂચિત ડિવિડન્ડ	30,000	45,000
(B) કુલ ચાલુ જવાબદારી	2,22,000	4,14,000
ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી (A) – (B)	6,93,000	5,97,000

(3) વર્ષ 2019 અને 2020 ના સરેરાશ કુલ રોકાયેલી મૂડી અને ચોખ્ખી સરેરાશ રોકાયેલી મૂડીની ગણતરી :

વર્ષ 2019 માટે આગળના 2018 ના વર્ષની માહિતી ન હોવાથી સરેરાશ મૂડી ½ નફો બાદ કરીને નક્કી કરવામાં આવશે.

$$\begin{aligned}
 2019 \text{ ની કુલ સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી} &= ₹ 9,15,000 - \frac{1}{2} \text{ નફો} \\
 \text{કુલ સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી} &= ₹ 9,15,000 - \frac{1}{2} (102000) \\
 \text{કુલ સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી} &= ₹ 9,15,000 - 51,000 \\
 \text{કુલ સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી} &= ₹ 8,64,000
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 2019 \text{ ની ચોખ્ખી સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી} &= ₹ 6,93,000 - \frac{1}{2} \text{ નફો} \\
 &= ₹ 6,93,000 - \frac{1}{2} (102000) \\
 &= ₹ 6,93,000 - 51,000 \\
 &= ₹ 6,42,000
 \end{aligned}$$

2020 ની કુલ સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી =

$$\begin{aligned}
 &\frac{\text{શરૂની રોકાયેલી મૂડી} + \text{આખરની રોકાયેલી મૂડી}}{2} \\
 &= \frac{9,15,000 + 10,11,000}{2} \\
 &= \frac{19,26,000}{2} = ₹ 9,63,000
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 2020 \text{ ની ચોખ્ખી સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી} &= \frac{6,93,000 + 5,97,000}{2} \\
 &= \frac{12,90,000}{2} = ₹ 6,45,000
 \end{aligned}$$

(4) માલિકી ભંડોળની ગણતરી :

વિગત	2019	2020
ઈક્વિટી શેર મૂડી	2,25,000	2,25,000
પ્રેફ. શેર મૂડી	75,000	75,000
અનામત ભંડોળ	30,000	60,000
ન.નુ. ખાતું	42,000	6,000
	3,72,000	3,66,000
બાદ : પ્રાથમિક ખર્ચ	9,000	9,000
માલિકીની રોકાયેલી મૂડી	3,63,000	3,57,000

(5) સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા દર્શાવતો નફો :

વિગત	2019	2020
વર્ષનો નફો	2,41,200	1,82,400
બાદ : ડિરેક્ટર ફી	30,000	90,000
	2,11,200	92,400

જરૂરી વળતર દરની ગણતરી :

(1) કુલ સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી પર વળતર =  $\frac{\text{સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા દર્શાવતો નફો}}{\text{કુલ સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી}} \times 100$

$$2019 \text{ ના વર્ષ માટે} = \frac{2,11,200}{8,64,000} \times 100 = 24.44\%$$

$$2020 \text{ ના વર્ષ માટે} = \frac{92,400}{9,63,000} \times 100 = 9.595\%$$

(2) ચોખ્ખી સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર

$$= \frac{\text{સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા દર્શાવતો નફો}}{\text{સરેરાશ ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી}} \times 100$$

$$2019 \text{ ના વર્ષ માટે} = \frac{2,11,200}{6,42,000} \times 100 = 33.897 = 32.9\%$$

$$2020 \text{ ના વર્ષ માટે} = \frac{92,400}{6,45,000} \times 100 = 14.33\%$$

(3) શેર હોલ્ડરોના ભંડોળ પર વળતરનો દર

$$= \frac{\text{વ્યાજ અને કરવેરા બાદનો નફો}}{\text{માલિકીની ભંડોળ}} \times 100$$

$$\frac{1,02,000}{3,72,000} \times 100 = 27.42\% \text{ (વર્ષ 2019 માટે)}$$

$$\frac{39,000}{3,66,000} \times 100 = 10.66\% \text{ (વર્ષ 2020 માટે)}$$

માલિકી ભંડોળ = ઈક્વિટી મૂડી ₹ 2,25,000 + પ્રેફ. મૂડી ₹ 75,000 + અનામત

₹ 30,000 + ન.નુ. ખાતુ 42,000 = ₹ 3,72,000 (2019 માટે)

એ જ રીતે 2020 માટે ગણવી.

માલિકીનો નફો = 2,11,200 – ડિબેન્યર વ્યાજ – કરવેરા જોગવાઈ = ₹ 1,02,000 (2019 માટે)

= 92,400 – 14,400 – 39,000 = ₹ 39,000 (2020 માટે)

ઉદા. 8 ટૂવીટર લિમિટેડનું તા. 31-3-2021 ના રોજ પુરા થતા વર્ષનું નફા-નુકસાન ખાતું અને તે તારીખનું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ છે :

ઉ.		નફા-નુકસાન ખાતા		જ.
વિગત	રકમ ₹	વિગત	રકમ ₹	
શરૂઆતનો સ્ટોક	7,50,000	વેચાણ	54,00,000	
ખરીદી	31,50,000	આખર સ્ટોક	4,50,000	
ઓફિસ ખર્ચ	6,90,000	મશીનરી વેચાણ પર નફો	1,50,000	
વેચાણ ખર્ચ	3,00,000	રોકાણો પર વ્યાજ	15,000	
મશીનનો ઘસારો	66,000	ઘાલખાધ પરત	45,000	
મકાનનો ઘસારો	54,000	ભાડાની આવક	15,000	
દાન	15,000			
કરવેરાની જોગવાઈ	5,25,000			
ચોખ્ખો નફો	5,25,000			
	60,75,000			60,75,000

તા. 31-3-2021 ના રોજનું પાકું સરવૈયું

મૂડી દેવા	રકમ ₹	મિલકત લેણા	રકમ ₹
ઈક્વિટી શેર મૂડી	15,00,000	જમીન મકાન	12,00,000
સામાન્ય અનામત	7,50,000	મશીનરી	6,00,000
ન. નુ. ખાતુ	4,50,000	ના રોકાણો	1,50,000
કરવેરાની જોગવાઈ	5,25,000	આખર સ્ટોક	4,50,000
લેણદારો	75,000	દેવાદારો	6,00,000
બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ	1,50,000	બેંક સિલક	4,05,000
		પ્રાથમિક ખર્ચ	45,000
	34,50,000		34,50,000

અન્ય વિગતો :

- (1) જમીન મકાનની કિંમત ₹ 16,05,000 આંકવામાં આવી છે.
- (2) રોકાણોમાં ₹ 9,00,000 ના રોકાણો ધંધા બહારનાં છે.
- (3) મશીનરીની પુનઃ સ્થાપના કિંમત ₹ 9,00,000 આંકવામાં આવી છે. અને પુનઃ સ્થાપના કિંમતે કુલ ઘસારો ₹ 2,25,000 થાય છે.
- (4) મશીનરીની પુનઃ સ્થાપના કિંમતે વર્ષ 2020-21 નો ઘસારો ₹ 90,000 થાય છે.
- (5) સરેરાશ બેંક સિલક ₹ 60000 ગણવાની છે.
- (6) તા. 1-10-2020 ના રોજ બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ 10% ના વ્યાજે લીધો હતો.

ઉપરની માહિતી પરથી : (1) કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર અને (2) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર શોધો.

ઉત્તર : રોકાયેલી મૂડી દર્શાવતું પત્રક

વિગત	રકમ ₹	રકમ ₹
જમીન મકાન	16,05,000	
મશીનરી	9,00,000	
બાદ : પુનઃસ્થાપના કિંમતે કુલ ઘસારો	2,25,000	6,75,000
અંદરોઅંદરના (ધંધાકીય) રોકાણો (1,50,000 – 90,000)		60,000
આખર સ્ટોક		4,50,000
દેવાદારો		6,00,000
સરેરાશ બેંક સિલક		60,000
(A) કુલ રોકાયેલી મૂડી		34,50,000
ચાલુ દેવા		
કરવેરાની જોગવાઈ	5,25,000	
લેણદારો	75,000	
બેંક ઓ. ડી.	1,50,000	7,50,000
(B) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી		27,00,000

સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા દર્શાવતો નફો

વિગત	રકમ ₹	રકમ ₹
કરવેરાની જોગવાઈ પહેલાનો નફો		10,50,000
ઉમેરો		
દાન	15,000	
બેંક ઓવરડ્રાફ્ટનું છ માસનું વ્યાજ	7,500	22,500
		10,72,500
બાદ : મશીનરી વેચાણનો નફો	1,50,000	
બહારના રોકાણોનું વ્યાજ	9,000	
ઘાલખાધ પરત	45,000	
પુનઃસ્થાપના કિંમત મુજબ મશીનરી પર વધારાનો ઘસારો	24,000	2,28,000
		8,44,500

$$(1) \text{ કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર} = \frac{\text{કાર્યક્ષમતા મુજબનો નફો}}{\text{કુલ રોકાયેલી મૂડી}} \times 100$$

$$= \frac{8,44,500}{34,50,000} \times 100$$

$$= 24.48\%$$

$$(2) \text{ ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર} = \frac{\text{કાર્યક્ષમતા મુજબ વળતર}}{\text{ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી}} \times 100$$

$$= \frac{8,44,500}{27,00,000} \times 100$$

$$= 31.28\%$$



ઉદા. 9 ABC કોર્પોરેશન લિમિટેડનું તા. 31-3-2021 ના રોજનું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ છે :

જવાબદારીઓ	રકમ ₹	મિલકત લેણા	રકમ ₹
ઈક્વિટી શેર મૂડી	2,50,000	કાયમી મિલકતો	9,00,000
8% ની પ્રેફ. શેર મૂડી	50,000	બાદ : ઘસારો	2,50,000
અનામત અને વધારો	2,00,000		6,50,000
6% ના ગીરો ડિબેન્યર	3,50,000	સરકારી જામીનગીરીમાં	
લેણદારો	30,000	રોકાણ	75,000
દેવી હૂંડી	50,000	દેવાદાર	1,00,000
ખર્ચનો લેણદારો	5,000	સ્ટોક	1,50,000
કરવેરા અનામત	65,000	રોકડ	25,000
	10,00,000		10,00,000

નફા-નુકસાન ખાતું

વિગત	રકમ ₹	રકમ ₹
વેચાણ		15,00,000
બાદ : વેચાણ પડતર		12,90,000
		2,10,000
બાદ : કાર્યકારી ખર્ચ		
વેચાણ અંગેના	11,000	
સામાન્ય વહીવટ અંગેના	20,000	
ઓફિસ ભાડુ	14,000	45,000
કાર્યો નફો		1,65,000
બાદ : ઘસારો		50,000
કાર્યકારી નફો		1,15,000
સરકારી જામીનગીરી પરના વ્યાજની આવક		57,500
		1,22,500
બાદ : અન્ય ખર્ચ		
બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ પરનું વ્યાજ	1,500	
ડિબેન્યર પર વ્યાજ	21,000	22,500
કરવેરા પહેલાનો ચોખ્ખો નફો		1,00,000
બાદ : કરવેરા (50% લેખે)		50,000
કરવેરા બાદનો ચોખ્ખો નફો		50,000

ઉપરની માહિતીના આધારે (1) કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર અને (2) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર શોધો.

ઉત્તર : કુલ રોકાયેલી મૂડી	₹
કાયમી મિલકતો	6,50,000
દેવાદારો	1,00,000
સ્ટોક	1,50,000
રોકડ	25,000
કુલ રોકાયેલી મૂડી (A)	9,25,000

બાદ : ચાલુ દેવા	
લેણદારો	30,000
દેવી હૂંડી	50,000
ખર્ચના લેણદારો	5,000
કરવેરા અનામત	65,000
કુલ ચાલુ દેવા (B)	1,50,000
ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી (A) – (B)	7,75,000

સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા દર્શાવતો નફો :	₹
કરવેરા પહેલાનો નફો	1,00,000
બાદ : સરકારી જામીનગીરી પરનું વ્યાજ	7,500
	92,500
ઉમેરો : ડિબેન્ચર વ્યાજ	21,000
બેંક ઓ.ડી.નું વ્યાજ	1,500
	1,15,000

$$(1) \text{ રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર} = \frac{\text{સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા મુજબ નફો}}{\text{કુલ રોકાયેલી મૂડી}} \times 100$$

$$= \frac{1,15,000}{9,25,000} \times 100$$

$$= 12.43\%$$

$$(2) \text{ ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર} = \frac{\text{સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા મુજબ નફો}}{\text{ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી}} \times 100$$

$$= \frac{1,15,000}{7,75,000} \times 100$$

$$= 14.84\%$$

ઉદા. 10 એવર સાઈન ગ્લાસ વર્ક્સ લિમિટેડનું પાકુ સરવૈયું તા. 31-3-2021 ના રોજનું નીચે મુજબ છે :

મૂડી દેવા	રકમ ₹	મિલકત લેણા	રકમ ₹
5% ના 12,500 પ્રેફ. શેર		જમીન મકાન	2,50,000
દરેક ₹ 10 નો પૂર્ણ ભરપાઈ	1,25,000	યંત્રો	4,50,000
ઈક્વિટી શેર 25,000 દરેક		- ઘસારો	1,50,000
₹ 10 નો પૂર્ણ ભરપાઈ	2,50,000	મોટર કાર	62,500
સિક્યુરીટી પ્રીમિયમ	62,500	- ઘસારો	37,500
સામાન્ય અનામત	1,25,000	રોકાણો	62,500
કરવેરાની જોગવાઈ	31,250	સ્ટોક	87,500
નફા-નુકસાન ખાતું	87,500	દેવાદારો	1,00,000
5% ના ડિબેન્ચર્સ	18,750	- ઘાલખાધ અનામત	2,500
લેણદારો	62,500	રોકડ	2,500
કરવેરાના બાકી દેવા	37,500		
બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ	25,000		
	8,25,000		8,25,000

નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ

રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર નક્કી કરવા માટે વધારાની નીચેની માહિતી આપવામાં આવે છે.

- (1) જમીન અને મકાનની કિંમત ₹ 3,25,000 આંકવામાં આવી છે.
- (2) યંત્રોની પુનઃસ્થાપના કિંમત ₹ 5,62,500 નક્કી થઈ છે અને આ કિંમતે ઘસારો ₹ 1,87,500 ગણવાનો છે.
- (3) મોટરકારની પુનઃસ્થાપના કિંમત ₹ 75,000 અને પુનઃસ્થાપના કિંમતે ઘસારો ₹ 45,000 ગણવાનો છે.
- (4) રોકાણોમાં બિન ધંધાકીય રોકાણો ₹ 50,000 ના છે.
- (5) કરવેરા અને વ્યાજની જોગવાઈ પહેલાનો નફો ₹ 1,03,750 છે.
- (6) વર્ષ દરમિયાન નફા-નુકસાન ખાતે નીચે મુજબની રકમો દર્શાવેલ છે.
  - (1) યંત્ર વેચાણનું નુકસાન ₹ 2,500
  - (2) ધાલખાધ પરત ₹ 1,250
  - (3) બેંક ઓવરડ્રાફ્ટનું વ્યાજ ₹ 1,500
  - (4) વર્ષ દરમિયાન યંત્રો પરનો ઘસારો ₹ 45,000 ગણેલ છે. પરંતુ પુનઃસ્થાપના કિંમતે ₹ 56,250 થાય છે.
  - (5) મોટરકારનો ઘસારો ₹ 12,500 ગણેલ છે. પરંતુ પુનઃસ્થાપના કિંમતે ₹ 15,000 ગણવાનો છે.
  - (6) બિન ધંધાકીય રોકાણોની આવક ₹ 12,500 દર્શાવી છે.
  - (7) સ્ટોકમાં ₹ 2,500 નો સ્ટોક નકામો છે.

ઉપરની વિગતો પરથી (1) રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર અને (2) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દરની ગણતરી કરો.

ઉત્તર : રોકાયેલી મૂડીનું પત્રક

વિગત	રકમ ₹	રકમ ₹
કાયમી મિલકતો :		
જમીન મકાન	3,25,000	
યંત્રો (પુનઃસ્થાપના કિંમત)	₹ 5,62,500	
બાદ : પુનઃસ્થાપના કિંમતે ઘસારો	₹ 1,87,500	3,75,000
મોટર કાર (પુનઃસ્થાપના કિંમત)	₹ 75,000	
બાદ : પુનઃસ્થાપના કિંમતે ઘસારો	₹ 45,000	30,000
અંદરોઅંદરના (ધંધાકીય) રોકાણો		12,500
ચાલુ મિલકતો :		
સ્ટોક	85,000	
દેવાદારો	1,00,000	
- ધાલખાધ અનામત	2,500	97,500
રોકડ	2,500	1,85,000
કુલ મિલકતો - કુલ રોકાયેલી મૂડી (A)		9,27,500

બાદ : ચાલુ દેવા :		
લેણદારો	62,500	
કરવેરાના બાકી દેવા	37,500	
બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ	25,000	
કુલ ચાલુ દેવા (B)		1,25,000
ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી (A) – (B)		8,02,500

સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા દર્શાવતો નફો

વિગત	રકમ ₹	રકમ ₹
વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાનો વર્ષનો નફો		1,03,750
ઉમેરો :		
યંત્ર વેચાણનું નુકસાન	2,500	
બેંક ઓવરડ્રાફ્ટનું વ્યાજ	1,500	4,000
		1,07,750
બાદ કરો :		
ઘાલખાધ પરત	1,250	
યંત્રો પર વધારાનો ઘસારો	11,250	
મોટર કાર પર વધારાનો ઘસારો	2,500	
બાહ્ય રોકાણોની આવક	12,500	27,500
સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા દર્શાવતો નફો		80,250

$$(1) \text{ કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર} = \frac{\text{સંચાલકીય નફો}}{\text{કુલ રોકાયેલી મૂડી}} \times 100$$

$$= \frac{80,250}{9,27,500} \times 100$$

$$= 8.65\%$$

$$(2) \text{ ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર} = \frac{\text{સંચાલકીય નફો}}{\text{ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી}} \times 100$$

$$= \frac{80,250}{8,02,500} \times 100$$

$$= 10\%$$

ઉદા. 11 શ્રદ્ધા લિમિટેડ અને વિશ્વાસ લિમિટેડની નીચેની માહિતી પરથી રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર શોધો.

વિગત	શ્રદ્ધા લિ.	વિશ્વાસ લિ.
વર્ષ દરમિયાનનું વેચાણ	12,00,000	?
કુલ મિલકતો	?	2,12,500
વેચાણ પર ચોખ્ખો નફો	4%	19%
ઉથલાનો દર	6 ગણો	?
વેચાણ પર કાચા નફાનો દર	30%	25%
વેચાણ પર કાચો નફો	?	28,700

ઉત્તર : શ્રદ્ધા લિમિટેડ :

વેચાણ અને રોકાયેલી મૂડીને ધ્યાનમાં લઈ વળતરનો દર ગણવામાં આવે તો : રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર = ઊથલાનો દર × વેચાણ પર નફાના ટકા

$$\text{જેમાં ઊથલો} = \frac{\text{વેચાણ}}{\text{રોકાયેલી મૂડી}} \text{ અને વેચાણ પર નફાના \%} = \frac{\text{નફો}}{\text{વેચાણ}} \times 100$$

$$\text{રોકાયેલી મૂડી} = \frac{12,00,000}{?} = 6 = ₹ 2,00,000 \text{ રોકાયેલી મૂડી}$$

$$\text{કાચા નફાનો દર} = \frac{\text{નફો}}{\text{વેચાણ}} \times 100$$

$$30\% = \frac{?}{12,00,000} \times 100$$

$$\text{કાચો નફો} = 3,60,000$$

$$\text{રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર} = \text{ઊથલો} \times \text{વેચાણ પર ચોખ્ખા નફાના ટકા}$$

$$\text{રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર} = 6 \times 4$$

$$\text{રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર} = 24\%$$

વિશ્વાસ લિમિટેડ :

ઊથલાનો દર નક્કી કરવા માટે વેચાણ શોધવું જરૂરી છે.

$$\text{વેચાણ} = \frac{\text{કાચો નફો}}{\text{કાચા નફાનો દર}} \times 100$$

$$= \frac{28,700}{25} \times 100$$

$$\text{વેચાણ} = ₹ 1,14,800$$

$$\text{ઊથલાનો દર} = \frac{\text{વેચાણ}}{\text{રોકાયેલી મૂડી}} \times 100$$

$$= \frac{1,14,800}{2,12,500} \times 100$$

$$= 0.54$$

$$\text{રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર} = \text{ઊથલો} \times \text{વેચાણ પર ચોખ્ખા નફાના ટકા}$$

$$\text{રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર} = 0.54 \times 19\%$$

$$\text{રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર} = 10.26\%$$

ઉદા. 12 રાહુલ લિમિટેડના 31 ડિસેમ્બર, 2019 અને 2020 ના રોજ પુરા થતાં વર્ષના નફા-નુકસાન ખાતા નીચે મુજબ છે.

વિગત	2019	2020	વિગત	2019	2020
બેંક લોનનું વ્યાજ	18,000	36,000	બાકી આગળ લાવ્યા	-	1,05,000
ડિરેક્ટર્સ ફી	75,000	2,25,000	વર્ષનો નફો	6,03,000	4,56,000
આવકવેરાની					
જોગવાઈ	2,55,000	97,500			
ડિવિડન્ડ	75,000	1,12,500			
અનામત ખાતે	75,000	75,000			
બાકી આગળ					
લઈ ગયા	1,05,000	15,000			
	6,03,000	5,61,000		6,03,000	5,61,000

તા. 31 ડિસેમ્બરના રોજના પાકા સરવૈયા

મૂડી દેવા	2019	2020	મિલકત લેણા	2019	2020
દરેક ₹ 10 એક			સ્થિર મિલકતો	15,60,000	14,85,000
એવા ઇસ્ક્રિવટી			સ્ટોક	2,25,000	4,50,000
શેરની મૂડી	7,50,000	7,50,000	દેવાદારો	3,00,000	6,00,000
અનામતો	75,000	1,50,000	રોકડ અને બેંક		
ન.નુ. ખાતું	1,05,000	15,000	બેલેન્સ	2,25,000	15,000
બેંક લોન	8,25,000	6,00,000			
બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ	-	1,50,000			
લેણદારો	2,25,000	6,75,000			
આવકવેરાની					
જોગવાઈ	2,55,000	97,500			
સૂચિત ડિવિડન્ડ	75,000	1,12,500			
	23,10,000	25,50,000		23,10,000	25,50,000

વધારાની માહિતી 2020 નું વેચાણ ₹ 60,00,000

2021 નું વેચાણ ₹ 52,50,000

ઉપરની વિગત પરથી શોધો : (1) કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર (2) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર (3) માલિકીની રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર શોધો.

ઉત્તર : (1) સૌપ્રથમ ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી શોધીશું.

વિગત	2019	2020
કુલ મિલકતો (પા.સ. મુજબ) (A)	23,10,000	25,50,000
બાદ : ચાલુ દેવા		
બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ	-	1,50,000
લેણદારો	2,25,000	6,75,000
આવકવેરાની જોગવાઈ	2,55,000	97,500

નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ

સૂચિત ડિવિડન્ડ	75,000	1,12,500
કુલ ચાલુ દેવા (B)	5,55,000	10,35,000
ચોખ્ખી મિલકતો = ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી (A) – (B)	17,55,000	15,15,000

(2) ધંધાકીય સરેરાશ નફાની ગણતરી

વિગત	2019	2020
વર્ષનો કુલ નફો (ન.નુ. ખાતા મુજબ) (A)	6,03,000	4,56,000
બાદ : ખર્ચા		
ગીરો લોનનું વ્યાજ	18,000	36,000
ડિરેક્ટર ફી	75,000	2,25,000
આવકવેરા જોગવાઈ	2,55,000	97,500
કુલ ખર્ચા (B)	3,48,000	3,58,500
ધંધાનો સરેરાશ વાર્ષિક નફો (A) – (B)	2,55,000	97,500

(3) સરેરાશ કુલ રોકાયેલી મૂડી તથા ચોખ્ખી સરેરાશ રોકાયેલી મૂડીની ગણતરી :

2019 ના વર્ષ માટે (2018 ની માહિતી ન હોવાથી ½ સરેરાશ નફો બાદ કરીને સરેરાશ મૂડી ગણવામાં આવશે.)

2019 ના વર્ષ માટે કુલ મિલકતો - સરેરાશ નફો

$$= 23,10,000 - \frac{1}{2} (2,55,000)$$

$$= 23,10,000 - 1,27,500$$

$$= 21,82,500$$

2019 ની ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી = 17,55,000 – ½ (2,55,000)

$$= 17,55,000 - 1,27,500$$

$$= 16,27,500$$

2020 ના વર્ષ માટે સરેરાશ કુલ રોકાયેલી મૂડી

$$= \frac{2019 \text{ ની } + 2020 \text{ ની કુલ રોકાયેલી મૂડી}}{2}$$

$$= \frac{23,10,000 + 25,50,000}{2}$$

$$= 24,30,000 \text{ સરેરાશ કુલ રોકાયેલી મૂડી}$$

2020 ના વર્ષ માટે સરેરાશ ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી

$$= \frac{17,55,000 + 15,15,000}{2}$$

$$= 16,35,000$$

(4) શેર હોલ્ડરોના ભંડોળ

વિગત	2019	2020
ઈક્વિટી શેર મૂડી	7,50,000	7,50,000
અનામતો	75,000	1,50,000
ન. નુ. ખાતું	1,05,000	15,000
	9,30,000	9,15,000

- (5) સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા દર્શાવતો નફો =  
 2019 નો નફો = વર્ષનો કુલ નફો – ડિરેક્ટરની ફી  
 = 6,03,000 – 75,000  
 = 5,28,000  
 2020 નો નફો =  
 = 4,56,000 – 2,25,000  
 = 2,31,000

વળતર દરની ગણતરી :

- (1) કુલ સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર =  $\frac{\text{સંચાલકીય નફો}}{\text{સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી}} \times 100$

$$2019 \text{ ના વર્ષ માટે} = \frac{5,28,000}{21,82,500} \times 100 = 24.19\%$$

$$2020 \text{ ના વર્ષ માટે} = \frac{2,31,000}{24,30,000} \times 100 = 9.51\%$$

- (2) સરેરાશ ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર  

$$= \frac{\text{સંચાલકીય નફો}}{\text{સરેરાશ ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી}} \times 100$$

$$2019 \text{ ના વર્ષ માટે} = \frac{5,28,000}{16,27,500} \times 100 = 32.44\%$$

$$2020 \text{ ના વર્ષ માટે} = \frac{2,31,000}{16,35,000} \times 100 = 14.13\%$$

- (3) શેર હોલ્ડરોના ભંડોળ (માલિકીની રોકાયેલી મૂડી) પર વળતર દર

$$= \frac{\text{કરવેરા બાદનો નફો}}{\text{માલિકીની રોકાયેલી મૂડી}} \times 100$$

$$2019 \text{ ના વર્ષ માટે} = \frac{2,55,000}{9,30,000} \times 100 = 27.42\%$$

$$2020 \text{ ના વર્ષ માટે} = \frac{97,500}{9,15,000} \times 100 = 10.66\%$$

ઉદા. 13 પ્રિન્સ લિ.નું સંક્ષિપ્ત પાકુ સરવૈયું અને નફા-નુકસાન ખાતું નીચે મુજબ છે :

પાકું સરવૈયું

વિગત	રકમ ₹
કાયમી મિલકતો	10,00,000
ચાલુ મિલકતો	32,50,000
બાદ : ચાલુ દેવા	12,50,000
કાર્યશીલ મૂડી	20,00,000
કુલ ચોખ્ખી મિલકતો	30,00,000
શેર ભંડોળ અને અનામતો	22,50,000
લાંબાગાળાની જવાબદારી	7,50,000
રોકાયેલી મૂડી	30,00,000



નફા-નુકસાન ખાતુ

વિગત	રકમ ₹
વેચાણ	40,00,000
- વેચાણ પડતર	23,75,000
કાર્યો નફો	16,25,000
- વહીવટી ખર્ચ	8,75,000
વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાનો નફો (EBIT)	7,50,000
- વ્યાજ (ચૂકવવા પાત્ર)	1,25,000
કરવેરા પહેલાનો નફો (EBT)	6,25,000
- કરવેરા	2,50,000
કરવેરા પછીનો નફો (EAT)	3,75,000

ઉપરની માહિતી પરથી રોકાણો પર વળતર દર (ROI) શોધો. ઉપરાંત શેર હોલ્ડર્સના ભંડોળ પર વળતરનો દર નક્કી કરો.

ઉત્તર : રોકાણો પર વળતર દર એ ધંધાના કુલ રોકાણ સામે મળતા વળતરને નક્કી કરે છે. આથી કુલ ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડીની સામે વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાનો નફો ધ્યાન પર લેવાશે.

$$\text{રોકાણો પર વળતર (ROI)} = \frac{\text{વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાનો નફો}}{\text{ચોખ્ખી મિલકતો}} \times 100$$

$$= \frac{7,50,000}{30,00,000} \times 100 = 25\%$$

$$\text{શેર ભંડોળો પર વળતર દર} = \frac{\text{કર બાદનો નફો}}{\text{શેર ભંડોળો}} \times 100$$

$$= \frac{3,75,000}{22,50,000} \times 100 = 16.67\%$$

બંને દર સારા અને સંતોષકારક છે. કંપનીએ કરેલ રોકાણ પર 25% વળતર મળે છે જે ઘણું સારું કહી શકાય.

ઉદા. 14 નીચેની માહિતી પરથી રોકાણો પર વળતર (ROI) અને શેષ બચેલી આવક (Residual Income) નક્કી કરો.

વિગત	સંપૂર્ણ સાહસ માટે	વિભાગ-A માટે	વિભાગ-B માટે
(1) મૂડી રોકાણ	25,00,000	10,00,000	7,50,000
(2) કાર્યકારી નફો (operating profit)	3,00,000	1,20,000	75,000
(3) અપેક્ષિત વળતરનો દર 10% લેખે	2,50,000	1,00,000	75,000
(4) શેષ બચેલી આવક (RI)	?	?	?
(5) રોકાણો પર વળતર (ROI)	?	?	?

ઉત્તર : રોકાણો પર વળતર દરની ગણતરી

$$\text{રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર} = \frac{\text{કાર્યકારી નફો}}{\text{મૂડી રોકાણ}} \times 100$$

$$\text{સંપૂર્ણ સાહસ માટે ROI} = \frac{3,00,000}{25,00,000} \times 100 = 12\%$$

$$\text{વિભાગ A માટે ROI} = \frac{1,20,000}{10,00,000} \times 100 = 12\%$$

$$\text{વિભાગ B માટે ROI} = \frac{75,000}{7,50,000} \times 100 = 10\%$$

શેષ બચેલી આવકની ગણતરી : (RI)

$$\text{RI} = \text{કાર્યકારી નફો} - \text{અપેક્ષિત વળતર}$$

$$\text{સંપૂર્ણ સાહસ માટે RI} = 3,00,000 - 2,50,000 = 50,000$$

$$\text{વિભાગ A માટે RI} = 1,20,000 - 1,00,000 = 20,000$$

$$\text{વિભાગ B માટે RI} = 75,000 - 75,000 = 0 \text{ (શૂન્ય)}$$

---

## ઋ સ્વાધ્યાય

---

### (1) સૈદ્ધાંતિક પ્રશ્નો

1. રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો અભિગમ સમજાવી તેની ઉપયોગિતા પર નોંધ લખો.
2. રોકાયેલી મૂડી પર વળતર નક્કી કરવા માટે 'મૂડી' અને 'વળતર'ના અર્થ અને ખ્યાલ (Concept) ની વિગતવાર ચર્ચા કરો.
3. રોકાયેલી મૂડી એટલે શું? કુલ રોકાયેલી મૂડી અને ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી વચ્ચેનો તફાવત સ્પષ્ટ કરો.
4. રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો અર્થ સ્પષ્ટ કરો. રોકાયેલી મૂડીની ગણતરી કરતી વખતે સમાવિષ્ટ રકમો દર્શાવો.
5. રોકાયેલી મૂડીની ગણતરી કરતી વખતે ધ્યાનમાં રાખવાના અગત્યના મુદ્દાની ચર્ચા કરો.
6. સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા દર્શાવતા નફાની ગણતરી કેવી રીતે કરવામાં આવે છે ?
7. ટૂંકનોંધ લખો :
  - (a) કુલ રોકાયેલી મૂડી
  - (b) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી
  - (c) માલિકીની રોકાયેલી મૂડી (માલિકી ભંડોળ)
  - (d) સંચાલકીય નફો
  - (e) ડ્યુ પોન્ટ ચાર્ટ

### (2) બહુ વિકલ્પી પ્રશ્નો

- (1) કાર્યશીલ મૂડી એટલે
  - (a) કાયમી મિલકતો - કાયમી દેવા

- (b) કુલ ચાલુ મિલકતો  
(c) કુલ ચાલુ મિલકતો બાદ કુલ ચાલુ દેવા  
(d) ચાલુ મિલકતો - પ્રવાહી દેવા
- (2) ROI ઉપયોગી છે.  
(a) નફાના વિશ્લેષણ માટે (b) કામગીરી મૂલ્યાંકન માટે  
(c) વેચાણ વિશ્લેષણ માટે (d) ઉપરમાંથી એક પણ નહિ
- (3) આખરની રોકાયેલી મૂડી - ½ ચોખ્ખી કમાણી એટલે  
(a) કુલ રોકાયેલી મૂડી (b) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી  
(c) સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી (d) ઉપરનામાંથી એક પણ નહિ
- (4) 'રોકાયેલી મૂડી' શબ્દ કોને લાગુ પડે છે ?  
(a) કુલ રોકાયેલી મૂડી (b) સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી  
(c) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી (d) ઉપરના તમામ વિકલ્પોને
- (5) રોકાયેલી મૂડી પર વળતર ગણવાનું સૂત્ર  
(a)  $\frac{\text{નફો}}{\text{રોકાયેલી મૂડી}} \times 100$  (b)  $\frac{\text{વેચાણ}}{\text{રોકાયેલી મૂડી}} \times 100$   
(c)  $\frac{\text{નફો}}{\text{વેચાણ}} \times 100$  (d)  $\frac{\text{વેચાણ}}{\text{રોકાયેલી મૂડી} + \text{પ્લે}} \times 100$
- (6) રોકાયેલી મૂડી નક્કી કરતી વખતે પેટન્ટની નીચે મુજબની કિંમત ધ્યાન પર લેવાય છે.  
(a) ચોપડે દર્શાવેલ કિંમત (બુક વેલ્યુ)  
(b) અંદાજ કિંમત  
(c) વર્તમાન ઉપજ કિંમત  
(d) કિંમત સદંતર દર્શાવાય જ નહિ
- (7) એક કંપનીનું વાર્ષિક વેચાણ ₹ 10,00,000 છે અને વેચાણ પર ચોખ્ખી નફાનો દર 6% છે અને સ્ટોક ફેરબદલી દર 5 ગણો છે. રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર કેટલો ?  
(a) 6% (b) 5% (c) 30% (d) 1.2%
- (8) ઈક્વિટી શેર મૂડી ₹ 5,00,000, સામાન્ય અનામત ₹ 2,00,000, રોકાણ વધઘટ ભંડોળ ₹ 1,00,000  
12% ની લાંબાગાળાની લોન ₹ 4,00,000 હોય તો રોકાયેલી મૂડી કેટલી ?  
(a) ₹ 7,00,000 (b) ₹ 8,00,000  
(c) ₹ 12,00,000 (d) ₹ 11,00,000

- (9) 2019 ના વર્ષની રોકાયેલી મૂડી ₹ 14,70,000 અને ચોખ્ખી કમાણી ₹ 1,80,000 છે જ્યારે 2020 ની રોકાયેલી મૂડી ₹ 12,50,000 છે. બંને વર્ષની સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી કેટલી ?
- (a) ₹ 14,70,000 અને ₹ 12,50,000  
 (b) ₹ 13,80,000 અને ₹ 13,15,000  
 (c) ₹ 12,90,000 અને ₹ 12,50,000  
 (d) ₹ 12,90,000 અને ₹ 12,70,000
- (10) વેચાણ ₹ 10,00,000 અને રોકાયેલી મૂડી ₹ 5,00,000 છે. વેચાણ પર ચોખ્ખા નફાનો દર 8% છે. રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર શું હોઈ શકે ?
- (a) 16% (b) 12%  
 (c) 8% (d) એક પણ નહિ
- (11) નીચેનામાંથી કઈ અવાસ્તવિક મિલકત નથી ?
- (a) બાંધકામ કમિશન (b) ડિબેન્ચર વટાવ  
 (c) પ્રાથમિક ખર્ચા (d) પાઘડી

જવાબો :

- (1) - C (2) - B (3) - C (4) - D (5) - A  
 (6) - C (7) - C (8) - C (9) - B (10) - A  
 (11) - D

(3) વ્યવહારુ પ્રશ્નો

(1) અશ્વિન લિમિટેડના હિસાબોમાંથી નીચેની માહિતી પ્રાપ્ત થાય છે.

	₹
₹ 10 નો એક એવા 10,000 ઈક્વિટી શેર	1,00,000
સામાન્ય અનામત	75,000
રોકાણ વધઘટ અનામત	25,000
15% ની લાંબાગાળાની લોન	1,50,000
કરવેરા પહેલાનો નફો	70,000
કરવેરા અનામત	42,000
ચૂકવવાપાત્ર ડિવિડન્ડ	5,000

ઉપર આપેલી માહિતી પરથી (1) રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર અને (2) શેર હોલ્ડરોના ભંડોળ પર વળતર દર શોધો.

જવાબ : રોકાયેલી મૂડી ₹ 3,50,000 અને વળતર ₹ 92,500 (રોકાયેલી મૂડીમાં ડિબેન્ચરનો સમાવેશ થયો હોવાથી ડિબેન્ચરનું વ્યાજ ₹ 22,500 નફામાં ઉમેરાશે)

રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર : 26.43% આશરે શેર હોલ્ડરોના ભંડોળ  
₹ 2,00,000 અને નફો (70,000 – 42,000) ₹ 28,000

શેર હોલ્ડરોના ભંડોળ પર વળતર દર : 14%

(2) રાજતિલક લિમિટેડના બે વર્ષના પાકા સરવૈયા નીચે મુજબ છે.

જવાબદારી	31-3-20	31-3-21	મિલકતો લેણા	31-3-20	31-3-21
શેર મૂડી	50,000	50,000	સ્થિર મિલકતો	60,000	80,000
અનામત	20,000	23,200	- ઘસારો	20,000	28,000
લોન	24,000	20,000		40,000	52,000
ચાલુ જવાબદારી			રોકાણો	6,000	8,000
અને દેવા	5,000	25,800	સ્ટોક	20,000	24,000
			દેવાદારો	10,000	14,000
			બેંક	4,000	4,000
			અન્ય ચાલુ	5,000	5,000
			મિલકતો		
			નહિ માંડી વાળેલ		
			ખર્ચા	14,000	12,000
	99,000	1,19,000		99,000	1,19,000

વર્ષ 2020-21 અંગે વધારાની નીચેની માહિતી મળે છે.

વેચાણ	₹ 1,20,000
વ્યાજ	₹ 4,800
કરવેરા અનામત	₹ 12,000
વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાનો નફો	₹ 30,000
ચૂકવવાપાત્ર ડિવિડન્ડ	₹ 10,000

ઉપરની માહિતી પરથી વર્ષ 2020-21 માટે (1) રોકાયેલી મૂડી પર વળતર અને (2) શેર હોલ્ડર્સનાં ભંડોળ પર વળતર દર શોધો.

જવાબ : રોકાયેલી મૂડી : ₹ 3.20, ₹ 94,000, 31-3-21 ₹ 93,200

સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી ₹ 93,600

શેર હોલ્ડર્સની સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી ₹ 58,600

કરવેરા બાદનો નફો ₹ 13,200

રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર 32.05 ટકા

શેર હોલ્ડર્સની મૂડી પર વળતર દર 22.53 ટકા

(3) જયરામ લિમિટેડનું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

મૂડી દેવા	રકમ ₹	મિલકત લેણા	રકમ ₹
ભરપાઈ ઈક્વિટી શેર મૂડી	3,00,000	જમીન મકાન	2,25,000
10% પ્રેફ. શેર મૂડી	1,50,000	મશીનરી	1,50,000
સામાન્ય અનામત	1,05,000	ગૌણ કંપનીના શેર	50,000
સિક્યુરીટી પ્રીમિયમ	16,500	રામ લિ.ના શેર	
15% ડિબેન્યર્સ	1,50,000	(દાર્શનિક કિંમતો)	25,000

લેણદારો	13,000	સ્ટોક	1,00,000
કારીગર નફા ભાગ ભંડોળ	2,000	દેવાદારો	1,50,000
પ્રોવિડન્ટ ફંડ	15,000	લેણી હૂંડી	65,000
દેવી હૂંડી	12,000	રોકડ	20,000
બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ	18,000	અગાઉથી ચૂકવેલ પ્રીમિયમ	10,000
કરવેરા અનામત	15,000	ડિબેન્યર્સ વટાવ	1,500
	7,96,500		7,96,500

વધારાની માહિતી

- (1) જમીન અને મકાન અને સ્ટોકનું હાલનું બજાર મૂલ્ય ₹ 4,50,000 અને ₹ 87,500 અનુક્રમે છે.
- (2) કરવેરા અને વ્યાજ પહેલાનો નફો ₹ 1,84,000 છે.
- (3) નફા-નુકસાન ખાતામાં નીચેની રકમો સમાવિષ્ટ છે.
  - રામ લિમિટેડના શેર પર 10% લેખે ડિવિડન્ડ
  - યંત્ર વેચાણનું નુકસાન ₹ 1,000
  - બેંક ઓવરડ્રાફ્ટનું વ્યાજ ₹ 2,500

ઉપરની વિગતો પરથી શોધો :

- (1) કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર
- (2) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર
- (3) શેર હોલ્ડર્સનાં ભંડોળો પર વળતરનો દર

જવાબ : કુલ રોકાયેલી મૂડી ₹ 9,82,500

ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી ₹ 9,07,500

શેર હોલ્ડર્સની મૂડી ₹ 5,71,500

ચોખ્ખો નફો ₹ 1,85,000

- (1) કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર : 18.85%
- (2) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર : 20.39%
- (3) શેર હોલ્ડર્સનાં ભંડોળો પર વળતરનો દર : 32.37%

(4) શ્રીરામ લિમિટેડના પાકા સરવૈયા નીચે મુજબ છે.

જવાબદારીઓ	31-3-20	31-3-21	મિલકતો લેણા	31-3-20	31-3-21
ભરપાઈ થયેલી			કાયમી મિલકતો		
ઈક્વિટી શેર મૂડી	62,500	62,500	મૂળ કિંમતે	75,000	1,00,000
સામાન્ય અનામત	20,000	24,000	રોકાણો	7,500	10,000
સિક્યુરીટી પ્રીમિયમ	5,000	5,000	દેવાદારો	25,000	30,000
10% ડિબેન્યર્સ	30,000	25,000	સ્ટોક	12,500	17,500
લેણદારો	7,500	25,000	રોકડ	5,000	5,000
દેવી હૂંડી	—	6,000	લેણી હૂંડી	7,500	7,500
ઘસારા ફંડ	25,000	35,000	અગાઉથી ચૂકવેલ ખર્ચા	17,500	12,500
	1,50,000	1,82,500		1,50,000	1,82,500

વર્ષ 2020-21 ની અન્ય માહિતી નીચે મુજબ છે

વેચાણ : ₹ 1,87,500

કરવેરા અને વ્યાજ પહેલાનો નફો ₹ 55,000

વ્યાજ ₹ 7,500 અને કરવેરા અનામત ₹ 20,000

ઉપરની વિગતો પરથી શોધો :

(1) કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર

(2) શેર હોલ્ડર્સનાં ભંડોળ પર વળતરનો દર

જવાબ : (1) સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી ₹ 1,17,000

(2) શેર હોલ્ડર્સના સરેરાશ ભંડોળ ₹ 89,500

(3) કર પછીનો નફો ₹ 27,500

(4) રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર : 47%

(5) શેર હોલ્ડર્સનાં ભંડોળ પર વળતર દર : 30.78%

**(5) જય વિજય લિમિટેડનું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ છે.**

જવાબદારીઓ	31-3-21	31-3-20	મિલકતો લેણા	31-3-21	31-3-20
શેર મૂડી	1,00,000	1,00,000	કાયમી મિલકતો	1,60,000	1,20,000
અનામત	46,400	40,000	બાદ : ઘસારો	56,000	40,000
લોન	40,000	48,000		1,04,000	80,000
લેણદારો	30,000	7,500	રોકાણો	16,000	12,000
અન્ય ચાલુ			સ્ટોક	48,000	40,000
જવાબદારી	21,600	2,500	દેવાદારો	28,000	20,000
			રોકડ/બેંક	8,000	8,000
			અન્ય ચાલુ	10,000	10,000
			મિલકતો નહિ		
			માંડી વાળેલ	10,000	10,000
			પરચુરણ ખર્ચા	24,000	28,000
	2,38,000	1,98,000		2,38,000	1,98,000

વર્ષ 2020-21 દરમિયાનની વધારાની નીચેની માહિતી મળે છે

વેચાણ ₹ 2,40,000

વ્યાજ ₹ 9,600

ચૂકવવાપાત્ર ડિવિડન્ડ ₹ 20,000

કરવેરા અને વ્યાજ પહેલાનો નફો ₹ 60,000

કરવેરા અનામત ₹ 24,000

ઉપરની માહિતી પરથી : (1) રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર અને (2) શેર ભંડોળ પર વળતરનો દર શોધો.

જવાબ : (1) સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી =  $\frac{1,86,400 + 1,88,000}{2} = 1,87,200$

(2) શેર હોલ્ડરોની મૂડી

$$= \frac{1,22,400 + 1,12,000}{2} = \frac{2,34,400}{2} = 1,17,200$$

(3) કરવેરા બાદનો નફો = ₹ 46,400

(4) રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર

$$= \frac{\text{નફો રૂ. } 60,000}{\text{સરેરાશ મૂડી } 1,87,200} \times 100 = 32.05\%$$

(5) શેર ભંડોળ પર વળતર દર

$$= \frac{\text{નફો રૂ. } 16,400}{\text{મૂડી રૂ. } 1,17,200} \times 100 = 22.53\%$$

(6) શ્રેયાંશ લિમિટેડ તા. 31-12-2020 ના રોજનું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

મૂડી દેવા	રકમ ₹	મિલકત લેણા	રકમ ₹
ઈક્વિટી શેર મૂડી	1,20,000	જમીન મકાન	90,000
10% ની પ્રેફ. મૂડી	60,000	મશીનરી	60,000
અનામત ભંડોળ	48,600	રોકાણો	30,000
15% ના ડિબેન્યર્સ	60,000	સ્ટોક	40,000
લેણદારો	4,800	દેવાદારો	80,000
પ્રોવિડન્ટ ફંડ	7,200	લેણી હૂંડી	6,000
કરવેરાની જોગવાઈ	6,000	રોકડ/બેંક	12,000
બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ	12,000	પ્રાથમિક ખર્ચ	600
	3,18,600		3,18,600

વધારાની નીચેની માહિતી ઉપલબ્ધ છે.

- (1) જમીન મકાનની ચોપડે દર્શાવેલ કિંમત બજાર કિંમતના 50% છે. હવેથી બજાર કિંમત ધ્યાનમાં લેવાની છે.
- (2) સ્ટોક પૈકી 50% સ્ટોકની કિંમત 25% ઓછી છે.
- (3) રોકાણોમાં ₹ 10,000 ના રોકાણો ધંધા બહારના છે.
- (4) કરવેરા અને વ્યાજ પહેલાનો નફો ₹ 72,000 છે.
- (5) વર્ષ દરમિયાન નફા-નુકસાન ખાતામાં નીચેની બાબતો સમાવવામાં આવી છે.
  - (i) ધંધા બહારના રોકાણોના વ્યાજની આવક ₹ 1,000
  - (ii) યંત્ર વેચાણનું નુકસાન ₹ 1,400
  - (iii) ઘાલખાધ પરત ₹ 600
  - (iv) બેંક ઓવરડ્રાફ્ટનું વ્યાજ ₹ 800

શોધો :

- (1) કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર
- (2) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર



(3) માલિકીની રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર

જવાબ :

- (1) કુલ રોકાયેલી મૂડી : ₹ 3,93,000
- (2) કુલ ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી : ₹ 3,63,000
- (3) માલિકી ભંડોળ : ₹ 2,28,000
- (4) ચોખ્ખો નફો : ₹ 72,600
- (5) કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર : 18.47%
- (6) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર : 20%
- (7) માલિકી ભંડોળ પર વળતર દર : 31.76%

(7) નીચેની માહિતી પરથી રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર શોધો.

વિગત	X લિ.	Y લિ.
વેચાણ	5,00,000	?
કુલ મિલકતો	?	80,000
ચોખ્ખા નફાનો દર	4%	20%
ઉથલાનો દર (કુલ મિલકતો આધારે)	5 વખત	?
કાચો નફો	?	10,000
કાચા નફાનો દર	30%	25%

જવાબ : રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર X લિ. 20%

Y લિ. 10%

(8) સુરજ લિમિટેડનું તા. 31-12-2020 ના રોજનું પાર્કુ સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

મૂડી દેવા	રકમ ₹	મિલકત લેણા	રકમ ₹
ઈક્વિટી શેર મૂડી દરેક		મશીનરી	1,00,000
₹ 10 ના પૂર્ણ ભરપાઈ શેર	2,00,000	પાઘડી	14,000
સામાન્ય અનામત	10,000	ફર્નિચર અને ફીક્ચર્સ	16,000
નફા-નુકસાન ખાતું	10,000	ફેક્ટરી મકાન	1,40,000
5% ના ડિબેન્ચર્સ	20,000	રોકાણો	10,000
લેણદારો	12,000	દેવાદારો	10,400
દેવી હૂંડી	8,000	- ઘાલખાધ અનામત	400
કરવેરા જોગવાઈ	30,000	સ્ટોક	7,000
સૂચિત ડિવિડન્ડ	10,000	રોકડ/બેંક સિલક	1,000
		પ્રાથમિક ખર્ચા	2,000
	3,00,000		3,00,000

અન્ય માહિતી :

- (1) યંત્રોની પુનઃસ્થાપના કિંમત ₹ 1,60,000 છે અને પુનઃસ્થાપના કિંમત ઘસારો ₹ 30,000 નો છે.
- (2) વર્ષ દરમિયાન યંત્રો પર ઘસારો ₹ 10,000 ગણેલ હતો, જ્યારે પુનઃસ્થાપના કિંમતે ₹ 14,000 થાય છે.
- (3) વર્ષનો ચોખ્ખો નફો ₹ 69,000 થયો છે.

(4) અંદરોઅંદરના રોકાણો ₹ 6,000 છે.

(5) બહારના રોકાણો પર મળેલું વ્યાજ ₹ 2,000 છે.

ઉપરની માહિતી પરથી (1) કુલ રોકાયેલી મૂડી તથા તેના પર વળતર દર અને (2) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી તથા તેના પર વળતરનો દર શોધો.

**જવાબ :** કુલ રોકાયેલી મૂડી : ₹ 3,10,000 જેમાં મશીનરી પુનઃસ્થાપના કિંમતે ઘસારા બાદ ₹ 1,30,000 દર્શાવાશે. અંદરોઅંદરનાં રોકાણો ₹ 6,000 ધ્યાનમાં લેવા. બહારના રોકાણો (10,000 – 6,000) ₹ 4,000 ન દર્શાવાય. દેવાદારો ધા.અ. બાદ કર્યા પછીના ₹ 10,000 દર્શાવવા.

ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી : ₹ 2,50,000 (કુલ રોકાયેલી મૂડી ₹ 3,10,000 બાદ કુલ ચાલુ દેવા ₹ 60,000) ચાલુ દેવા = લેણદારો + દેવી હૂંડી + કરવેરા જોગવાઈ + સૂચિત રિવિઝન્ડ.

સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા દર્શાવતો નફો ₹ 63,000

કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર : 20.32%

ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર : 25.2%

**(9) બાબુલ લિમિટેડનું તા. 31-3-2021 ના રોજનું પાકું સરવેયું નીચે મુજબ છે.**

મૂડી દેવા	રકમ ₹	મિલકત લેણા	રકમ ₹
ઈક્વિટી શેર મૂડી	2,40,000	કાયમી મિલકતો	3,37,500
પ્રેફ. શેર મૂડી	30,000	દેવાદારો	40,500
અનામત	1,20,000	સ્ટોક	90,000
15% ના ડિબેન્ચર્સ	60,000	બેંક સિલક	21,000
નફા-નુકસાન ખાતું		પ્રાથમિક ખર્ચ	24,000
ગયા વર્ષનો 3,000			
ચાલુ વર્ષનો (કરવેરા જોગવાઈ			
પહેલાનો 60,000	63,000		
	5,13,000		5,13,000

અન્ય માહિતી :

(1) સંચાલકોએ ચાલુ વર્ષના નફામાંથી ₹ 15,000 કરવેરા જોગવાઈ ખાતે લઈ જવાનું નક્કી કરેલ છે.

ઉપરની માહિતી પરથી શોધો : (1) કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર

(2) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર.

**જવાબ :**

(1) કુલ રોકાયેલી મૂડી : ₹ 5,13,000 – પ્રાથમિક ખર્ચ 24,000 = 4,89,000

(2) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી માલિકી ભંડોળના આધારે ગણાશે કારણ કે ચાલુ દેવા/જવાબદારીની માહિતી આપવામાં આવેલ નથી. 2,40,000 + 30,000 + 1,20,000 = 3,90,000

(3) કરવેરા પહેલાનો સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા દર્શાવતો નફો ₹ 60,000

(A) કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર : 12.27%

(B) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર : 15.38%

(10) પૂનમ લિમિટેડના વેપાર અને ન.નુ. ખાતા તથા પાકા સરવૈયા પરથી રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર શોધો.

વિગત	રકમ ₹	વિગત	રકમ ₹
માલ વપરાશ :		વેચાણ	85,000
શરૂ સ્ટોક	9,050	બિન ધંધાકીય નફો	600
ખરીદી	54,525	રોકાણો પર મળેલ વ્યાજ	300
	<u>63,575</u>		
- આખર સ્ટોક	14,000		
	49,575		
આવક માલ ગાડા ભાડું	1,425		
વહીવટી ખર્ચ	15,000		
વેચાણ ખર્ચ	3,000		
સામાન્ય ખર્ચ	1,500		
મિલકત વેચાણની ખોટ	400		
ચોખ્ખો નફો	15,000		
	85,900		85,900

તા. 31-3-2021 ના રોજનું પાકું સરવૈયું

મૂડી દેવા	રકમ ₹	મિલકત લેણા	રકમ ₹
₹ 10 નો ચેક એવા		મકાન	15,000
2000 ઈક્વિટી શેર	20,000	મશીનરી	8,000
સામાન્ય અનામત	9,000	ચાલુ મિલકતો :	
ન.નુ. ખાતું	6,000	સ્ટોક	14,000
બેંક ઓ.ડી	3,000	દેવાદારો	7,000
લેણદારો	-	લેણી હૂંડી	1,000
ખર્ચના	2,000	બેંક સિલક	3,000
ધંધાના	<u>8,000</u>		
	10,000		
	48,000		48,000

જવાબ :

- (1) સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા દર્શાવતો નફો ₹ 16,000
- (2) રોકાયેલી મૂડી ₹ 35,000
- (3) રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર : 45.71%

(11) શીતલ લિમિટેડના 2020 અને 2021 ના 31 માર્ચનાં વાર્ષિક હિસાબો નીચે મુજબ છે.

ઉ.	નફા-નુકસાન ખાતું		જ.		
	2020	2021		2020	2021
ગીરો લોનનું વ્યાજ	7,200	14,400	બાકી આગળ લાવ્યા	-	42,000
ડિરેક્ટર્સ ફી	30,000	90,000	વર્ષનો નફો	2,41,200	1,82,400
કરવેરાની જોગવાઈ	1,02,000	39,000			
ડિવિડન્ડ	30,000	45,000			
અનામત ખાતે	30,000	30,000			
બાકી આગળ લઈ ગયા	42,000	6,000			
	<u>2,41,200</u>	<u>2,24,400</u>		<u>2,41,200</u>	<u>2,24,400</u>

પાકું સરવૈયું

વિગત	31-3-20	31-3-21
મૂડી દેવા :		
ઇક્વિટી શેર	3,00,000	3,00,000
અનામતો	30,000	60,000
નફા-નુકસાન ખાતું	42,000	6,000
ગીરો લોન	3,30,000	2,40,000
બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ	-	60,000
લેણદારો	90,000	2,70,000
કરવેરાની જોગવાઈ	1,02,000	39,000
સૂચિત ડિવિડન્ડ	30,000	45,000
	9,24,000	10,20,000
મિલકતો અને લેણા :		
ચોખ્ખી કાયમી મિલકતો	6,24,000	5,94,000
સ્ટોક	90,000	1,80,000
દેવાદારો	1,20,000	2,40,000
રોકડ અને બેંક સિલક	90,000	6,000
	9,24,000	10,20,000

ઉપરની માહિતીના આધારે (1) રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર અને (2) શેર હોલ્ડર્સ ભંડોળ પર વળતરનો દર શોધો.

જવાબ : વર્ષ 2019-20 ની રોકાયેલી મૂડી : ₹ 7,02,000 વર્ષ 2019-20 ની સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી ₹ 7,02,000 - ½ વર્ષનો નફો ₹ 51,000 = ₹ 6,51,000  
 વર્ષ 2020-21 ની રોકાયેલી મૂડી ₹ 6,06,000 અને સરેરાશ મૂડી  
 $\frac{7,02,000 + 6,06,000}{2} = 6,54,000$

વર્ષ 2020-21 નો સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા દર્શાવતો નફો ₹ 92,400

રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર 2019-20 માટે 32.44%

રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર 2020-21 માટે 14.13%

(12) ભારત લિમિટેડનું તા. 31-3-2021 ના રોજનું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

મૂડી દેવા	રકમ ₹	મિલકત લેણા	રકમ ₹
શેર મૂડી		સ્થિર મિલકતો	
5% ના 10,000 પ્રેફ. શેર		મકાન (પડતર કિંમત)	1,50,000
દરેક ₹ 10 નો એક	1,00,000	પ્લાન્ટ મશીનરી	2,55,000
15,000 ઇક્વિટી શેર દરેક		- ઘસારો	75,000
₹ 10 નો એક	1,50,000	રોકાણ :	
સિક્યુરીટી પ્રીમિયમ	25,000	ધંધા અંગેના	5,000
સામાન્ય અનામત	50,000	બિન ધંધાકીય	20,000
ન.નુ. ખાતું	35,000	ચાલુ મિલકતો :	
9% ડિબેન્યર્સ	35,000	સ્ટોક	45,000

નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ

લેણદારો	35,000	દેવાદારો	40,000	
કરવેરા જોગવાઈ	15,000	- ધા. ₹	1,000	39,000
		રોકડ સિલક		1,000
		પ્રાથમિક ખર્ચા		5,000
	4,45,000			4,45,000

પાકા સરવૈયાને લગતી નોંધ :

- (1) મિલકતોને પુનઃસ્થાપના કિંમતમાં ફેરવવા માટે મૂળ કિંમતમાં નીચે મુજબ વધારો કરવાનો થશે : મકાન ₹ 25,000 પ્લાન્ટ મશીનરી ₹ 55,000
- (2) પ્લાન્ટ અને મશીનરીની પુનઃસ્થાપના કિંમત પર એકંદર ઘસારો ₹ 93,000 થશે.
- (3) બિન ઉપયોગી માલ ₹ 1,000 નો છે.

નફા-નુકસાન ખાતાને લગતી નોંધ :

- (1) 2020-21 ના વર્ષનો નફો ₹ 53,100
- (2) યંત્ર વેચાણનો નફો ₹ 4,000
- (3) પાઘડી માંડી વાળી ₹ 3,000
- (4) બિન ધંધાકીય રોકાણો પર મળેલ આવક ₹ 2,000
- (5) ઘાલખાધ પરત ₹ 2,000
- (6) પ્લાન્ટ અને મશીનરી પર વર્ષ દરમિયાન માંડી વાળેલ ઘસારો ₹ 26,000 છે જે પુનઃસ્થાપના કિંમતે ઘસારો ₹ 31,000 થાય છે.

ઉપરની વિગતોના આધારે (1) કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર તથા

(2) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર નક્કી કરો.

જવાબ : કુલ રોકાયેલી મૂડી ₹ 4,81,000 જેમાં મકાનના ₹ 1,75,000 અને યંત્રોના ₹ 3,10,000 બાદ ₹ 93,000 ઘસારો = ₹ 2,17,000 દર્શાવાશે. ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી ₹ 4,31,000

સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા દર્શાવતો નફો ₹ 4,31,000

કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર : 9%

ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર : 10%

(13) જય લિમિટેડના બે વર્ષના પાકા સરવૈયા તથા નફા-નુકસાન ફાળવણી ખાતાં નીચે મુજબ આપેલ છે.

પાકા સરવૈયા

મૂડી દેવા	પ્રથમ વર્ષ	બીજું વર્ષ	મિલકત લેણા	પ્રથમ વર્ષ	બીજું વર્ષ
ઈક્વિટી શેર મૂડી દરેક ₹ 10 નો એક			પાઘડી	2,40,000	2,40,000
એવા શેર	4,00,000	4,00,000	કાયમી મિલકતો	5,60,000	6,40,000
અનામતો	80,000	1,20,000	સ્ટોક	1,20,000	2,40,000
ન.નુ. ખાતું	1,20,000	80,000	લેણદારો	1,20,000	2,40,000
તારણવાળી લોન	3,20,000	3,20,000	અગાઉથી ચૂકવેલ		
બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ	-	80,000	ખર્ચ	40,000	-
લેણદારો	2,00,000	2,80,000	સ્ટોક	1,20,000	-
કરવેરા જોગવાઈ	80,000	80,000			
	12,00,000	13,60,000		12,00,000	13,60,000

નફા-નુકસાન ફાળવણી ખાતા

વિગત	પ્રથમ વર્ષ	બીજું વર્ષ	વિગત	પ્રથમ વર્ષ	બીજું વર્ષ
મેનેજરનું કમિશન	40,000	1,20,000	બાકી આગળ		
કરવેરા જોગવાઈ	80,000	80,000	લાવ્યા	-	1,20,000
અનામત ખાતે	80,000	40,000	વર્ષનો નફો		
ડિવિડન્ડ	40,000	80,000	(ઘસારા બાદનો)	3,60,000	2,80,000
બાકી આગળ લઈ					
ગયા	1,20,000	80,000			
	3,60,000	4,00,000		3,60,000	4,00,000

વધારાની માહિતીમાં વેચાણ પ્રથમ વર્ષે ₹ 24,00,000 અને બીજા વર્ષે ₹ 20,00,000 નું થયું છે.

ગણતરી કરો :

- (1) કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતર
- (2) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતર
- (3) માલિકીની રોકાયેલી મૂડી પર વળતર

જવાબ :

વિગત	પ્રથમ વર્ષ	બીજું વર્ષ
કુલ રોકાયેલી મૂડી	9,60,000	11,20,000
ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી	6,80,000	6,80,000
માલિકીની રોકાયેલી મૂડી	6,00,000	6,00,000
સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા દર્શાવતો નફો	3,20,000	1,60,000
(1) કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર	25%	7.14%
(2) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર	35.29%	11.76%
(3) માલિકીની રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર	40%	13.33%

(14) ઓટોમેટીવ લિમિટેડના 2019-20 તથા 2020-21 ના પાકા સરવૈયા નીચે મુજબ છે.

પાકા સરવૈયા

મૂડી દેવા	31-3-20	31-3-21	મિલકત લેણા	31-3-20	31-3-21
દરેક ₹ 10 નો એક			સ્થિર મિલકતો	7,80,000	7,42,500
એવા પૂર્ણ ભરપાઈ			સ્ટોક	1,12,500	2,25,000
ઈક્વિટી શેર મૂડી	3,75,000	3,75,000	દેવાદારો	1,50,000	3,00,000
અનામત	37,500	75,000	રોકડ અને બેંક		
ન.નુ. ખાતું	52,500	7,500	બેલેન્સ	1,12,500	7,500
ગીરો લોન	4,12,500	3,00,000			
બેંક ઓ.ડી.	-	75,000			
લેણદારો	1,12,500	3,37,500			
કરવેરા જોગવાઈ	1,27,500	48,750			
સૂચિત ડિવિડન્ડ	37,500	56,250			
	11,55,000	12,75,000		11,55,000	12,75,000

ઉ.	નફા-નુકસાન ફાળવણી ખાતા				જ.
વિગત	2020	2021	વિગત	2020	2021
ગીરો લોન પર વ્યાજ	9,000	18,000	બાકી આગળ		
ડિરેક્ટર ફી	37,500	1,12,500	લાવ્યા	—	52,500
કરવેરાની જોગવાઈ	1,27,500	48,750	વર્ષનો નફો	3,01,500	2,28,000
ડિવિડન્ડ	37,500	56,250			
અનામત ખાતે	37,500	37,500			
બાકી આગળ લઈ					
ગયા	52,500	7,500			
	3,01,500	2,80,500		3,01,500	2,80,500

વર્ષ 2019-20 નું વેચાણ ₹ 30,00,000

વર્ષ 2020-21 નું વેચાણ ₹ 26,25,000

(1) બંને વર્ષ માટે ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર શોધો.

(2) થયેલ ફેરફારના કારણો દર્શાવો.

જવાબ :	2019-20	2020-21
(1) ચોખ્ખી સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી	8,13,750	8,17,500
(2) સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા દર્શાવતો નફો	2,64,000	1,15,500
(3) ચોખ્ખી સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર	32.44%	14.33%

(15) અમી લિમિટેડનું તા. 31-3-2021 ના રોજનું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

પાકું સરવૈયું

મૂડી દેવા	રકમ ₹	મિલકત લેણા	રકમ ₹
25,000 ઈક્વિટી શેર ₹ 10		સ્થિર મિલકતો	1,99,600
નો એક	2,50,000	ગૌણ કંપનીના શેર	80,000
10% ના પ્રેફ. શેર દરેક		ગૌણ કંપની પાસે લેણા	4,00,000
₹ 100 નો એક	3,50,000	સરકારી જમીનગીરીમાં	
સિક્યુરીટી પ્રીમિયમ	56,100	રોકાણ	70,000
નફા-નુકસાન ખાતું	2,62,000	સ્ટોક	1,92,000
ડિવિડન્ડ સમતુલા ભંડોળ	1,40,000	દેવાદારો	6,00,000
5% ના ડિબેન્યર્સ	28,000	બેંક સિલક	20,000
લેણદારો	3,82,000	પ્રાથમિક ખર્ચા	5,000
નહિ મંગાવેલ ડિવિડન્ડ	500		
બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ	10,000		
સૂચિત ડિવિડન્ડ	34,000		
દેવી હૂંડી	54,000		
	15,66,600		15,66,600

વધારાની માહિતી :

(1) સ્થિર મિલકતોની પુનઃસ્થાપના કિંમત ₹ 3,63,500

(2) ગૌણ કંપનીના શેરની વર્તમાન બજાર કિંમત ₹ 1,00,000 છે.

- (3) રોકાણોનું મૂલ્ય ₹ 78,000 છે.
- (4) ચાલુ વર્ષનો અપ્રચલિત સ્ટોક ₹ 1,000 છે.
- (5) કરવેરા પહેલાનો ચોખ્ખો નફો ₹ 3,00,000 છે.
- (6) પુનઃસ્થાપના કિંમતના આધારે સ્થિર મિલકતો પર વધારાનો ₹ 11,400 નો ઘસારો માંડી વાળવાનો છે.
- (7) ગયા વર્ષનો નફો ₹ 5,000 ચાલુ વર્ષના નફામાં સમાયેલ છે.
- (8) ચાલુ વર્ષના ન.નુ. ખાતે ઉધારેલ યંત્ર વેચાણનું નુકસાન ₹ 500 છે.
- (9) ચાલુ વર્ષના નફામાંથી બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ પરનું વ્યાજ ₹ 500 બાદ કરવામાં આવ્યું છે.

નીચેના વળતર દરની ગણતરી કરો :

- (1) રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર
- (2) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર
- (3) રોકાયેલી માલિકીની મૂડી પર વળતરનો દર

જવાબ :

- (1) કુલ રોકાયેલી મૂડી ₹ 17,52,500
- (2) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી ₹ 12,44,000
- (3) માલિકીની રોકાયેલી મૂડી ₹ 10,53,100
- (4) સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા મુજબ નફો ₹ 2,84,600
- (5) રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર : 16.24%
- (6) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર : 22.88%
- (7) માલિકીની રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર : 27%

(16) ધારા લિમિટેડનું તા. 31-3-2021 ના રોજનું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

જવાબદારીઓ	રકમ ₹	મિલકત લેણા	રકમ ₹
10% ની પ્રેફ. શેર મૂડી	75,000	જમીન મકાન	1,12,500
ઈક્વિટી શેર મૂડી	1,50,000	યંત્રો	75,000
અનામત	60,750	રોકાણો	37,500
15% નાં ડિબેન્ચર્સ	75,000	સ્ટોક	50,000
લેણદારો	6,000	દેવાદારો	1,00,000
પ્રોવિડન્ટ ફંડ	9,000	લેણી હૂંડી	7,500
કરવેરા જોગવાઈ	7,500	રોકડ અને બેંક	15,000
બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ	15,000	પ્રાથમિક ખર્ચા	750
	3,98,250		3,98,250

વધારાની નીચેની માહિતી ઉપલબ્ધ છે :

- (1) અર્ધા સ્ટોકની કિંમત 25% ઓછી છે.
- (2) ₹ 12,500 ના રોકાણો ધંધા બહારના રોકાણો છે.
- (3) જમીન મકાનની ચોપડે કિંમત બજાર કિંમતના 50% છે. હવે પછી બજાર કિંમત ધ્યાનમાં લેવાની છે.
- (4) કરવેરા અને વ્યાજ પહેલાનો નફો ₹ 90,000 છે.
- (5) ન.નુ. ખાતામાં નીચેની બાબતો સમાવિષ્ટ છે.

(1) ધંધા બહારના રોકાણોના વ્યાજની આવક ₹ 1,250



- (2) યંત્ર વેચાણની ખોટ ₹ 1,750  
 (3) ઘાલખાધ પરત ₹ 750  
 (4) બેંક ઓવર ડ્રાફ્ટ ₹ 1,000  
 ગણતરી કરો :  
 (1) કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર  
 (2) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર  
 (3) માલિકીની મૂડી પર વળતરનો દર  
**જવાબ :**  
 (1) કુલ રોકાયેલી મૂડી ₹ 4,91,250  
 (2) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી ₹ 4,53,750 (કુલ રોકાયેલી મૂડી ₹ 4,91,250  
 બાદ ચાલુ દેવા 37,500)  
 (3) માલિકીની રોકાયેલી મૂડી ₹ 2,85,750  
 (4) સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા દર્શાવતો નફો ₹ 90,750  
 (5) કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર : 18.47%  
 (6) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર : 20%  
 (7) માલિકીની રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર : 31.76%

(17) હિમાલયા ફાર્મા લિમિટેડનું તા. 31-3-2021 ના રોજનું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

મૂડી દેવા	રકમ ₹	મિલકત લેણા	રકમ ₹
ઈક્વિટી શેર મૂડી	5,00,000	પાઘડી	50,000
5.5% પ્રેફ. શેર મૂડી	2,50,000	પેટન્ટ/ટ્રેડમાર્ક	12,500
સામાન્ય અનામત	50,000	મકાનો :	
લેણદારો	1,25,000	મૂળ કિંમત	3,75,000
ચાલુ વર્ષનો આવકવેરો	25,000	બાદ : ઘસારો	62,500
		યંત્રો :	
		મૂળ કિંમત	5,00,000
		બાદ : ઘસારો	1,25,000
		દેવાદારો	87,500
		બેંક અને રોકડ	12,500
		સ્ટોક	1,00,000
	9,50,000		9,50,000

વધારાની વિગતો :

- (1) પેટન્ટ અને ટ્રેડમાર્કની કિંમત ₹ 25,000 છે.  
 (2) સ્ટોકની વર્તમાન કિંમત ₹ 1,00,000 અંદાજ છે જે પૈકી ₹ 12,500 નો સ્ટોક અપ્રચલિતવને કારણે માંડી વાળવાનો છે.  
 (3) ચાલુ વર્ષનો નફો ₹ 2,00,000 છે.  
 (4) મકાનની પુનઃ સ્થાપના કિંમત ₹ 3,75,000 આંકવામાં આવી છે. જ્યારે યંત્રોની પુનઃ સ્થાપના કિંમત ₹ 5,00,000 ગણવાની છે.  
 (5) યંત્રો અને મકાન પર માંડી વાળેલ ઘસારો ₹ 75,000, જે નફામાં સમાયેલ છે.

(6) માંડી વાળેલ પાઘડી ₹ 5,000 ચાલુ વર્ષ નફા નુકસાન ખાતે ઉધારેલ છે.

ઉપરની વિગતો પરથી

(1) કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતર

(2) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતર

જવાબ :

(1) કુલ રોકાયેલી મૂડી ₹ 10,87,500 (જેમાં મિલકતોની પુનઃ સ્થાપના કિંમત ધ્યાન પર લેવી. સ્ટોક ₹ 1,00,000 – 12,500 = 87,500 દર્શાવવો)

(2) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી ₹ 9,37,500 (કુલ રોકાયેલી મૂડી – ₹ 10,87,500 – ચાલુ દેવા 1,50,000)

(3) સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા દર્શાવતો નફો ₹ 1,92,500 (વર્ષનો નફો ₹ 2,00,000 + માંડી વાળેલ પાઘડી ₹ 5,000 – અપ્રચલિત સ્ટોક ₹ 12,500)

(4) કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર : 17.7%

(6) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર : 20.53%

નોંધ : મકાન અને યંત્રોની પુનઃ સ્થાપના કિંમત આપી છે પરંતુ તે અંગેના ઘસારા અંગે કોઈ ઉલ્લેખ નથી જેની નોંધ લેવી.

(18) આરતી લિમિટેડનું તા. 31-3-2021 ના રોજનું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

પાકું સરવૈયું

મૂડી દેવા	રકમ ₹	મિલકત લેણા	રકમ ₹
શેર મૂડી		પાઘડી	30,000
2,10,000 ઈક્વિટી શેર		મકાન (પડતર બાદ ઘસારો)	3,00,000
દરેક ₹ 10 નો એક સામાન્ય અનામત	21,00,000	પ્લાન્ટ મશીનરી	
6 ટકાના ડિબેન્ચર	4,81,500	(પડતર બાદ ઘસારો)	6,00,000
બેંક લોન	1,20,000	પેટન્ટ્સ (જે પછીથી માંડી વાળેલ છે)	300
પરચુરણ લેણદારો	1,05,000	રોકાણો :	
નહિં મંગાવેલ ડિવિડન્ડ	1,80,000	શેર બજારમાં નોંધાયેલ શેર	
કરવેરાની જોગવાઈ	9,000	જેની માર્કેટ વેલ્યુ ₹ 45,000 થાય છે.	30,000
	21,000	ધંધાના રોકાણો	60,000
		નોન-લિસ્ટેડ શેરમાં રોકાણ	30,000
		ગૌણ કંપનીના શેર	3,60,000
		સ્ટોક અને સ્ટોર્સ	4,50,000
		દેવાદારો	9,00,000
		લેણી હૂંડી	1,50,000
		રોકડ અને બેંક સિલક	90,000
		પ્રાથમિક ખર્ચા	16,200
	30,16,500		30,16,500

વધારાની નીચેની માહિતી ઉપલબ્ધ છે :

- (1) મકાન અને પ્લાન્ટ/મશીનરીની પુનઃ સ્થાપના કિંમત અનુક્રમે ₹ 4,50,000 અને ₹ 9,00,000 છે.
- (2) ગૌણ કંપનીના શેરની કિંમત ₹ 4,50,000 આંકવામાં આવી છે.
- (3) વર્ષનો નફો ₹ 4,50,000 છે.
- (4) પેટન્ટસની હાલની બજાર કિંમત ઓછામાં ઓછી ₹ 30,000 થાય છે.
- (5) મિલકતો પુનઃ સ્થાપના કિંમતે ગણતા, નીચે મુજબ વધારાનો ઘસારો જરૂરી બનશે. મકાન ₹ 30,000, પ્લાન્ટ અને મશીનરી ₹ 45,000 તથા પેટન્ટસ ₹ 6,000.
- (6) ગયા વર્ષે થયેલ ₹ 30,000 નાં વેચાણ પરનો નફો ₹ 33,000 ચાલુ વર્ષના નફામાં ઉમેરેલ છે.
- (7) માંડી વાળેલ પાઘડીની રકમ ₹ 6,000 છે.
- (8) પૂરા થયેલ કરાર પરનો નફો ₹ 9,000 નફામાં ગણવામાં આવ્યો નથી.
- (9) લિસ્ટેડ શેરના ડિવિડન્ડની આવક ₹ 3,000 ચાલુ વર્ષના નફામાં ઉમેરવામાં આવી છે.
- (10) મિલકત વેચતા થયેલી ખોટ ₹ 1,500 ન.નુ. ખાતે ઉધારેલ છે.
- (11) સ્ટોક અને સ્ટોર્સમાં કાચા માલના સ્ટોર્સની કિંમત ₹ 1,50,000 વધી છે. જ્યારે નકામો થયેલ સ્ટોક ₹ 30,000 માંડી વાળવાનો છે.
- (12) ધંધાના રોકાણોની કિંમત ₹ 75,000 અને અનલિસ્ટેડ શેરની કિંમત ₹ 45,000 આંકવામાં આવી છે. લિસ્ટેડ શેરને ધંધાના કામકાજ સાથે કાંઈ નિસ્ખત નથી.

ઉપરની વિગતો પરથી :

- (1) કુલ રોકાયેલી મૂડી અને રોકાયેલી ચોખ્ખી મૂડી
- (2) સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા દર્શાવતો ચોખ્ખો નફો
- (3) રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર અને
- (4) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર શોધો.

જવાબ :

- (1) કુલ રોકાયેલી મૂડી ₹ 36,60,000 (જેમાં સ્ટોક અને સ્ટોર્સ ₹ 5,70,000 ની કિંમતે, પેટન્ટસ ₹ 30,000 ની કિંમતે તથા અનલિસ્ટેડ શેર ₹ 45,000 કિંમત દર્શાવવા. લિસ્ટેડ શેરમાં રોકાણ ધ્યાનમાં ન લેવું.)
- (2) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી ₹ 33,45,000 (કુલ રોકાયેલી મૂડી ₹ 36,60,000 માંથી ચાલુ દેવા ₹ 3,15,000 (બેંક લોન ટૂંકાગાળાની છે તેથી ચાલુ લેવામાં લીધેલ છે)
- (3) સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા દર્શાવતો નફો કે વળતર ₹ 3,49,500
- (4) કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર : 9.5%
- (6) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર : 10.45%

(19) જય સૌરાષ્ટ્ર લિમિટેડનું તા. 31-3-2021 ના રોજનું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

પાકું સરવૈયું

જવાબદારી	રકમ ₹	મિલકત લેણા	રકમ ₹
ઈક્વિટી શેર મૂડી દરેક ₹ 10 નો એક એવા ઈક્વિટી શેર	15,00,000	કાયમી મિલકતો	12,50,000
સામાન્ય અનામત	2,50,000	સ્ટોક	5,00,000
નફા-નુકસાન ખાતું	2,50,000	દેવાદારો	2,00,000
15% ડિબેન્ચર્સ	5,00,000	બેંક સિલક	2,50,000
		પ્રાથમિક ખર્ચા	3,00,000
	25,00,000		25,00,000

ચાલુ વર્ષનો વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાનો નફો ₹ 3,30,000 છે. ₹ 51,000 ચાલુ સાલના નફામાંથી કરવેરાની જોગવાઈ તરીકે ફાળવવામાં આવેલ છે.

કુલ રોકાયેલી મૂડી પર તેમજ માલિકીના ભંડોળ પર વળતરનો દર શોધો.

જવાબ :

- (1) કુલ રોકાયેલી મૂડી ₹ 22,00,000
- (2) માલિકી ભંડોળ ₹ 20,00,000 – પ્રા. ખર્ચ ₹ 3,00,000 = ₹ 17,00,000
- (3) સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા મુજબ નફો ₹ 3,30,000
- (4) કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર : 15%
- (6) માલિકી ભંડોળ પર વળતર દર : 19.41%

(20) આર.કે. લિમિટેડનું તા. 31-3-2021 ના રોજ પુરા થતા વર્ષનું નફા-નુકસાન ખાતું નીચે મુજબ છે.

ઉ.

જ.

વિગત	રકમ ₹	વિગત	રકમ ₹
શરૂઆતનો સ્ટોક ખરીદી :	38,750	વેચાણ :	
રોકડ	69,750	રોકડ	1,24,000
ઉધાર	93,000	ઉધાર	1,55,000
વહીવટી ખર્ચા	35,650	ભાડાની આવક	775
વેચાણ વિતરણ ખર્ચ	15,500	યંત્ર વેચાણનો નફો	7,750
ઘસારો :		રોકાણોનું વ્યાજ	775
યંત્રો	3,410	ઘાલખાધ પરત	2,325
મકાન	2,790	આખર સ્ટોક	23,250
દાન	775		
કરવેરાની જોગવાઈ	27,125		
ચોખ્ખો નફો	27,125		
	3,13,875		3,13,875

તા. 31-3-2021 ના રોજનું પાકું સરવૈયું

વિગત	રકમ ₹	વિગત	રકમ ₹
પ્રેફ શેર મૂડી	15,500	જમીન મકાન	62,000
ઈક્વિટી શેર મૂડી	62,000	યંત્રો	31,000
અનામત ફંડ	38,750	20% ના રોકાણો	7,750
નફા-નુકસાન ખાતું	23,250	દેવાદારો	31,000
લેણદારો	2,325	રોકડ સિલક	5,425
દેવી હૂંડી	1,550	બેંક સિલક	15,500
બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ	7,750	આખર સ્ટોક	23,250
કરવેરા જોગવાઈ	27,125	પ્રાથમિક ખર્ચા	2,325
	1,78,250		1,78,250

વધારાની માહિતી :

- (1) 30% રોકાણો બિન ધંધાકીય છે.
- (2) જમીન મકાનની હાલની બજાર કિંમત ₹ 82,925 ધ્યાનમાં લેવાની છે.
- (3) યંત્રોની પુનઃ સ્થાપના કિંમત ₹ 46,500 છે.
- (4) યંત્રોની પુનઃ સ્થાપના કિંમતે કુલ ઘસારો ₹ 11,625 થાય છે.
- (5) યંત્રોની પુનઃ સ્થાપના કિંમતે 2020-21 ના વર્ષનો ઘસારો ₹ 4,650 થાય છે.
- (6) સરેરાશ બેંક સિલક ₹ 3,100 ગણવાની છે.
- (7) તા. 1-10-2020 ના રોજ બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ 10% ના વ્યાજે મેળવ્યો હતો.

ઉપરની વિગતો પરથી નક્કી કરો :

- (1) કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર
- (2) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર

જવાબ :

- (1) કુલ રોકાયેલી મૂડી ₹ 1,86,000
- (2) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી ₹ 1,47,250 (કુલ રોકાયેલી મૂડી ₹ 1,86,000 બાદ ચાલુ દેવા ₹ 38,750)
- (3) કરવેરા પહેલાનો નફો ₹ 34,250
- (4) સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા દર્શાવતો નફો ₹ 43,632.50
- (5) કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર :  $\frac{43,632.50}{1,86,000} \times 100 = 23.46\%$
- (6) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતર દર :

$$\frac{43,632.50}{1,47,250} \times 100 = 29.63\%$$

(21) એમ્પાયર લિમિટેડનું 2019-20 તથા 2020-21 ના વર્ષનું નફા-નુકસાન ખાતું નીચે મુજબ છે.

નફા-નુકસાન ખાતું

વિગત	2019-20	2020-21	વિગત	2019-20	2020-21
બાકી આગળ લાવ્યા	—	8,000	વર્ષ દરમિયાનનો		
ડિબેન્ચર વ્યાજ	16,000	32,000	નફો	28,000	3,80,000
ડિરેક્ટર્સ ફી	20,000	20,000	બાકી આગળ લઈ		
કરવેરા જોગવાઈ	—	1,40,000	ગયા	8,000	—
સૂચિત ડિવિડન્ડ	—	60,000			
સામાન્ય અનામત ખાતે	—	1,00,000			
બાકી આગળ લઈ ગયા	—	20,000			
	36,000	3,80,000		36,000	3,80,000

તા. 31 મી માર્ચ, 2020 અને 2021 ના રોજના પાકા સરવૈયા

મૂડી દેવા	31-3-20	31-3-21	મિલકત લેણા	31-3-20	31-3-21
ઈક્વિટી શેર મૂડી	5,00,000	6,00,000	કાયમી મિલકતો	9,80,000	11,40,000
પ્રેફ શેર મૂડી	2,00,000	—	સ્ટોક	1,00,000	2,00,000
મૂડી પરત અનામત	—	1,00,000	દેવાદારો	1,82,000	2,92,200
અનામત ભંડોળ	2,00,000	2,00,000	રોકડ સિલક	9,000	18,000
ન.નુ. ખાતું	—	20,000	બેંક સિલક	—	40,000
8% ના ડિબેન્ચર્સ	2,00,000	4,00,000	પ્રાથમિક ખર્ચા	12,000	10,800
બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ	40,000	—	ડિબેન્ચર વટાવ	9,000	19,000
લેણદારો	1,60,000	2,00,000	ન.નુ. ખાતું	8,000	—
કરવેરાની જોગવાઈ	—	1,40,000			
સૂચિત ડિવિડન્ડ	—	60,000			
	13,00,000	17,20,000		13,00,000	17,20,000

ઉપરની વિગતોના આધારે ચોખ્ખી સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર શોધો.

જવાબ : સરેરાશ ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી : 2019-20 10,75,000  
2020-21 11,80,600

વળતરનો દર : 2019-20 = 0.74%

2020-21 = 30.49%

(22) શીતલ લિમિટેડના વર્ષ 2019-20 અને 2020-21 ના નફા-નુકસાન ખાતું નીચે મુજબ છે.

વિગત	2019-20	2020-21	વિગત	2019-20	2020-21
ગીરો લોનનું વ્યાજ	90,000	1,80,000	બાકી આગળ		
ડિરેક્ટર ફી	3,75,000	11,25,000	લાવ્યા	—	5,25,000
આવકવેરા જોગવાઈ	12,75,000	4,87,500	નફો (વર્ષનો)	30,15,000	22,80,000
ડિવિડન્ડ	3,75,000	5,62,500			
અનામત	3,75,000	3,75,000			
બાકી આગળ લઈ ગયા	5,25,000	75,000		,000	,000
	30,15,000	28,05,000		30,15,000	28,05,000

પાકા સરવૈયા

જવાબદારી	31-3-20	31-3-21	મિલકત લેણા	31-3-20	31-3-21
ઈક્વિટી શેર મૂડી	37,50,000	37,50,000	કાયમી મિલકતો	78,00,000	74,25,000
અનામત	3,75,000	7,50,000	સ્ટોક	11,25,000	22,50,000
ન.નુ. ખાતું	5,25,000	75,000	દેવાદારો	15,00,000	30,00,000
ગીરો લોન	41,25,000	30,00,000	રોકડ અને બેંક		
બેંક ઓ.ડી.	—	7,50,000	સિલક	11,25,000	75,000
લેણદારો	11,25,000	33,75,000			
આવકવેરા					
જોગવાઈ	12,75,000	4,87,500			
સૂચિત ડિવિડન્ડ	3,75,000	56,250			
	1,15,50,000	1,27,50,000		1,15,50,000	1,27,50,000

વધારાની માહિતી તરીકે વર્ષ 2019-20 નું વેચાણ ₹ 3,00,00,000 નું તથા 2020-21 ના વર્ષનું વેચાણ ₹ 2,62,50,000 નું હતું.

ગણતરી કરો :

(1) બંને વર્ષ માટે ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર શોધો.

(2) થયેલ ફેરફારનાં કારણો આપો.

જવાબ :	વર્ષ 2019-20	વર્ષ 2020-21
કાર્યક્ષમતા દર્શાવતો નફો	₹ 26,40,000	₹ 11,55,000
સરેરાશ રોકાયેલી મૂડી	₹ 81,25,000	₹ 81,75,000
(2019-20 ની સરેરાશ મૂડીની ગણતરી નીચે મુજબ થશે.		
કુલ રોકાયેલી મૂડી	₹ 87,75,000	—
બાદ ½ નફો)	₹ 6,25,000	—
વળતરનો દર	32.49%	14.13%

(23) બંસીધર લિમિટેડનું તા. 31-3-2021 ના રોજનું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

મૂડી દેવા	રકમ ₹	મિલકત લેણા	રકમ ₹
શેર મૂડી :		સ્થિર મિલકતો	5,98,800
10,500 પ્રેફ શેર દરેક		રોકાણો :	
₹ 100 નો એક	10,50,000	ગૌણ કંપનીના શેરમાં રોકાણ	2,40,000
ઈક્વિટી શેર 75,000		સરકારી જમીનગીરીમાં રોકાણ	2,10,000
દરેક ₹ 10 નો એક	7,50,000	ગૌણ કંપની પાસેથી મળવાપાત્ર	
સિક્યુરીટી પ્રીમિયમ	1,68,300	(લેણા)	12,00,000
ન.નુ. ખાતું	7,86,000	ચાલુ મિલકતો :	
ડિવિડન્ડ સમતુલા ભંડોળ	4,20,000	સ્ટોક	5,76,000
5% ના ડિબેન્ચર્સ	84,000	દેવાદારો	18,00,000
ચાલુ દેવા અને જવાબદારી		બેંક સિલક	60,000
લેણદારો	11,46,000	પ્રાથમિક ખર્ચા	15,000
નહિ ચૂકવાયેલ ડિવિડન્ડ	1,500		

બેંક લોન	30,000		
સૂચિત ડિવિડન્ડ	1,02,000		
દેવી હૂંડી	1,62,000		
	46,99,800		46,99,800

ઉપલબ્ધ વધારાની માહિતી :

- (1) સ્થિર મિલકતોનું પુનઃ મૂલ્યાંકન કરી તેની કિંમત ₹ 10,90,500 નક્કી કરવામાં આવી હતી.
- (2) ગૌણ કંપનીના શેરની બજાર કિંમત ₹ 3,00,000 છે જ્યારે સરકારી જમીનગીરીનું મૂલ્ય ₹ 2,34,000 છે.
- (3) ચાલુ વર્ષનો કરવેરાની જોગવાઈ પહેલાનો નફો ₹ 9,00,000 છે.
- (4) ₹ 3,000 નો સ્ટોક નાશ પામેલ છે.
- (5) પુનઃ સ્થાપના કિંમતના આધારે કાયમી મિલકતો પર વધારાનો ઘસારો ₹ 3,42,000 માંડી વાળવાનો છે.
- (6) ગયા વર્ષના નફાના ₹ 15,000 ચાલુ વર્ષના નફામાં સમાયેલ છે.
- (7) ન.નુ. ખાતે ઉધારેલ યંત્ર વેચાણની ખોટ ₹ 1,500 છે.

ઉપરની માહિતી પરથી :

- (1) રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર
- (2) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર
- (3) માલિકીની રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર નક્કી કરો.

જવાબ :

- (1) કુલ રોકાયેલી મૂડી ₹ 52,57,500
- (2) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી ₹ 38,46,000 (કુલ રોકાયેલી મૂડી ₹ 52,57,500 બાદ ચાલુ દેવા ₹ 14,11,500)
- (3) માલિકીની રોકાયેલી મૂડી ₹ 31,74,300
- (4) કાર્યકારી નફો ₹ 8,49,300
- (5) કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર = 16.15%
- (6) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર = 22.08%
- (7) માલિકીની રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર = 26.76%

(24) પરમજીત લિમિટેડનું તા. 31-3-2021 ના રોજનું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

મૂડી દેવા	રકમ ₹	મિલકત લેણા	રકમ ₹
ઈક્વિટી શેર મૂડી	2,00,000	જમીન મકાન	1,59,680
પ્રેફ શેર મૂડી	2,80,000	ગૌણ કંપનીના શેર	64,000
સિક્યુરીટી પ્રીમિયમ	44,880	પ્લાન્ટ અને મશીનરી	3,20,000
ન.નુ. ખાતું	2,09,600	લાંબાગાળાના રોકાણો	56,000
સામાન્ય અનામત	1,12,000	સ્ટોક	1,53,600
9% ના ડિબેન્ચર્સ	22,400	દેવાદારો	4,80,000
લેણદારો	3,06,000	રોકડ સિલક	16,000
લાંબાગાળાની બેંક લોન	8,000	પ્રાથમિક ખર્ચા	4,000
સૂચિત ડિવિડન્ડ	27,200		
દેવી હૂંડી	43,200		
	12,53,280		12,53,280



વધારાની માહિતી :

- (1) જમીન મકાનની પુનઃ સ્થાપના કિંમત ₹ 2,90,800 છે.
- (2) ગૌણ કંપનીના શેરનું વર્તમાન મૂલ્ય ₹ 80,000 છે.
- (3) રોકાણોનું મૂલ્ય ₹ 62,400 આંકવામાં આવ્યું છે.
- (4) કરવેરા પહેલાનો ચોખ્ખો નફો ₹ 2,40,000 છે.
- (5) ₹ 800 નો સ્ટોક માંડી વાળવાનો છે.
- (6) જમીન મકાન પર પુનઃ સ્થાપના કિંમત વધારાનો ઘસારો ₹ 9,120 માંડી વાળવાનો છે.
- (7) ગયા વર્ષના નફાના ₹ 4,000 ચાલુ વર્ષના નફામાં સમાયેલ છે.
- (8) મોટર વાન વેચતા થયેલી ખોટ ₹ 400 ન.નુ. ખાતે ઉધારેલ છે.
- (9) ચાલુ વર્ષના નફામાંથી ₹ 500 બેંક લોન વ્યાજના બાદ કરેલા છે.

ઉપરની વિગતો પરથી ગણતરી કરો :

- (1) કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર
- (2) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર
- (3) માલિકીની રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર

જવાબ :

- (1) કુલ રોકાયેલી મૂડી ₹ 14,02,000
- (2) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી ₹ 9,95,200
- (3) માલિકીની રોકાયેલી મૂડી ₹ 8,42,480
- (4) સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા દર્શાવતો નફો
- (5) કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર = 16.24%
- (6) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર = 22.88%
- (7) માલિકીની રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર = 27%

(25) અસિમાં ગ્લાસ વર્ક્સ લિમિટેડનું તા. 31-3-2020 ના રોજનું પાકું સરવૈયું નીચે મુજબ છે.

પાકું સરવૈયું

મૂડી દેવા	રકમ ₹	મિલકત લેણા	રકમ ₹
ભરપાઈ થયેલી શેર મૂડી		કાયમી મિલકતો :	
10,000, 5% ના પ્રેફ. શેર		જમીન મકાન	2,00,000
દરેક ₹ 10 નો પૂર્ણ ભરપાઈ	1,00,000	મશીનરી	3,60,000
20,000 ઈક્વિટી શેર દરેક		- ઘસારો	- 1,20,000
₹ 10 નો પૂર્ણ ભરપાઈ	2,00,000	મોટર કાર	50,000
અનામત અને વધારો :		- ઘસારો	- 30,000
સિક્યુરીટી પ્રીમિયમ	50,000	રોકાણ	50,000
સામાન્ય અનામત	1,00,000	ચાલુ મિલકતો	
કરવેરાની જોગવાઈ	25,000	સ્ટોક : કાયો માલ	40,000
નફા-નુક્સાન ખાતું	70,000	અર્ધ તૈયાર માલ	10,000
5% ના ડિબેન્ચર	25,000	તૈયાર માલ	20,000
ચાલુ દેવા :		દેવાદારો	80,000
લેણદારો	50,000	- ધા. અનામત	2,000
કરવેરાના બાકી દેવા	30,000	રોકડ	2,000
બેંક ઓવરડ્રાફ્ટ	20,000	જાહેરાત ઉપલક ખાતું	10,000
	6,70,000		6,70,000

વધારાની નીચેની માહિતી આપવામાં આવી છે.

- (1) જમીન મકાનની કિંમત ₹ 2,60,000 આંકવાની છે.
- (2) મશીનરીની પુનઃ સ્થાપના કિંમત ₹ 4,50,000 નક્કી થઈ છે. જ્યારે પુનઃ સ્થાપના કિંમતે ઘસારો ₹ 1,50,000 થાય છે.
- (3) મોટર કારની પુનઃ સ્થાપના કિંમત ₹ 60,000 અને તેના પર ઘસારો ₹ 36,000 થશે.
- (4) રોકાણોમાં ₹ 40,000 નાં રોકાણો ધંધા બહારના રોકાણો છે. બાકી ₹ 10,000 ના અંદરોઅંદરનાં રોકાણો છે.
- (5) વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાનો નફો ₹ 83,000 છે.
- (6) વર્ષ દરમિયાન નફા-નુકસાન ખાતે નીચેની રકમો દર્શાવેલ છે.
  - (a) મશીનરી વેચાણની ખોટ ₹ 2,000
  - (b) ઘાલખાધ પરત ₹ 1,000
  - (c) બેંક ઓવરડ્રાફ્ટનું વ્યાજ ₹ 1,200
  - (d) ધંધા બહારનાં રોકાણોની આવક ₹ 10,000
  - (e) વર્ષ દરમિયાન મશીનરી પર ઘસારો ₹ 36,000 ગણેલ છે. પરંતુ પુનઃ સ્થાપના કિંમત મુજબ ઘસારો ₹ 45,000 થાય છે.
  - (f) મોટર ગાડી પર ઘસારો ₹ 10,000 ગણેલ છે પરંતુ પુનઃ સ્થાપના કિંમત મુજબ ઘસારો ₹ 12,000 ગણાય.
- (7) કાચા માલનાં સ્ટોકમાંથી ₹ 2,000 નો સ્ટોક બિન ઉપયોગી હોવાથી માંડી વાળવાનો છે.

ઉપરની વિગતો આધારે :

- (1) કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર
- (2) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર

જવાબ :

- (1) કુલ રોકાયેલી મૂડી ₹ 7,42,000
- (2) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી ₹ 6,42,000
- (3) સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા દર્શાવતો નફો ₹ 64,200
- (4) કુલ રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર = 8.65%
- (6) ચોખ્ખી રોકાયેલી મૂડી પર વળતરનો દર = 10%

(26) ગોદરેજ કંપનીના નીચે આપેલ સંક્ષિપ્ત પાકા સરવૈયા અને નફા-નુકસાન ખાતાની વિગતો પરથી રોકાણો પર વળતરનો દર શોધો.

વિગત	રકમ ₹
સ્થિર મિલકતો	8,00,000
ચાલુ મિલકતો	15,00,000
- ચાલુ દેવા	7,00,000
ચોખ્ખી મિલકતો (Net Assets)	16,00,000
શેર ભંડોળ (માલિકીની મૂડી)	12,00,000
લાંબાગાળાની જવાબદારી	4,00,000
રોકાયેલી મૂડી (Capital Employed)	16,00,000

નફા-નુકસાન ખાતું

વિગત	રકમ ₹
વેચાણ આવક	35,00,000
- વેચાણ પડતર	20,00,000
કાર્યો નફો	15,00,000
- વહીવટી ખર્ચ	5,00,000
વ્યાજ અને કરવેરા પહેલાનો નફો (EBT)	10,00,000
- ચૂકવવા પાત્ર વ્યાજ	2,00,000
કરવેરા પહેલાનો નફો (EBT)	9,00,000
- કરવેરા 40% લેખે	3,60,000
કરવેરા પછીનો નફો (EAT)	5,40,000

$$\text{જવાબ : ROI} = \frac{\text{EBIT}}{\text{Net Assets}} \times 100 = \frac{10,00,000}{16,00,000} \times 100 = 62.5$$

(27) નીચેની માહિતી પરથી રોકાયેલી મૂડી પર વળતર (ROI) અને બાકી રહેલી આવક (RI) નક્કી કરો.

વિગત	સાહસની સંપૂર્ણ વિગત	વિભાગ-X	વિભાગ-Y	વિભાગ-Z
	₹	₹	₹	₹
મૂડી રોકાણ	25,00,000	8,00,000	15,00,000	10,00,000
કાર્યકારી નફો	3,60,000	2,40,000	3,00,000	2,00,000
અપેક્ષિત વળતરનો દર (ટકામાં)	12%	20%	20%	15%
બાકી વધેલી આવક	?	?	?	?
રોકાયેલી મૂડી પર ખરેખર વળતર દર	?	?	?	?

જવાબ :	બાકી વધેલી આવક (RI)	વળતર દર (ROI)
સંપૂર્ણ સાહસ માટે	₹ 60,000	14.4%
વિભાગ X માટે	₹ 80,000	30%
વિભાગ Y માટે	₹ શૂન્ય	20%
વિભાગ Z માટે	₹ 50,000	20%

(28) નીચેના પત્રકમાંથી ખૂટતી વિગત શોધો.

વિગત	વિભાગ-A	વિભાગ-B	વિભાગ-C
વેચાણ	₹ 2,70,000	3,37,500	4,50,000
કુલ મિલકતો = મૂડી રોકાણ	₹ 1,35,000	(?)	2,25,000
કાર્યકારી નફો	(?)	1,12,500	(?)
રોકાણ પર વળતરનો દર (%)	15%	10%	20
અપેક્ષિત વળતરનો લઘુત્તમ દર (મૂડી રોકાણ પર ટકા)	10%	(?)	(?)
બાકી શેષ આવક	₹ (?)	22,500	શૂન્ય

જવાબ :

- (1) વિભાગ-A નો કાર્યકારી નફો ₹ 20,250  
શેષ આવક ₹ 6,750
- (2) વિભાગ-B નું મૂડી રોકાણ ₹ 11,25,000  
અપેક્ષિત વળતરનો દર = 8%
- (3) વિભાગ-C નો કાર્યકારી નફો ₹ 45,000  
અપેક્ષિત વળતરનો લઘુત્તમ દર = 20%

□ □ □

-: રૂપરેખા :-

- 7.1 પ્રસ્તાવના
  - 7.2 અર્થ અને ખ્યાલ
  - 7.3 મૂલ્ય વૃદ્ધિના હિસાબો (VAA)
  - 7.4 કાર્યી મૂલ્ય વૃદ્ધિ (GVA)
  - 7.5 ચોખ્ખી મૂલ્ય વૃદ્ધિ (NVA)
  - 7.6 આર્થિક મૂલ્ય વૃદ્ધિ (EVA)
  - 7.7 બજારી મૂલ્ય વૃદ્ધિ (MVA)
  - 7.8 મૂલ્ય વૃદ્ધિના પ્રાપ્તિ સ્થાનો (સ્ત્રોતો) અને ઉપયોગો
  - 7.9 મૂલ્ય વૃદ્ધિનું પત્રક - ઉદાહરણો
  - 7.10 મૂલ્ય વૃદ્ધિનું પત્રક તૈયાર કરવામાં રહેલી મુશ્કેલીઓ
- ॐ સ્વાધ્યાય
- ⇒ સૈદ્ધાંતિક પ્રશ્નો
  - ⇒ બહુવિકલ્પ પ્રશ્નો (M.C.Q)
  - ⇒ વ્યવહાર પ્રશ્નો

### 7.1 પ્રસ્તાવના :

સામાન્ય રીતે ઉત્પાદન કરતાં એકમો કાર્યા માલની ખરીદી કરીને તેના પર ચોક્કસ પ્રકાર ની પ્રક્રિયા દ્વારા તેનું તૈયારમાલમાં રૂપાંતર કરે છે કાર્યામાલ પર પ્રક્રિયા દ્વારા કાર્યા માલના મૂલ્યમાં વધારો કરે છે ધારો કે 50,000 રૂ. નો કાર્યો માલ ખરીદ્યો તેના પર પ્રક્રિયા કરી તૈયાર કરેલ માલ ને 1,25,000 રૂ. માં વેચાણ કરેતો 75,000 રૂ. નો જે વધારો થયો તે મૂલ્ય વૃદ્ધિ કરી એમ કહી શકાય. આ મૂલ્ય વૃદ્ધિમાં જુદા જુદા પક્ષકારો એ આપેલી સેવાનું મૂલ્ય છે તેમ કહી શકાય. આ મૂલ્ય વૃદ્ધિ આ સેવા આપનાર વિવિધ પક્ષકારો વચ્ચે વહેંચી આપવામાં આવે છે ધંધાના કામદારો અને અન્ય કર્મચારીઓનો પગાર, મૂડી પૂરી પાડનારાઓને વ્યાજ અને ડિવિડન્ડ, સગવડભર્યું સામાજિક માળખું પૂરું પાડનાર સરકારના કરવેરા તેમજ ધંધાના વિકાસ માટે જરૂરી અનામતો નો સમાવેશ મૂલ્યવૃદ્ધિમાં થાય છે આમ મૂલ્યવૃદ્ધિ દ્વારા ધંધાની કામગીરીનું મૂલ્યાંકન કરવાની પદ્ધતિ પણ પ્રચલિત છે ભારતમાં મૂલ્યવૃદ્ધિનો ખ્યાલ ખાસ પ્રચલિત નથી. છતાં પણ ઘણી કંપનીઓ પ્રગટ થયેલા હિસાબોમાં હવે મૂલ્યવૃદ્ધિનું પત્રક તૈયાર કરે છે. યુરોપના દેશોમાં અને ખાસ કરીને બ્રિટનમાં મૂલ્યવૃદ્ધિનો ઉપયોગ છેલ્લા કેટલાક વર્ષોથી થઈ રહ્યો છે. તેનું એક કારણ એ પણ છે કે ત્યાં મૂલ્યવૃદ્ધિ પર કરની પદ્ધતિ દાખલ કરવામાં આવી છે. ભારતમાં પણ ‘મોડવેટ’ના નામથી આવી કર પદ્ધતિ છેલ્લા કેટલાંક

વર્ષથી દાખલ કરવામાં આવી છે. છતાં પણ હિસાબોમાં મૂલ્યવૃદ્ધિના હિસાબો નું મહત્વ ખૂબ ઓછું જોવા મળે છે. અર્થશાસ્ત્રમાં પણ મૂલ્યવૃદ્ધિના હિસાબોનું મહત્વ ખૂબ ઓછું જોવા મળે છે. અર્થશાસ્ત્રમાં પણ મૂલ્યવૃદ્ધિના ખ્યાલનો ઉપયોગ કુલ રાષ્ટ્રીય સંપત્તિ માપવામાં થાય છે. ઉત્પાદનના ચાર સાધનો જમીન, મૂડી, શ્રમ અને નિયોજક કુદરતી સંપત્તિ પર કામ કરી તેમાં ઉપયોગિતાનો જે ઉમેરો કરે છે તેને રાષ્ટ્રીય સંપત્તિ કહે છે અને તેની વહેંચણી ઉત્પાદનના આ ચાર સાધનો વચ્ચે થાય છે. મૂલ્યવૃદ્ધિનો ખ્યાલ વ્યક્તિગત ધંધાકીય એકમ માટે પણ ઉપયોગી છે.

## 7.2 મૂલ્યવૃદ્ધિનો અર્થ અને ખ્યાલ (Meaning and Concept of Value Added) :

સામાન્ય શબ્દોમાં “મૂલ્ય વૃદ્ધિ એટલે બહારથી ખરીદેલ કાચોમાલ અને અન્ય સેવાઓ પર કામ કરી ધંધાકીય એકમે તેના મૂલ્યમાં જે વધારો કર્યો છે તે” “મૂલ્ય વૃદ્ધિ એટલે પેઢી દ્વારા માલ અને સેવાના વેચાણનું આખરી મૂલ્ય બાદ તેના દ્વારા સપ્લાયર્સ પાસેથી ખરીદેલ માલસામાન અને સેવાની કિંમત”

● કહેલરની વ્યાખ્યા : “મૂલ્યવૃદ્ધિ એટલે ઉત્પાદિત થયેલ કે અદ્ય-ઉત્પાદિત થયેલ માલની પડતર, જે તેમાં સમાયેલા કાચા માલ પર કામગીરી કરવાથી ઉદભવતી હોય.”

● ડેવિડ મેન્ડ્રિલ લખે છે કે “મૂલ્યવૃદ્ધિનું પત્રક” એવું પત્રક છે જે કંપનીની એક વ્યક્તિ તરીકેની આવક દર્શાવે છે તથા તેનું સર્જન કરવામાં ફાળો આપનાર લોકો વચ્ચે તે આવક કેવી રીતે વહેંચાય છે તે દર્શાવે છે.

બીજા અર્થ માં કહી શકાય કે મૂલ્યવૃદ્ધિનું પત્રક એવું પત્રક છે જે એકમના પ્રયત્નોનો લાભ તેના કર્મચારીઓ, મૂડી પૂરી પાડનારાઓ, રાજ્ય અને પુનઃ રોકાણ વચ્ચે કેવી રીતે વહેંચાય છે તે દર્શાવે છે.

VAS (Value Added Statement) which Shows “How the benefits of the efforts of an enterprise are shared between, employees, providers of capital, the state and reinvestment.”

## 7.3 મૂલ્ય વૃદ્ધિના હિસાબો (Value Added Accounting) :

મૂલ્યવૃદ્ધિ એટલે “પેઢીના વેચાણના ઉપર (Turnover) અને સેવાઓની આવકનો ખરીદેલ માલસામાન અને સેવાઓની પડતર પરનો વધારો” અહીં વેચાણ ઉપજમાં માલની વેચાણ કિંમત ઉપરાંત ડ્યૂટી તથા સેલ્સટેક્ષ બાદ પરત માલ, સ્વવપરાશ માટે લીધેલ માલ, કમિશન, વળતર, વટાવ વગેરેની રકમ ગણાય. સેવાઓની આવકમાં ભાડું, વ્યાજ જેવી અન્ય આવકનો સમાવેશ થાય છે. ખરીદેલ સેવાઓની પડતરમાં પાવર, બળતણ, સમારકામ અને નિભાવ સેવા, પોસ્ટેજ અને સ્ટેશનરી, બેંક કમિશન, વીમા પ્રિમિયમ, જાહેરાત, છપામણી ઓડિટ ફી, કાનૂની ખર્ચ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

મૂલ્ય વૃદ્ધિને સૂત્ર સ્વરૂપે નીચે મુજબ દર્શાવી શકાય.

મૂલ્ય વૃદ્ધિ = ચોખ્ખું વેચાણનું મૂલ્ય - બહારથી ખરીદેલ સામગ્રી, સેવા વગેરેનું મૂલ્ય.

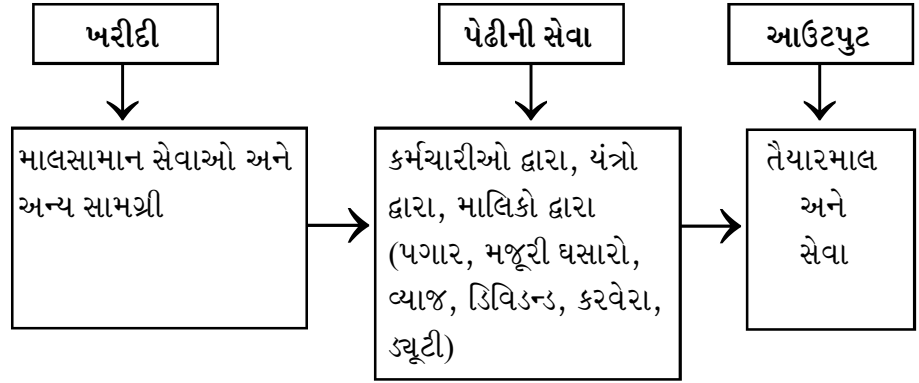
OR

મૂલ્ય વૃદ્ધિ = પેઢીની કામગીરી પછીનું મૂલ્ય - કામગીરી પહેલાંનું મૂલ્ય.

મૂલ્ય વૃદ્ધિનો ખ્યાલ વેપારીની દૃષ્ટિ એ તેમજ ઉત્પાદકની દૃષ્ટિએ એમ બે ભાગ પાડી શકાય. વેપારી જે મૂલ્યવૃદ્ધિ કરે છે તે વપરાશનું સ્થળ કે સમય બદલીને કરે છે. એટલે કે મૂલ્યવૃદ્ધિ = (ચોખ્ખી વેચાણ કિંમત + આખર સ્ટોકની કિંમત) - (ખરીદીની કુલ પડતર + શરૂઆતના સ્ટોકની કિંમત)

ઉત્પાદન દ્વારા મૂલ્ય વૃદ્ધિ એટલે ખરીદેલ કાચા માલ અને અન્ય સેવાઓ પર કામગીરી કર્યાથી તેવા આખરી વેચાણ મૂલ્યમાં થયેલ વધારો.

∴ ઉત્પાદન દ્વારા મૂલ્ય વૃદ્ધિ = આઉટપુટનું ચોખ્ખું વેચાણ મૂલ્ય - બાહ્ય ઈનપુટની કુલ પડતર. બાહ્ય ઈનપુટની પડતર = કાચામાલની ખરીદી + પ્રત્યક્ષ ખર્ચા + પરોક્ષ ખર્ચા મૂલ્યવૃદ્ધિનો ખ્યાલ ચાર્ટ સ્વરૂપે નીચે પ્રમાણે રજૂ કરી શકાય.



#### 7.4 કાચી મૂલ્ય વૃદ્ધિ (Gross Value Added) :

ઘસારો ધ્યાનમાં લીધા વિના કુલ વેચાણ મૂલ્યમાંથી બાહ્ય ઈનપુટની કિંમત બાદ કરવામાં આવે છે અને જે મૂલ્યવૃદ્ધિ બાકી રહે તેને ‘કુલ મૂલ્યવૃદ્ધિ’ કે કાચી મૂલ્યવૃદ્ધિ કહે છે મૂલ્ય વૃદ્ધિનો મોટા ભાગ કર્મચારીઓને પગાર અને મજૂરી મૂકવવામાં જાય છે. તેમાં મજૂરી, પગાર, બોનસ, પેન્શન, કર્મચારી કલ્યાણ ખર્ચા તથા કર્મચારીઓ માટે કરવામાં આવતા અન્ય બધા ખર્ચાનો સમાવેશ થાય છે. આ ઉપરાંત મૂડી પૂરી પાડનાર રોકાણકારના વ્યાજ અને ડિવિડન્ડ તેમજ સરકારના વિવિધ પ્રકારના કરવેરાનો સમાવેશ થાય છે. ઈંગ્લેન્ડની કમિટીએ પોતાના કોર્પોરેટ રિપોર્ટમાં કરેલી ભલામણ મુજબ ઘસારો એ મૂલ્યવૃદ્ધિની વહેંચણી તરીકે, ધંધાએ પોતાના વિકાસ અને નિભાવ માટે રાખેલી રકમ તરીકે બતાવવાય છે અને આ રીતે જે મૂલ્યવૃદ્ધિ આવે તે કાચી મૂલ્ય વૃદ્ધિ ગણાય છે એટલે કે મૂલ્ય વૃદ્ધિમાંથી ઘસારો બાદ કરવામાં આવતો નથી. આ રીતે ઘસારો બતાવનારાઓની દલીલ એવી છે કે, ખરીદેલ બાહ્ય માલસામાન અને સેવાઓની કિંમત એ હકીકત છે અને તેમા ઘાલમેલ શક્ય નથી. પરંતુ ઘસારાની રકમ વ્યક્તિલક્ષી રીતે નક્કી થાય છે અને તેથી જો તેને બાહ્ય ઈનપુટ તરીકે વેચાણ ઉપજમાંથી બાદ કરીએ તો મૂલ્યવૃદ્ધિની રકમ ધારે તેટલી બતાવવાનો અવકાશ રહે છે. તેથી તેમ કરવું વ્યાજબી નથી તેથી મૂલ્યવૃદ્ધિમાં કુલ મૂલ્યવૃદ્ધિ કે કાચી મૂલ્યવૃદ્ધિનો ખ્યાલ વધુ વાસ્તવિક છે.

#### 7.5 ચોખ્ખી મૂલ્ય વૃદ્ધિ (Net Value Added) :

જ્યારે કુલ મૂલ્ય વૃદ્ધિમાંથી ઘસારો બાદ કરવામાં આવે ત્યારે તેને “ચોખ્ખી મૂલ્યવૃદ્ધિ” કહે છે. કેટલાંકના મંતવ્ય પ્રમાણે ઘસારાને બહારથી ખરીદેલ માલસામાન અને અન્ય સેવાની જેમ બાહ્ય ઈનપુટમાં સમાવવાની ભલામણ કરે છે આમ કરવાથી વેચાણ ઉપજમાંથી તે બાદ

થાય અને “ચોખ્ખી મૂલ્યવૃદ્ધિ”ની રકમ મળે છે. કેટલીક કંપનીઓ આ રીતે પણ પોતાનું મૂલ્યવૃદ્ધિ પત્રક બનાવે છે. તેમની દલીલ એ છે કે જે મિલકત પર ઘસારો ગણવાનો છે તે મિલકત બહારથી ખરીદેલી છે અને ઘસારો તેનો જ ભાગ છે વળી કુલ મૂલ્યવૃદ્ધિ બાદ પક્ષકારો વચ્ચે વહેંચી દેવામાં આવતી નથી. પરંતુ ધંધાના નિભાવ અને વિકાસ માટે ઘસારા તરીકે રકમ રાખી મૂકવાની હોય છે. તેવી ચોખ્ખી મૂલ્ય વૃદ્ધિ નો ખ્યાલ વધુ ઉપયોગી છે.

#### 7.6 આર્થિક મૂલ્ય વૃદ્ધિ (Economic Value Added) :

ધંધાકીય એકમની આર્થિક કામગીરી મૂલ્યવૃદ્ધિ પત્રક દ્વારા વધુ અર્થપૂર્ણ રીતે રજૂ થઈ શકે છે. નફાનુકસાન ખાતું ફક્ત નફો કે નુકસાન દર્શાવે છે. પરંતુ કોઈ ધંધો નફો કરતો ન હોય તો તેનો અર્થ એવો થતો નથી કે તે દેશના અર્થતંત્રમાં કોઈ ફાળો જ આપતો નથી નફો તો ધંધાએ કરેલ સંપત્તિના કુલ સર્જનનો માત્ર એક ભાગ છે એટલે ધંધાએ કેટલી મૂલ્ય વૃદ્ધિ કરી તેના પરથીજ તેનો રાષ્ટ્રીય સંપત્તિમાં ફાળો કેટલો તેનું યથાર્થ મૂલ્યાંકન થઈ શકે. કેટલાંક એકમો એવાં છે જે નફાના હેતુથી કામ કરતાં નથી અને છતાં રાષ્ટ્રીય અર્થતંત્રમાં ફાળો આપે છે અર્થશાસ્ત્ર માં પણ આ ખ્યાલનો ઉપયોગ કુલ રાષ્ટ્રીય સંપત્તિ માપવામાં થાય છે ઉત્પાદનના ચાર સાધનો કુદરતી સંપત્તિ પર કામ કરી તેમાં ઉપયોગિતાનો જે ઉમેરો કરે છે તેને રાષ્ટ્રીય સંપત્તિ કહેવાય છે અને તેની વહેંચણી ઉત્પાદનનાં ચાર સાધનો વચ્ચે થાય છે.

#### 7.7 બજારી મૂલ્ય વૃદ્ધિ (Market Value Added) :

અહીં સમગ્ર કંપનીનું બજારીય મૂલ્ય અંગે ગણતરી કરવામાં આવે છે કંપનીની ઈક્વિટી પ્રેક્ષ શેરમૂડી તેમજ દેવાના બજાર મૂલ્યમાંથી કુલ મૂડી માં રોકાણ કેટલું કરેલ છે તે બાદ કરતાં કંપનીની બજારી મૂલ્ય વૃદ્ધિ કેટલી થઈતે જાણી શકાય છે એટલે કે

$$MVA = V - K$$

જ્યાં MVA = Market Value Added of the firm

V = Market Value of the firm કંપનીનું બજાર મૂલ્ય

K = કુલ કરેલ મૂડી રોકાણ Total Amt of Capital Invested in the firm.

બજારી મૂલ્ય વૃદ્ધિએ કંપની ના બજાર મૂલ્ય અને કુલ મૂડી રોકાણ વચ્ચેનો તફાવત દર્શાવે છે ધારો કે કંપનીનું બજાર મૂલ્ય 10,00,000 રૂ. અને ઈક્વિટી - દેવા માં કરેલ મૂડી રોકાણ 8,00,000 રૂ. હોય તો કંપનીનું બજારી મૂલ્યવૃદ્ધિ 2,00,000 રૂ. ગણાશે. MAV ની સીધી અસર શેરહોલ્ડરો અને કંપનીમાં રોકાણ કરનારા પર જોવા મળે છે MVA નું ઊંચું પ્રમાણ રોકાણકારોને રોકાણ કરવા માટે આકર્ષિત કરે છે. કંપનીની કાર્યક્ષમતા નો ખ્યાલ તેના MVA પરથી આવી શકે છે શેરબજારમાં જ્યારે તેજી હોય ત્યારે મૂલ્ય કંપનીની કાર્યક્ષમતાનો સાચો ખ્યાલ આપી શકતો નથી (MVA) બજારી મૂલ્ય વૃદ્ધિનો ખ્યાલ આર્થિક મૂલ્યવૃદ્ધિ તેમજ ચોખ્ખી મૂલ્યવૃદ્ધિ સાથે સીધો સંબંધ ધરાવે છે.

#### 7.8 મૂલ્ય વૃદ્ધિના પ્રાપ્તિ સ્થાનો (સ્ત્રોતો) અને ઉપયોગો :

કોઈ પણ ધંધાકીય એકમની કામગીરી સફળ થઈ રહી છે કે નહિ તે જાણવા તેનું નફાનુકસાન ખાતું તપાસવું પડે તેમાં ચોખ્ખો નફો, રોકેલી મૂડી પર વળતર, શેરદીઠ કમાણી, ડિવિડન્ડ ચૂકવણી ગુણોત્તર વગેરેનો ઉપયોગ કરીએ છીએ. એટલે કે ફક્ત નફો કે તેમાં સતત



વધારો એ સાથે જ સંચાલકોને સંબંધ છે આ ખ્યાલ મર્યાદિત છે પરિણામે કંપનીમાંથી અન્ય સંબંધિત પક્ષકારો જેવા કે કર્મચારીઓ, મૂડી પૂરીપાડનારાઓ, સરકાર વગેરેને પણ કેટલો લાભ મળે છે તે પણ ધ્યાનમાં લઈને તેની કામગીરીનું મૂલ્યાંકન કરવું જોઈએ મૂલ્ય વધનના પ્રાપ્તિ સ્થાનો નીચે મુજબ જાણવી શકાય.

1. વેચાણ ઉપજ (ટર્ન ઓવર)
2. બહારથી ખરીદેલ માલસામાન અને અન્ય સાધનો
3. કર્મચારીઓને ચૂકવેલ પગાર અને અન્ય લાભ
4. ડિવિડન્ડ અને વ્યાજ
5. ચૂકવવાપાત્ર કરવેરા
6. રાખી મૂકેલ કમાણી, ઘસારો

મૂલ્ય વૃદ્ધિના ઘટકો પરથી કામગીરી મૂલ્યાંકન માટે નીચેના ગુણોત્તરો નો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

1. કર્મચારી દીઠ મૂલ્યવૃદ્ધિ
2. કર્મચારી ખર્ચ સાથે મૂલ્યવૃદ્ધિનો ગુણોત્તર
3. વ્યાજ અને ડિવિડન્ડ સાથે મૂલ્ય વૃદ્ધિનો ગુણોત્તર
4. રાજ્યના ભાગ સાથે મૂલ્ય વૃદ્ધિનો ગુણોત્તર
5. રાખી મૂકેલ કમાણી સાથે મૂલ્ય વૃદ્ધિનો ગુણોત્તર

● મૂલ્ય વૃદ્ધિની ઉપયોગિતા નીચે પ્રમાણ જોવા મળે છે.

1. મૂલ્ય વૃદ્ધિ આવક એ સમૂહ પ્રયત્નોનું પરિણામ છે એમ મૂલ્ય વૃદ્ધિ પત્રક દર્શાવે છે આમ તે ધંધાના પ્રયત્નોનું વધુ વાસ્તવિક ચિત્ર રજૂ કરે છે. વળી એ રીતે તે ધંધાની સામાજિક જવાબદારી કેટલે અંશે પૂરી થઈ છે તે પણ દર્શાવે છે.
2. કંપની કે ધંધાની કાર્યક્ષમતા મૂલ્ય વૃદ્ધિના ખ્યાલ પરથી જાણી શકાય છે આ ઉપરાંત મૂલ્યવૃદ્ધિના વિવિધ ગુણોત્તરો દ્વારા જૂથના જુદા જુદા પક્ષકારોનો ફાળો કુલ મૂલ્યવૃદ્ધિમાં કેટલો છે તેમનો સાપેક્ષ ફાળો વધે છે કે ઘટે છે તેનો ખ્યાલ આવી શકે છે.
3. કર્મચારીઓની દૃષ્ટિએ કંપનીની સંપત્તિના સર્જન પ્રક્રિયામાં પોતાનો ફાળો કેટલો છે તેમજ પોતાનું સ્થાન ક્યાં છે તેનો ખ્યાલ મૂલ્યવૃદ્ધિ ના ખ્યાલ પરથી આવી શકે છે અન્ય પક્ષકારોની સરખામણીમાં જો પોતાની સ્થિતિ આર્થિક રીતે સુધારવી જરૂરી હોય તો તે અંગે, તે પ્રયત્ન કરી શકે છે તેના કારણે સમગ્ર ધંધાની ઉત્પાદકતા પણ વધે છે.
4. કર્મચારીને પ્રોત્સાહન દ્વારા ઉત્પાદકતામાં વધારો કરવા માટે મૂલ્ય વૃદ્ધિ ખ્યાલ મહત્વનો છે. બોનસ પ્રથા કે સહભાગીદાર દ્વારા ઉત્પાદકતા વધારવા પ્રયત્ન કરી શકાય છે. કુલ મૂલ્ય વૃદ્ધિમાં કર્મચારીનો હિસ્સો શોધવામાં આવે છે અને તેને આધારે બોનસ નક્કી કરવામાં આવે છે.

5. ધંધાકીય એકમની આર્થિક કામગીરી મૂલ્યવૃદ્ધિ પત્રક દ્વારા વધુ અર્થપૂર્ણ રીતે રજૂ થઈ શકે છે નફો ધંધાએ કરેલ સંપત્તિ ના કુલ સર્જનનો એક ભાગ છે ધંધાએ કેટલી મૂલ્ય વૃદ્ધિ કરી તેના પરથીજ તેનો રાષ્ટ્રીય સંપત્તિમાં ફાળો કેટલો તેનું યથાર્થ મૂલ્યાંકન થઈ શકે.
6. ઉદ્યોગ રાષ્ટ્રીય સંપત્તિમાં કેટલો ફાળો આપે છે અને રાષ્ટ્રીય સમૃદ્ધિમાં તે કેટલે અંશે ઉપયોગી છે, તેનો ખ્યાલ આપે છે. ઉદ્યોગ પર કેટલા કરવેરા નાખવા તેનો ખ્યાલ મેળવવા સરકાર મૂલ્યવૃદ્ધિના ખ્યાલનો ઉપયોગ કરે છે. બ્રિટન અને યુરોપના કેટલાક દેશોમાં મૂલ્યવૃદ્ધિ પર કરવેરાની પદ્ધતિનો ઉપયોગ થાય છે.
7. ધંધાના માલિકો માટે પણ આ ખ્યાલ મહત્વનો છે ધંધાની મૂલ્યવૃદ્ધિમાં ફાળો આપનાર પક્ષકારો નો ફાળો કેવો અને કેટલો છે તેનો ખ્યાલ તે મેળવી શકે છે આ ઉપરાંત ધંધામાં જોખમના પ્રમાણ જોતાં તેમા રોકાણ કરવું યોગ્ય છે કે નહિ તેનો નિર્ણય પણ મૂલ્ય વૃદ્ધિના ખ્યાલને આધારે લઈ શકે છે.
8. નાણાંનું ધીરાણ કરનારા કે ઉછીના નાણાં પૂરા પાડનાર મૂલ્યવૃદ્ધિમાં ફાળો આપનાર એક પક્ષકાર છે મૂલ્યવૃદ્ધિમાં વધારો થતો હોય તો તેના પ્રમાણમાં આ પક્ષકાર પણ પોતાનો ફાળો કેટલો વધ્યો છે તે મૂલ્યવૃદ્ધિના ખ્યાલને આધારે જાણી શકે છે.
9. કંપનીના વિવિધ શાખાઓ કે વિભાગો નું અલગ અલગ મૂલ્યાંકન કરવામાં આવતું હોય ત્યારે આંતર વિભાગીય ફેરબદલી કિંમત નક્કી કરવામાં આ ખ્યાલ ઉપયોગી છે.
10. જાહેર સાહસો ના મૂલ્યાંકન માટે મૂલ્યવૃદ્ધિનો ખ્યાલ વધુ વાસ્તવિક સ્થિતિ રજૂ કરી શકે છે મોટા ભાગના જાહેર સાહસોના નફાનુકસાન ખાતાં ખોટ દર્શાવતાં હોય છે, પરંતુ તેમની કામગીરીનું મૂલ્યાંકન ખોટ કે નુકસાનના આધારે નહિ પરંતુ તેમાંથી કર્મચારીઓને મળેલ લાભ, સરકારને મળેલ કરવેરાની રકમ, સમાજના લોકોને મળેલ લાભ વગેરે દ્વારા થવો જોઈએ જે મૂલ્યવૃદ્ધિ ખ્યાલ દર્શાવે છે.

### 7.9 મૂલ્ય વૃદ્ધિનું પત્રક - (Value Added Statement) :

વર્તમાનમાં કંપનીઓ મૂલ્યવૃદ્ધિ પત્રક કોઠા સ્વરૂપે બનાવે છે. (in tabular form) જેની ભલામણ 1975માં ઈંગ્લેન્ડની એકાઉન્ટિંગ સ્ટાન્ડર્ડ્ઝ સ્ટિયરિંગ કમિટીએ તેના ‘ધી કોર્પોરેટ રિપોર્ટ’માં કરી હતી આ પત્રક ને બે ભાગમાં વહેંચીને તૈયાર કરવામાં આવે છે પ્રથમ ભાગમાં હિસાબી મુદત દરમિયાન ધંધાકીય એકમે મૂલ્યમાં કરેલી વૃદ્ધિ દર્શાવવામાં આવે છે. જ્યારે બીજા ભાગમાં સંબંધિત પક્ષકારો વચ્ચે તે મૂલ્યવૃદ્ધિની રકમ કેવી રીતે વહેંચવામાં આવી તે દર્શાવાય છે નમૂનાનું મૂલ્યવૃદ્ધિ પત્રક નીચે પ્રમાણે.

#### મૂલ્યવૃદ્ધિનું પત્રક

વિગત	રકમ (રૂ.)	રકમ (રૂ.)
I. વેચાણની ઉપજ		√
બાદ : માલ અને સેવાની ખરીદી પડતર	√	
કાચો માલ	√	
અન્ય સામગ્રી	√	

પાવર અને બળતણ વગેરે	√	√
મૂલ્ય વૃદ્ધિ		xx
II. મૂલ્ય વૃદ્ધિની વહેંચણી :		
1. કર્મચારીઓને પગાર મજૂરી બોનસ વગેરે	√	
2. સરકારને - કરવેરા, ડ્યૂટી વગેરે	√	
3. મૂડી પૂરી પાડનારાઓને વ્યાજ અને ડિવિડન્ડ	√	
4. ધંધા માટે 1. ઘસારો	√	
2. રાખી મૂકેલ કમાણી	√	xx

સામાન્ય રીતે નફાનુકસાન ખાતાની માહિતી ઉપરથી પેઢીની કામગીરીનું મૂલ્યાંકન કરવા માટે મૂલ્ય વૃદ્ધિનું પત્રક કેવી રીતે તૈયાર કરી શકાય તે નીચેના ઉદાહરણ પરથી સમજી શકાશે.

(1) પ્રાર્થિક કંપનીનું નફાનુકસાન ખાતું નીચે મુજબ છે. તેના પરથી મૂલ્ય વૃદ્ધિનું પત્રક તૈયાર કરો.

નફા-નુકસાન ખાતું

વિગત	રકમ (રૂ.)	રકમ (રૂ.)
II. વેચાણની ઉપજ		2,26,000
બાદ : બહાર થી માલ અને સેવાની ખરીદી		
કાચો માલ	81,000	
પાવર બળતણ	9,500	
પેકિંગ ખર્ચ	6,500	
મુસાફરી તારટપાલ	9,000	
છપામણી અને સ્ટેશનરી	4,000	1,10,000
મૂલ્ય વૃદ્ધિ		1,16,000
II. મૂલ્યવૃદ્ધિની વહેંચણી :		
1. કર્મચારીઓને પગાર, મજૂરી, કલ્યાણ ખર્ચ	37,500	
2. સરકારને - કરવેરા	22,500	
3. મૂડી પૂરી પાડનારાઓ : ડિવિડન્ડ વ્યાજ	16,000	
ઈકિ. ડિવિડન્ડ	6,000	
4. ધંધા માટે : ઘસારો	25,000	
અનામત	75,000	
વધારો	1,500	
		1,16,000

- નોંધ : (1) બહારથી ખરીદેલ માલ કે સેવામાં કાચોમાલ, અન્ય માલસામગ્રી, વીજળી, સ્ટેશનરી, વાહનવ્યવહાર, ઓરિટિંગ ખર્ચ, વીમા પ્રીમિયમ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.
- (2) આખર સ્ટોકે કે શરૂના સ્ટોકમાં કરાયેલ મૂલ્યવૃદ્ધિને ધ્યાનમાં લીધી નથી સામાન્ય રીતે આપણે તૈયાર માલના કે અઘતૈયાર માલના સ્ટોકને પડતર કિંમતે જ બતાવીએ છીએ.
- (3) ઘસારાને અહીં મૂલ્યવૃદ્ધિની વહેંચણી તરીકે બતાવ્યો છે.
- (4) વેચાણ ઉપજ સિવાયની રોકાણોમાંથી મળતી ત્યાજ, ડિવિડન્ડ વગેરે જેવી “અન્ય આવક” નફાનુકસાન ખાતે જમા કરવામાં આવે છે આવી રોકાણો માંથી મળેલી આવકને પેઢીની મૂલ્યવૃદ્ધિનો ભાગ ગણી શકાય નહિ કારણ કે તેનો ઉદ્ભવ પેઢીની બહાર થયો છે પરંતુ આવી આવક કંપનીના વિવિધ પક્ષકારો વચ્ચે વહેંચણી માટે મળી શકે છે તેથી તેને મૂલ્યવૃદ્ધિમાં સમાવી લેવામાં આવે છે.
- (5) બીજા ભાગમાં મૂલ્યવૃદ્ધિની વહેંચણી બતાવવામાં આવે છે જેમાં મૂલ્યવૃદ્ધિના ભાગ તરીકે કર્મચારીઓને પગાર અને મજૂરી, પ્રેફરન્સ શેર અને ઈક્વિટી શેર પરનું ડિવિડન્ડ, ઉછીની મૂડી પર વ્યાજ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

ઉદાહરણ -2 મધુવન કંપનીના હિસાબો અંગેની નીચેની વિગતો પરથી મૂલ્યવૃદ્ધિનું પત્રક તૈયાર કરો.

	રૂા.		રૂા.
વેચાણ	11,50,000	માલનો સ્ટોક	
પ્લાન્ટ-યંત્રો	5,40,000	શરૂનોસ્ટોક	80,000
યંત્ર વેચાણની ખોટ	37,500	આખર સ્ટોક	1,00,000
પ્લાન્ટ યંત્રોનો ઘસારો	1,00,000	કાચામાલની ખરીદી	3,12,500
ઈકિ.શેર ડિવિડન્ડ	73,000	ભાડુ-વેરા	82,500
બેંકમાં રોકડ	49,000	અન્ય ખર્ચા	42,500
છપામણી સ્ટેશનરી	11,000	ઈકિ. શેરમૂડી	7,50,000
ઓરિટ ફી	14,000	લોન પર વ્યાજ	20,000
ન.નું. ખાતું (શરૂની બાકી જમા)	4,97,000	કરવેરા	1,38,000
ન.નું. ખાતું (ચાલુ વર્ષનો નફો)	1,44,000	મજૂરી-પગાર	1,63,500
દેવાદારો	97,500	કર્મચારી વીમામાં ફાળો	17,500
લેણદારો	63,500	પ્રો. ફંડમાં ફાળો	14,000

કંપનીમાં કર્મચારીઓની સંખ્યા 100 હોય તો તેમને ઉપયોગી એવા ગુણોત્તરોની ગણતરી કરો.

જવાબ : મૂલ્યવૃદ્ધિનું પત્રક

વિગત	રકમ (રૂ.)	રકમ (રૂ.)
વેચાણ		11,50,000
સ્ટોકમાં વધારો (1,00,000 - 80,000)		20,000
બાદ : બહાર થી ખરીદેલ માલ અને સેવાની પડતર		
કાચા માલની ખરીદી	3,12,500	
છપામણી-સ્ટોશનરી	11,000	
ઓડિટ ફી	14,000	
ભાડું-કરવેરા	82,500	
અન્ય ખર્ચા	42,500	4,62,500
		<b>7,07,500</b>

મૂલ્યવૃદ્ધિની વહેંચણી દર્શાવતું પત્રક

વિગત	રકમ (રૂ.)	રકમ (રૂ.)
A. કર્મચારીઓને		
મજૂરી - પગાર	1,63,500	
કર્મચારી વીમા યોજનામાં ફાળો	17,500	
પ્રો.ફંડમાં ફાળો	14,000	1,95,000
B. સરકારને : વર્ષ દરમિયાન ઈન્કમેટેક્સ		1,38,000
C. મૂડી રોકનારાઓને :		
લોન પર વ્યાજ	20,000	
ડિવિડન્ડ	73,000	93,000
D. ધંધાના વિકાસ માટે :		
પ્લાન્ટ - યંત્રો પર ઘસારો	1,00,000	
વર્ષ દરમિયાન રાખી મુકેલ નફો	1,44,000	
	2,44,000	
- યંત્ર વેચાણની ખોટ	37,500	2,81,500
		<b>7,07,500</b>

કર્મચારી માટે ઉપયોગી કેટલાંક ગુણોત્તરો :

$$1. \text{ કર્મચારી દીઠ મૂલ્યવૃદ્ધિ} = રૂ. \frac{7,07,500}{100} = રૂ. 7075$$

2. કર્મચારી દીઠ કમાણી = રૂ.  $\frac{1,95,000}{100} =$  રૂ. 1950

3. કર્મચારી દીઠ વેચાણ = રૂ.  $\frac{11,50,000}{100} =$  રૂ. 11,500

ઉદાહરણ-3. જી. એમ. કોર્પોરેશન ના હિસાબી ચોપડામાંથી નીચેની વિગતો પ્રાપ્ત થઈ છે.  
આ માહિતી પરથી મૂલ્યવૃદ્ધિની પ્રાપ્તિ અને નિકાલનું પત્રક બનાવો.

વિગત	રૂ.	વિગત	રૂ.
વેચાણ	12,40,000	વપરાશની સામગ્રી	12,500
કાયામાલની ખરીદી	5,00,000	પેકિંગ સામગ્રી	5,000
એજન્ટોનું કમિશન	10,000	સ્ટેશનરી	5,000
ઓડિટ ફી	2,000	જાહેરાત	12,500
સ્ટાફ કલ્યાણ ખર્ચા	79,000	પગાર-મજૂરી	3,15,000
વીમો	13,000	તાર-ટપાલ	7,000
ભાડું-કરવેરા	8,000	પ્રો.ફંડમાં ફાળો	30,000
મેનેજિંગ ડિરેક્ટરનું વેતન	42,000	ડિરેક્ટર ફી	20,000
મુસાફરી ખર્ચા	10,500	ચૂકવેલ લવાજમ	1,000
બળતરણ ઓઈલ	4,500	ગાડીભાડું	11,000
ઈલેક્ટ્રિસિટી	2,500	લીધેલ લોન પર વ્યાજ	9,000
સમારકામમાં વપરાયેલ માલ સામાન :		શેરહોલ્ડર્સને ડિવિડન્ડ	15,000
પ્લાન્ટ-યંત્રો	12,000	ઘસારાની જોગવાઈ	27,500
મરાન	5,000	ઈન્કમેટેક્ષની જોગવાઈ	50,000
આખર સ્ટોક :		ન.નું. ખાતાની બાકી (રાખી મૂકેલ કમાણી)	62,500
કાચોમાલ	54,000	શરૂનો સ્ટોક : કાચોમાલ	42,5000
તૈયાર માલ	1,20,000	તૈયાર માલ	1,00,000

જવાબ : મૂલ્યવૃદ્ધિ દર્શાવતું પત્રક

વિગત	રકમ (રૂ.)	રકમ (રૂ.)
વેચાણ	12,40,000	
બાદ : એજન્ટોનું કમિશન	10,000	
તૈયાર માલના સ્ટોકમાં તફાવત	12,30,000	
બાદ : બહારથી ખરીદી :-		

નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ

કાયામાલની ખરીદી	5,00,000	20,000	12,50,000
- સ્ટોકમાં તફાવત	<u>11,500</u>	4,88,500	
વપરાયેલ સામગ્રી		12,500	
પેકિંગ સામગ્રી		5,000	
સ્ટેશનરી		5,000	
બળતણ - ઓઈલ		4,500	
ઈલેક્ટ્રિસિટી		2,500	
યંત્રનું સમારકામ		12,000	
મકાનનું સમારકામ		5,000	
		<u>5,35,000</u>	
બાદ : ખરીદેલ સેવાઓ : ઓડિટ ફી	2,000		
વીમો	13,000		
ભાડું-કરવેરા	8,000		
મુસાફરી ખર્ચ	10,500		
જાહેરાત ખર્ચ	12,500		
તાર-તપાલ	7,000		
લવાજમ	1,000		
ગાડીભાડું	11,000	65,000	6,00,000
કંપની દ્વારા મૂલ્ય વૃદ્ધિ			<u>6,50,000</u>

મૂલ્યવૃદ્ધિની વહેંચણી દર્શાવતું પત્રક

વિગત	રકમ (રૂ.)	રકમ (રૂ.)
A. કર્મચારીઓને (ખર્ચ) :		
મે. ડિરેક્ટરનું વેતન	42,000	
ડિરેક્ટર ફી	20,000	
પગાર અને મજૂરી	3,15,000	
ધો. ફળમાં ફાળો	30,000	
સ્ટાફ કલ્યાણ ખર્ચ	79,000	4,86,000
B. સરકારને - કરવેરાની જોગવાઈ		50,000
C. મૂડી રોકનારાઓને		
લોન પર વ્યાજ	9,000	

ડિવિડન્ડ	15,000	24,000
D. ધંધા માટે પુનઃ રોકાણ		
ઘસારો	27,500	
રાખી મૂકેલ કમાણી	62,500	90,000
કુલ મૂલ્ય વૃદ્ધિ		6,50,000

10. મૂલ્યવૃદ્ધિનું પત્રક તૈયાર કરવામાં રહેલી મુશ્કેલી :-

મૂલ્યવૃદ્ધિ પત્રક કેવી રીતે તૈયાર કરવું એ અંગે બ્રિટનમા એકાઉન્ટિંગ સ્ટાન્ડર્ડસ સ્ટિયરિંગ કમિટીએ 1975માં પ્રગટ કરેલ “ધી કોર્પોરેટ રિપોર્ટ”માં નમૂના આપેલાં છે ભારતની કંપનીઓ પણ તે જ પ્રમાણે પોતાના મૂલ્યવૃદ્ધિનાં પત્રકો બનાવે છે. આમ છતાં આ પત્રકો તૈયાર કરવામાં કેટલીક વિવિધતા ને કારણે ઘણી મુશ્કેલીઓ ઊભી થાય છે. જે નીચે પ્રમાણે છે:-

1. ઘસારો દર્શાવવામાં વિવિધતા : સામાન્ય રીતે ઘસારો એ મૂલ્યવૃદ્ધિની એક વહેંચણી તરીકે બતાવાય છે. તો કેટલાક તેને બાહ્ય ઈનપુટ તરીકે બતાવવાની ભલામણ કરે છે પરંતુ બાહ્ય ઈનપુટ તરીકે વેચાણ ઉપજમાંથી બાદ કરીએ તો મૂલ્યવૃદ્ધિની રકમ ઘટે તેટલી બતાવવાનો અવકાર રહે છે તેથી તેમ કરવું વ્યાજબી નથી. જ્યારે રોબિયર જેવા કેટલાંક લેખકો મૂલ્યવૃદ્ધિના પત્રકમાં ઘસારો બિલકુલ બતાવવો જ નહિ તેવું જણાવે છે આમ ઘસારા અંગે ના વિવિધ મંતવ્યોને કારણે વિસંગતતા જોવા મળે છે.
2. કર્મચારીઓની રકમમાં વિવિધતા : કર્મચારીઓને પગાર-મજૂરી ઉપરાંત ચૂકવવાની કેટલી રકમોની રજૂઆતમાં પણ વૈવિધ્ય જોવા મળે છે. કેટલીક કંપનીઓ કર્મચારીઓને ચૂકવેલ ચોખ્ખી રકમ જ બતાવે છે, જ્યારે અન્ય કેટલીક કંપનીઓ તેમનો કુલ પગાર જેમાં પ્રોવિડન્ડ ફંડ, ફાળો, બોનસ, નફાભાગ, કલ્યાણ ખર્ચા વગેરે બધી જ રકમો બતાવે છે અહીં પણ એકરૂપતા જોવા મળતી નથી.
3. સરકારને ચૂકવણીમાં વિવિધતા : સરકારને કરવેરા તરીકે ચૂકવવાની રકમ પૈકી કઈ રકમ બતાવવી, તેમાં પણ વિવિધતા નજરે પડે છે. બ્રિટનના કોર્પોરેટ રિપોર્ટ મુજબ તો ફક્ત કોર્પોરેટ ટેક્ષ એટલે કે કંપનીએ ભરવાનો આવકવેરો જ મૂલ્યવૃદ્ધિ પત્રકમાં બતાવવો જોઈએ, એવી પણ માન્યતા છે. આમ કોર્પોરેટ ટેક્ષથી માંડી નીચેના કરવેરા કરવેરા સુધીની વિગતો દર્શાવવા જેટલા ગાળાની વિવિધતા જોવા મળે છે દા:ત કસ્ટમ અને એક્સાઈઝ ડ્યૂટી, વેરા, રોડ ટેક્ષ, વ્યવસાયી વેરા, મોડવેટ વગેરે આ અંગે પણ વિવિધતા જોવા મળે છે.

આમ મૂલ્ય વૃદ્ધિનું પત્રક તૈયાર કરવામાં જે વિવિધતા કે અસમાનતા છે તેને કારણે તેની ઉપયોગિતા મર્યાદિત બની જાય છે.

## ❧ સ્વાધ્યાય

1. મૂલ્ય વૃદ્ધિનો ખ્યાલ સમજાવો.
2. મૂલ્ય વૃદ્ધિના હિસાબો કેવી રીતે તૈયાર કરવામાં આવે છે તે અંગે સમજૂતી આપો.
3. કાચી મૂલ્ય વૃદ્ધિ અંગે સમજૂતી આપો.
4. ચોખ્ખી મૂલ્ય વૃદ્ધિ નો ખ્યાલ વિસ્તૃત રીતે સમજાવો.
5. આર્થિક મૂલ્ય વૃદ્ધિનો અને બમણી મૂલ્ય વૃદ્ધિ અંગે સમજૂતી આપો.



નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ

6. મૂલ્યવર્ધનના પ્રાપ્તિ સ્થાનો જણાવો.
7. મૂલ્યવર્ધનના ઉપયોગો (મહત્વ) જણાવો.
8. મૂલ્ય વૃદ્ધિનું પત્રક કેવી રીતે તૈયાર કરશો જણાવો.
9. મૂલ્ય વૃદ્ધિનું પત્રક તૈયાર કરવામાં રહેલી મુશ્કેલીઓ જણાવો.
10. એકતા ફોને. લિ. ની નીચેની માહિતી પરથી મૂલ્ય વૃદ્ધિનું પત્રક તૈયાર કરો.

વેચાણ		2,00,000
બાદ : માલસામગ્રીનો વપરાશ	80,000	
સેવાની ખરીદી	10,000	
મજૂરી	40,000	
ચૂકવેલ વ્યાજ	20,000	
ઘસારો	10,000	1,60,000
કરવેરા પહેલાનો નફો		40,000
બાદ : 50% કરવેરા		20,000
કરવેરા પછીનો નફો		20,000
બાદ : ડિવિડન્ડની વહેંચણી		10,000
વર્ષ માટે રોકાયેલી કમાણી		10,000

જવાબ :

મૂલ્યવૃદ્ધિનું પત્રક

વેચાણ		2,00,000
બાદ : માલસામગ્રીનો વપરાશ	80,000	
સેવાની ખરીદી	10,000	90,000
મૂલ્યવૃદ્ધિ		1,10,000
વહેંચણી :		
(1) મજૂરી	40,000	
(2) ચૂકવેલ વ્યાજ	20,000	
ડિવિડન્ડ	10,000	
(3) કરવેરા	20,000	
(4) ઘસારો	10,000	
(5) રાખી મૂકેલ કમાણી	10,000	1,10,000

11. દિશા લિમિટેડના હિસાબોમાંથી પ્રાપ્ત વિગતો નીચે પ્રમાણે છે તેના પરથી તેનું મૂલ્યવૃદ્ધિનું પત્રક તૈયાર કરો.

વિગત	રૂ.	વિગત	રૂ.
વેચાણ	49,60,000	સ્ટાફ કલ્યાણ ખર્ચા	3,16,000

વેચાણ કમિશન	40,000	વીમો	52,000
તૈયાર માલનો સ્ટોક		મેનેજિંગ ડિરેક્ટર મહેનતાણું	1,68,00
		ભાડું - કરવેરા	32,000
શરૂનો	4,00,000	ટ્રાવેલિંગ ખર્ચ	42,000
આખરનો	4,80,000	જાહેરાત	50,500
કાચાલામની ખરીદી	20,00,000	પોસ્ટેજ-ટેલિગ્રામ	28,000
કાચા માલનો સ્ટોક		પગાર-મજૂરી	12,60,000
શરૂનો સ્ટોક	1,70,000	પ્રોવિ. ફંડમાં ફાળો	1,20,000
આખરનો	2,16,000	લવાજમ	4,000
અન્ય માલ (નેટ)	1,86,000	સંચાલકોની ફી	80,000
જાવક માલ ગાડીભાડું	44,000	બેંક લોનનું વ્યાજ	36,000
ઘસારો	1,10,000	શેરહોલ્ડર્સને ડિવિડન્ડ	60,000
આવકવેરાની જોગવાઈ	2,00,000	રાખી મૂકેલ કમાણી	2,50,000
ઓડિટ ફી	8,000		

**જવાબ :**

**મૂલ્યવૃદ્ધિનું પત્રક**

વેચાણ		49,60,000
- વેચાણ કમિશન		40,000
+ તૈયાર માલના સ્ટોકનો વધારો		49,20,000
		80,000
		50,00,000
બાદ : કુલ માલસામાન	21,40,000	
+ ખરીદેલી સેવાઓ	2,60,000	24,00,000
<b>કુલ મૂલ્ય વૃદ્ધિ</b>		<b>26,00,000</b>

**મૂલ્યવૃદ્ધિનું પત્રક**

(A) કર્મચારીઓને		19,44,000
(B) સરકારને		
આવક વેરાની જોગવાઈ	2,00,000	
+ મૂડીપૂરી પાડનાર (36,000 + 6,000)	96,000	2,96,000
(C) ધંધામાં ફરી રોકાણ :		
ઘસારો	1,10,000	
રાખી મૂકેલ કમાણી	2,50,000	3,60,000
		26,00,000



- 2) કાચામાલની ખરીદી 10,000 રૂ., વેચાણ 25,000 રૂ. હોય તો મૂલ્ય વૃદ્ધિ =  
.....
- (A) 15,000 રૂ. (B) 35,000 રૂ.  
(C) 5,000 રૂ. (D) શૂન્ય
- 3) અર્થશાસ્ત્રમાં કુલ રાષ્ટ્રીય સંપત્તિ માપવા માટે ..... ખ્યાલ ઉપયોગી છે.
- (A) કુદરતી (B) મૂલ્ય વૃદ્ધિ  
(C) માનવીય (D) એક પણ નહિ
- 4) મૂલ્ય વૃદ્ધિ = પેઢીની કામગીરી પછીનું મૂલ્ય - .....
- (A) નફો (B) કામગીરી પહેલાંનું મૂલ્ય  
(C) ચોખ્ખી મિલકતો (D) એક પણ નહિ
- 5) ..... દ્વારા મૂલ્ય વૃદ્ધિ = આઉટપૂટનું ચોખ્ખુ વેચાણમૂલ્ય - બાહ્ય ઈનપુટની કુલ પડતર.
- (A) વેચાણ (B) સેવા  
(C) ઉત્પાદન (D) આ તમામ
- 6) કુલ મૂલ્ય વૃદ્ધિમાં ..... ને ધ્યાનમાં લેવામાં આવતો નથી.
- (A) ખર્ચા (B) મિલકતો  
(C) ઘસારો (D) જવાબદારીઓ
- 7) મૂલ્ય વૃદ્ધિ પત્રક મોટા ભાગે કંપનીનું ..... ધ્યેય દર્શાવે છે જ્યારે નફાનુકસાન ખાતું નફાલક્ષી છે.
- (A) આર્થિક (B) રાજકીય  
(C) ધાર્મિક (D) સામાજિક

જવાબ

- 1) A      2) A      3) B      4) B  
5) C      6) C      7) D





## બેલેન્સ સ્કોર કાર્ડ

-: રૂપરેખા :-

- 8.1 પ્રસ્તાવના
- 8.2 અર્થ
- 8.3 બેલેન્સ સ્કોર કાર્ડના લક્ષણો
- 8.4 બેલેન્સ સ્કોર કાર્ડ (BCS)ના ઉદ્દેશો
- 8.5 બેલેન્સ સ્કોર કાર્ડના વ્યૂહાત્મક હેતુઓ અને પ્રવૃત્તિઓ
- 8.6 બેલેન્સ સ્કોર કાર્ડ પત્રક
- 8.7 બેલેન્સ સ્કોર કાર્ડનાં ફાયદા અને મર્યાદા
- ૐ સ્વાધ્યાય

### 8.1 પ્રસ્તાવના :

બેલેન્સ સ્કોર કાર્ડ ડૉ. રોબર્ટ કાલ્પન (Robert Kaplan) તથા ડૉ. ડેવિડ નોર્ટન (David Norton) દ્વારા 1992 વિકસાવવામાં આવ્યું હતું જે નો મુળ હેતુ એકમની કામગીરીને યોગ્ય રીતે માપવાનો હતો. સામાન્ય રીતે કંપની ટૂંકગાળાની નાણાકીય કામગીરીને વિકાસના આધાર તરીકે ધ્યાનમાં લેતી હતી, પરંતુ બેલેન્સ સ્કોર કાર્ડ દ્વારા બિન નાણાકીય વ્યૂહાત્મક માટે સાધનોને પણ લાંબાગાળાની સફળતા માટે ધ્યાનમાં લેવામાં આવ્યા આ સિસ્ટમ વર્ષોથી સૂચવવામાં આવી છે પરંતુ વર્તમાન સમયમાં આને વ્યૂહાત્મક પ્રણાલીના એક અભિન્ન અંગ તરીકે ધ્યાનમાં લેવાય છે.

### 8.2 અર્થ :

(A) “બેલેન્સ સ્કોરકાર્ડ એ મેનેજમેન્ટ પરફોર્મન્સ મેટ્રિકનો સંદર્ભ આપે છે જેનો ઉપયોગ વિવિધ આંતરિક ધંધાકીય પ્રવૃત્તિઓ અને તેના બાહ્ય પરિણામો ઓળખવા અને સુધારવા માટે થાય છે. સંસ્થાઓનાં માપન તથા સુચન માટે ઉપયોગ પણ થાય છે”

U.S., U.K., જાપાન, યુરોપની કંપની ઓ માં તેનો ઉપયોગ સામાન્ય છે. જેમાં માહિતીનો સંગ્રહ કરી, અર્થ ઘટન કરી તેના યોગ્ય પરિણામ માટે ઉપયોગ થાય છે જે દ્વારા કંપનીના કર્મચારીઓ તેની સંસ્થા માટે વિવિધતા માટે વધુ સારા નિર્ણયો લઈ શકે છે.

આમ બેલેન્સ સ્કોર કાર્ડમાં નીચેની વિગતોનો સમાવેશ થાય છે.

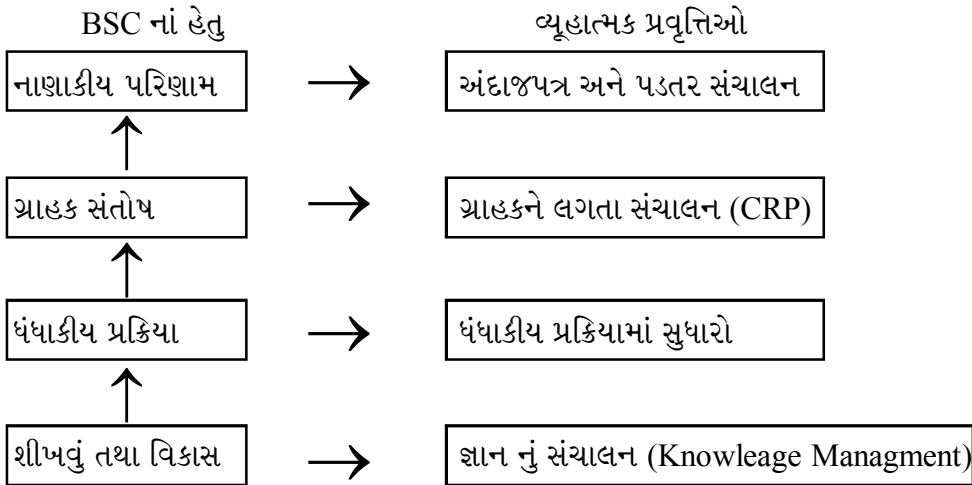
- (1) વ્યૂહરચનાની સ્પષ્ટતા કરવી
- (2) વ્યૂહરચનાને તમામ વ્યવસ્થાતંત્ર સુધી પહોંચાડવું
- (3) વ્યૂહરચના પ્રમાણે વ્યક્તિગત તથા વિભાગીય ઉદ્દેશો નક્કી કરવા.
- (4) વ્યૂહાત્મક ઉદ્દેશોને લાંબા ગાળાનાં ઉદ્દેશો તથા વાર્ષિક અંદાજપત્ર સાથે જોડવા.

- (5) વ્યૂહાત્મક રચનાને ઓળખવી અને તેની ગોઠવણી કરવી.
- (6) સમયાંતરે અને વ્યવસ્થિત વ્યૂહાત્મક સમીક્ષા કરવી.
- (7) વ્યૂહરચનાની જાણકારી મેળવા તેના માટેનો પ્રતિસાદ મેળવવો.

### 8.3 બેલેન્સ સ્કોર કાર્ડના લક્ષણો :

- (1) બેલેન્સ સ્કોર કાર્ડમાં નાણાકીય તથા બિનનાણાકીય અભિગમ વચ્ચે તાલમેલ રાખવાનો પ્રયત્ન કરાય છે.
- (2) જેમાં આંતરિક તથા બાહ્ય (ત્રાહિત) પક્ષ વચ્ચે બેલેન્સ રાખવાનો પ્રયત્ન કરાય છે.
- (3) જેમાં ભૂતકાળની થઈ ગયેલ બાબતો તથા ભવિષ્યમાં પાર પાડવાનાં હેતુઓ વચ્ચે બેલેન્સ રાખવામાં આવે છે.
- (4) બેલેન્સ સ્કોર કાર્ડ તે રોજબરોજની પ્રવૃત્તિઓ તથા ભવિષ્યના પૂર્ણ કરવા માટેનાં ઉદ્દેશ વચ્ચેનો પુલ છે.
- (5) બેલેન્સ સ્કોર કાર્ડએ વ્યવસ્થાતંત્ર ની યોગ્ય વ્યૂહાત્મક પગલાંઓનું પરિણામ છે.
- (6) ઉચ્ચ સ્તરના સભ્યો દ્વારા વ્યૂહરચના ઘડીને તેનું યોગ્ય રીતે વિહંગાવલોકન કરવાનું કાર્ય બેલેન્સ સ્કોરકાર્ડ દ્વારા કરે છે.

આ ઉપરના લક્ષણોને લગતો ચાર્ટ નીચે મુજબ છે.



(બેલેન્સ સ્કોર કાર્ડનો હેતુ તથા વ્યૂહાત્મક સંચાલન વચ્ચેનો સંબંધ)

### 8.4 બેલેન્સ સ્કોરકાર્ડ = BSC ના ઉદ્દેશો :

- (1) તેનો મૂળભૂત હેતુ વ્યવસ્થાતંત્રીય ઉદ્દેશોને પાર પાડવાનો છે.
- (2) તે અતિ આધુનિક ટેકનિક છે કે જે દ્વારા વ્યૂહાત્મક ઉદ્દેશો પાર પાડી શકાય છે. જે 1996માં રોબર્ટ કાલ્પન તથા ડેવિડ નોર્ટન દ્વારા વિકસાવવામાં આવી છે.
- (3) BSC તે ટૂંકાગાળા તથા લાંબાગાળાનાં ઉદ્દેશો વચ્ચેનું બેલેન્સ છે.
- (4) BSC એ નક્કી કરેલ પરિણામ તથા તે પૂર્ણ કરવા લગતા પરિબળો વચ્ચેની સાંકળ છે.
- (5) BSC દ્વારા વ્યક્તિગત તથા જૂથની કાર્યક્ષમતાની માપી શકાય છે તથા તે મુજબ

વ્યૂહરચના ઘડી શકાય છે.

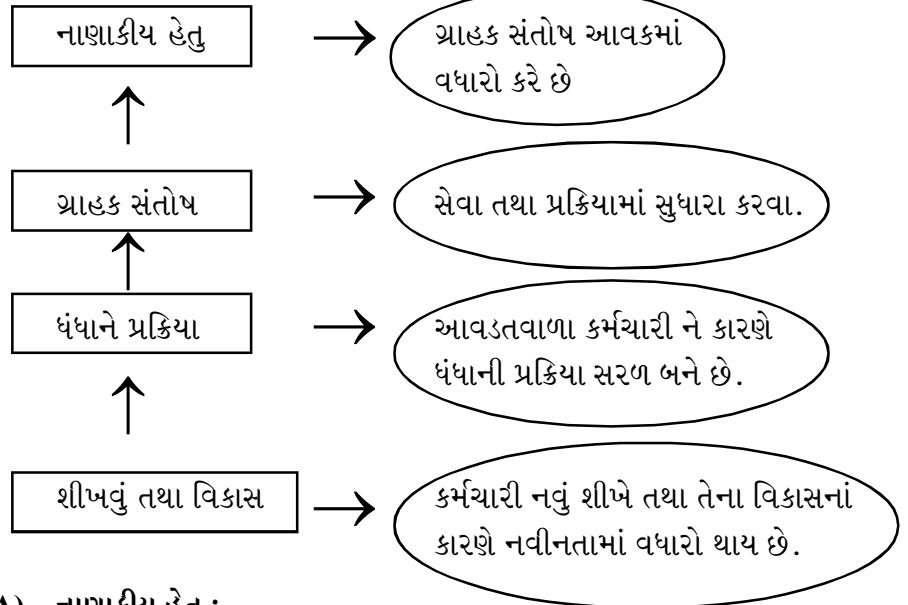
- (6) ધંધાકીય એકમમાં મૂલ્યાંકન માટેનો આ ચેક વિસ્તૃત અભિગમ છે.
- (7) BSC નો અભિગમ દ્વારા એ સ્પષ્ટ થાય છે કે કંપનીએ કઈ કઈ બાબતો તથા પરિબલો પર અંકુશ તથા બેલેન્સ રાખવાની જરૂર છે કે જેથી યોગ્ય પરિણામ મળી રહે.
- (8) BSC મેનેજરને આંતરિક તથા બાહ્ય પરિબલો વચ્ચેના સંબંધ યોગ્ય રીતે સમજવામાં મદદ રૂપ થાય છે જેના કારણે તે યોગ્ય નિર્ણય લઈ શકે છે.
- (9) BSC એ એક એવું સાધનની કે જે એકમને તેની વ્યૂહરચના ઉપર ધ્યાન આપી નિશ્ચિત ભવિષ્યના હેતુ સિધ્ધ કરવામાં મદદ કરે છે.
- (10) BSC નો મુખ્ય ઉદ્દેશ નાણાકીય તથા બિનનાણાકીય, આંતરિક તથા બાહ્ય પરિબલો વચ્ચે બેલેન્સ રાખીને એકમનો ઉદ્દેશ પાર પાડવાનો છે.

### 8.5 બેલેન્સ સ્કોર કાર્ડના વ્યૂહાત્મક હેતુઓ અને પ્રવૃત્તિઓ :

બેલેન્સ સ્કોર કાર્ડના હેતુને મુખ્યત્વે ચાર ભાગમાં વહેચી શકાય.

- (1) ગ્રાહક ને લગતા હેતુ
- (2) નાણાકીય હેતુ
- (3) આંતરિક ધંધાના હેતુ
- (4) શીખવું તથા વિકાસનાં હેતુ

આ તમામ હેતુઓને નીચેની આકૃતિ દ્વારા સમજાવી શકાય.



#### (A) નાણાકીય હેતુ :

કાલ્પન તથા નોર્ટન (1992) મુજબ 3 મહત્વના નાણાકીય હેતુ ધંધાની વ્યૂહરચના પર અસર કરે છે.

**(1) આવકમાં વૃદ્ધિ :**

આવક વૃદ્ધિમાં આવક માં વધારાને લગતી તમામ પ્રવૃત્તિઓનો સમાવેશ થાય છે. જેમાં નવા ઉત્પાદિત એકમમાં કેવી રીતે વધારો કરી શકાય, નવા ગ્રાહકોમાં વધારો તથા વધુ નફાકારક પેદાશ કેવી રીતે વધારો કરી શકાય તથા પેદાશ મિશ્ર માં વધારો કરી શકાય.

**(2) પડતરમાં ઘટાડો :**

પડતર ઘટાડામાં કેવી રીતે પેદાશ તથા સેવાના પડતરમાં ઘટાડો કરી શકાય તે ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે.

**(3) મિલકતોનો ઉપયોગ :**

મિલકતોનાં રોકાણ પર વળતર તથા તેમાં કેવી રીતે વૃદ્ધિ થાય છે તે જોવામાં આવે છે જે માટે રોકડ પ્રવાહ, મૂડી મેળવવાનાં સ્ત્રોત, વધુમાં વધુ નફો કેવી રીતે મેળવવા કાર્યક્ષમતા ગુણોત્તર વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

**(B) ગ્રાહકને લગતા હેતુ :**

ગ્રાહકનાં હેતુમાં નીચેનાનો સમાવેશ થાય છે.

**(1) બજાર હિસ્સામાં વધારો :**

આમાં એવી તમામ પ્રવૃત્તિઓનો સમાવેશ થાય છે જેના કારણે બજારનાં હિસ્સામાં વધારો થાય જે જાહેરાત, વેચાણ, નિમ્ન કિંમત વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

**(2) ગ્રાહકને જાળવી રાખવા :**

ગ્રાહકોને યોગ્ય રીતે જાળવી રાખવાનો આમા સમાવેશ થાય છે જેમાં એકમ તથા ગ્રાહકના સંબંધો તથા તેમની વચ્ચેના વ્યવહારને ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે. જેમાં વેચાણ તથા વેચાણ પછીની સેવાઓનો સમાવેશ થાય છે.

**(3) ગ્રાહકના સંતોષમાં વધારો :**

એમાં ગ્રાહકના સંતોષને લગતી બાબતો ધ્યાનમાં લેવાય છે જે ગ્રાહકને લગતી વિવિધ પ્રશ્નાવલી તથા સર્વેને ધ્યાનમાં લેવાય છે

આ માટેના મહત્વનાં ઉદ્દેશો નીચે મુજબ છે.

(a) નવા ગ્રાહકોને સંતોષ આપવો

(b) વર્તમાન ગ્રાહકોના સંતોષમાં વધારો કરવો.

(c) ગ્રાહકની સેવા પડતરમાં ઘટાડો કરવો.

(d) ગ્રાહક સંતોષને લગતા પરિબલોને ધ્યાનમાં લેવા.

(e) ગ્રાહક મૂલ્યને લગતા પરિબલો ધ્યાનમાં ત્રણ પ્રક્રિયાનો સમાવેશ થાય છે.

**(C) આંતરિક ધંધાનો હેતુ :**

કાલ્પન તથા નોર્ટન મુજબ આમાં ત્રણ પ્રક્રિયાનો સમાવેશ થાય છે.



(1) નવીનતાની પ્રક્રિયા :

ઉત્પાદન તથા વેચાણ મેનેજરે પેદાશમાં નવીનતા લાવવી જોઈએ કે જેથી ગ્રાહકોને જણાવી શકાય.

(2) કાર્યની પ્રક્રિયા :

આ પ્રક્રિયામાં ઉત્પાદન કાર્ય એ રીતે કરવું જોઈએ કે, પડતરન ઘટે પણ નવીનતામાં વધારો થાય.

(3) વેચાણ પછીની પ્રક્રિયા :

આ પ્રક્રિયામાં વેચાણ પછી ગ્રાહકોને આપવામાં આવતા સેવા પર ધ્યાન આપવામાં આવે છે જેમાં બેચાણ પછીની વોરંટી, સેવાઓ, રીપેરિંગ વસ્તુ બદલે આપવી વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

(D) શીખવું તથા વિકાસ :

આ હેતુમાં એકમનાં કર્મચારીઓ કેવી રીતે નવી પદ્ધતિઓ શીખે છે તથા તે દ્વારા તેમની કાર્યક્ષમતા તથા આવડતમાં વધારો થાય છે જેમાં :

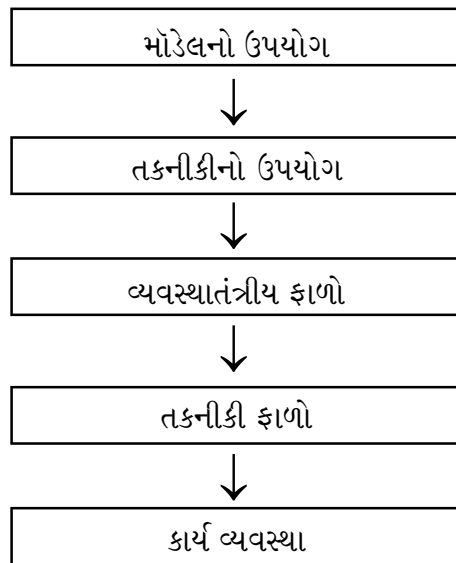
- 1) કર્મચારીની કાર્યક્ષમતામાં વધારો
- 2) કર્મચારીના ઉત્સાહમાં વધારો વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

---

**8.6 બેલેન્સ સ્કોર કાર્ડ પત્રક :**

---

દરેક સંસ્થા માટેનું બેલેન્સ સ્કોર કાર્ડ નું પત્રક અલગ અલગ રીતે બનાવી શકાય અહીં આપણે તેના કેટલા નમૂના તથા ઉદાહરણ જોઈએ ભારતમાં લગભગ 70 થી 80 કંપની તેનો ઉપયોગ કરે છે જેમાં કેસ્ટોલ, ગોદરેજ RPG, ભારતી, Dr. Reddy's Lab, TATAS, ICICI Bank, Taj Group, Batliboi Ltd. વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. જેમાં નીચેના મુદ્દા ધ્યાનમાં લેવાય છે.



આપણે થોડાં એકમનાં અહીં ઉદાહરણ જોઈએ.

(1) સારવાર વિભાગનું બેલેન્સ સ્કોરકાર્ડ :

આ વિભાગ માટે વિવિધ પડકારોને છે. જેમાં વ્યૂહરચનાને લગતા પડકારોમાં લોકોના સહકારનો તેનો સમાવેશ થાય છે, સાથે સાથે આ વિભાગમાં ગ્રાહક સંતોષ, પ્રબળ માંગ, કાર્યક્ષમતામાં વધારો વગેરે જેવાં પણ પડકારો છે.

સારવાર વિભાગમાં બેલેન્સ સ્કોર કાર્ડનો ઉપયોગ કરવા માટે 2008માં Bloom fuist and Yeaglr એ વિવિધ સિદ્ધાંતો આપ્યાં છે જે નીચે મુજબ છે.

(a) કાર્યક્ષમ રહેવું

(b) બદલાવ સ્વીકારવો

(c) મૂક્ત રહેવું

(d) સમાવેશી બનવું

(e) વ્યવસ્થિત બનવું

(2) શિક્ષણ વિભાગ માટે નું બેલેન્સ સ્કોર કાર્ડ :

શિક્ષણ વિભાગના માપન માટે માત્ર મિશન તથા વ્યૂહરચના જ નહિ, પરંતુ સતત વિકાસ તથા પર્યાવરણીય જવાબદારીને પણ ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ સાથેસાથે વિકાસ તથા નવી તકનીકને પણ ધ્યાનમાં લેવી જરૂરી છે.

BSC દ્વારા શૈક્ષણિક સંસ્થાકે યુનિવર્સિટીના વિકાસનું મૂલ્યાંકન કરી શકાય છે. આ માટે પરંપરાગત પદ્ધતિ “Traditional Method” નાં માપદંડને ધ્યાનમાં રાખવો જરૂરી છે. જેને માન્ય અગ્રણી મેનેજમેન્ટ પ્રતિબંધિત કરે છે. જેને સંસ્થા પોલે માળી શકે છે. આ માટે નીચેના મુદ્દા ધ્યાનમાં રાખવા અત્યંત જરૂરી છે.

a) વિદ્યાર્થીઓનો વિકાસ

b) શિક્ષકની કાર્ય દક્ષતા

c) સ્ટાફ

d) નેતૃત્વ તથા સમુદાય સેવા

e) નાણાકીય વ્યવસ્થા

આ ઉપરથી નીચેના માપદંડો નક્કી કરાય છે.

1) તે સંસ્થાનું મિશન રજૂ કરતાં હોવાં જોઈએ.

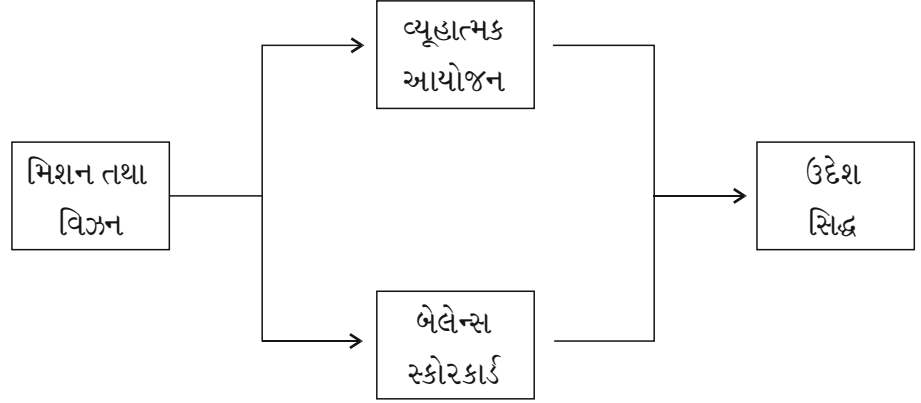
2) તે સરળ હોવાં જોઈએ

3) તે વ્યાવહારિક હોવાં જોઈએ.

4) તે વ્યવસ્થાતંત્રીય કાર્ય પ્રણાલી અનુસાર હોવાં જોઈએ.

5) તે છેલ્લા ચાર વર્ષનાં વિશ્લેષણ પછી નક્કી થયેલાં હોવાં જોઈએ.

આમ સામાન્યતઃ બેલેન્સ સ્કોર કાર્ડમાં નીચેની વસ્તુઓ ધ્યાનમાં લઈ શકાય.



### 8.7 બેલેન્સ સ્કોર કાર્ડનાં ફાયદા અને મર્યાદા :

#### (A) ફાયદા

##### 1) યોગ્ય વ્યૂહાત્મક આયોજન

BSC દ્વારા યોગ્ય તથા સંકલિત માળખું પૂરું પાડવામાં આવે છે આ બિઝનેસ મોડેલમાં મેનેજર વ્યૂહરચના માટે યોગ્ય રીતે વિચારી શકે છે. વ્યૂહરચનો નક્કશો એ દર્શાવે છે કે, વ્યૂહાત્મક ઉદ્દેશો કઈ રીતે પાર પાડી શકાય. આમ BSC એ વ્યૂહરચનાનું સમગ્ર ચિત્ર રજૂ કરે છે.

##### 2) વ્યૂહરચનામા સુધારો તથા તેનું અમલીકરણ

જો વ્યૂહરચના નો ખ્યાલ હોય તો મેનેજર આંતરિક તથા બાહ્ય વ્યૂહરચના વચ્ચેના સંબંધ પ્રસ્થાપિત કરી શકે છે. આમ જો વ્યૂહરચના તથા આયોજન ની સ્પષ્ટતા હોય હોય તો તેના અમલીકરણ નું કાર્ય સરળ બને છે. આના આ વ્યવસ્થાતંત્રને નિર્ણય લેવામાં ઉપયોગ કરે છે.

##### 3) યોગ્ય ગોઠવણી

બેલેન્સ સ્કોર કાર્ડના ઉપયોગથી સંસ્થાના સભ્યો કંપનીના વિવિધ સ્તરો પર તેમના ઉદ્દેશો તથા લક્ષોને સરળતાથી કંપનીના વિવિધ સ્તર સાથે જોડી શકે છે, તે દરેકની જવાબદારીઓને સમજવાનો પ્રયાસ કરીને અનુમાન લગાવે છે અને તે એક માળખા હેઠળ ટીમ અને વિભાગોને સમન્વિત કરે છે. જેના દ્વારા ટૂંકા ગાળામાં યોગ્ય તથા નક્કી કરેલ ઉદ્દેશો પૂર્ણ કરવામાં મદદ કરે છે.

##### 4) દરેક કર્મચારીને સંસ્થાનાં ઉદ્દેશ સાથે જોડે છે.

બેલેન્સ સ્કોરકાર્ડ કર્મચારી ને સંસ્થાના ઉદ્દેશથી કારગત કરે છે. જેથી તેઓ યોગ્ય કાર્યક્ષમતામી કાર્ય કરી શકે. તે કર્મચારીઓને સંસ્થાનો ભવિષ્યના ઉદ્દેશ શું છે તે જેથી જણાવે છે. કર્મચારી ને તે અનુસાર કાર્ય કરવાનું રહે છે.

#### (B) મર્યાદા

##### 1) બેલેન્સ સ્કોર કાર્ડ એક માળખું જરૂર પૂરું પાડે છે, પરંતુ તે દરેક સંસ્થા માટે સરખું હોતું નથી. તે તેની સૌથી મોટા મર્યાદા છે.

- 2) બેલેન્સ સ્કોરકાર્ડ બનાવવું તે પ્રમાણમાં વધુ સમય માગી લે છે.
- 3) નાના એકમો માટે તે બનાવવું વ્યવહારિક નથી કારણ કે તે બધું ખર્ચાળ છે.
- 4) બેલેન્સ સ્કોરકાર્ડ ની પ્રણાલી સંપૂર્ણ રીતે ત્યારે જ અસરકારક બને છે જ્યારે તે નીચે થી લઈને સંસ્થાની ટોચ સુધી બધાને લાગુ પડે દર વખતે તેવું બને તે જરૂરી નથી.
- 5) તેના માળખાને સમજવામાં થોડો સમય તથા આવજત જરૂરી છે તે માટે ઘણા કેસસ્ટડીએ થાય છે. તે દરેક માટે એક સમાન પદ્ધતિ નથી.

---

卐 સ્વાધ્યાય

---

⇒ મુદાસર પ્રશ્નો

1. બેલેન્સ સ્કોર કાર્ડનો અર્થ આપો.
2. બેલેન્સ સ્કોર કાર્ડના લક્ષણો સમજાવો.
3. બેલેન્સ સ્કોરકાર્ડનાં હેતુ તથા વ્યૂહાત્મક પ્રવૃત્તિ વચ્ચેનો સંબંધ દર્શાવતો ચાર્ટ રજૂ કરો.
4. બેલેન્સ સ્કોર કાર્ડના વિવિધ ઉદ્દેશો જણાવો.
5. બેલેન્સ સ્કોર કાર્ડના વ્યૂહાત્મક હેતુઓ અને ચર્ચો પ્રવૃત્તિઓ.
6. બેલેન્સ સ્કોરકાર્ડ પત્રક ઉદાહરણ સાથે સમજાવો.
7. બેલેન્સ સ્કોર કાર્ડના ફાયદા તથા મર્યાદા જણાવો.

⇒ યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરી જવાબ આપો.

- 1) કાલ્પન તથા નોટેનના મત મુજબ બેલેન્સ સ્કોરકાર્ડનો મુખ્ય હેતુસર છે.
 

(A) નાણાકીય	(B) ગ્રાહક
(C) આંતરિક પ્રક્રિયા	(D) બધાજ
- 2) બેલેન્સ સ્કોર કાર્ડ દ્વારા ..... ની રજૂઆત થાય છે.
 

(A) વિકાસ	(B) પ્રવૃત્તિ
(C) સેવા	(D) વ્યવસ્થાતંત્ર
- 3) વ્યક્તિગત સ્કોર કાર્ડમાં ..... વિગતોનો સમાવેશ થાય છે.
 

(A) 2	(B) 3
(C) 4	(D) 5
- 4) બેલેન્સ સ્કોર કાર્ડ દ્વારા ..... નું મૂલ્યાંકન થઈ શકે છે.
 

(A) નાણાકીય વિગતો	(B) બિનનાણાકીય વિગતો
(C) વિકાસને લગતી વિગતો	(D) માળખાને લગતી વિગતો

- 5) બેલેન્સ સ્કોર કાર્ડનો ખ્યાલ વર્ષ ..... માં રજૂ કરવામાં આવ્યો.  
 (A) 1990 (B) 1991  
 (C) 1992 (D) 1980
- 6) ભારતને લગભગ ..... જેટલી કંપની બેલેન્સ સ્કોર કાર્ડનો ઉપયોગ કરે છે.  
 (A) 50 (B) 60  
 (C) 70 (D) 75
- 7) બેલેન્સ સ્કોરકાર્ડમાં નાણાકીય તતા બિનનાણાકીય અભિગમ વખતે ..... રાખવામાં આવે છે.  
 (A) બેલેન્સ (B) અગ્રતા  
 (C) સમાનતા (D) એક પણ નહિ
- 8) નાણાકીય પરિણામ નો હેતુ સિદ્ધ કરવા ..... વ્યૂહાત્મક પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે.  
 (A) અંદાજપત્ર અને પડતર સંચાલન (B) ગ્રાહકને લગતું સંચાલન  
 (C) ધંધાકીય પ્રક્રિયામાં સુધારો (D) એક પણ નહિ
- 9) ગ્રાહકની હેતુને સિદ્ધ કરવા ..... વ્યૂહાત્મક પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે.  
 (A) અંદાજપત્ર અને પડતર સંચાલન (B) ગ્રાહકને લગતું સંચાલન  
 (C) ધંધાકે પ્રક્રિયામાં સુધારો (D) એક પણ નહિ
- 10) ધંધાકીય પ્રક્રિયાનો હેતુ સિદ્ધ કરવા ..... વ્યૂહરચના ધ્યાનમાં લેવાય છે.  
 (A) અંદાજ પત્ર (B) ગ્રાહક સંતોષ  
 (C) ધંધાકીય પ્રક્રિયામાં સુધારો (D) એક પણ નહિ
- 11) બેલેન્સ સ્કોરકાર્ડનો મૂળપદ્ધતી ..... ને પાર પાડવાનો છે.  
 (A) વ્યવસ્થાતંત્રિય ઉદ્દેશ (B) સામાજિક ઉદ્દેશ  
 (C) સકારે ઉદ્દેશ (D) એક પણ નહિ
- 12) બેલેન્સ સ્કોરકાર્ડના હેતુને મુખ્યત્વે ..... ભાગમાં વહેચી શકાય.  
 (A) 2 (B) 2  
 (C) 3 (D) 4
- 13) નાણાકીય હેતુમાં ..... નો સમાવેશ થાય છે.  
 (A) આવક વૃદ્ધિ (B) પડતર ઘટાડો  
 (C) મિલકતોનો ઉપયોગ (D) ઉપરના બધાજ

- 14) ગ્રાહકને લગતા હેતુમાં ..... નો સમાવેશ થાય છે.  
(A) બજાર હિસ્સામાં વધારો (B) ગ્રાહકને જાળવી રાખવા  
(C) ગ્રાહકના સંતોષમાં વધારો (D) ઉપરના બધા જ
- 15) આંતરિક ધંધાના હેતુમાં ..... સમાવેશ થાય છે.  
(A) નવીનતાની પ્રક્રિયા (B) કાર્યની પ્રક્રિયા  
(C) વેચાણ પછીની પ્રક્રિયા (D) ઉપરના બધા જ

જવાબ :

- 1) D 2) D 3) B 4) B 5) C 6) C  
7) A 8) A 9) B 10) C 11) A 12) D  
13) D 14) D 15) D



-: રૂપરેખા :-

- 9.1 પ્રસ્તાવના  
9.2 અર્થ  
9.3 નાણાકીય પત્રકનાં વિશ્લેષણની પદ્ધતિઓ  
ꣳ સ્વાધ્યાય

9.1 પ્રસ્તાવના :

નાણાકીય પત્રકોમાં નફાનુકસાનનું પત્રક, પાર્કુ સરવૈયું, રોકડ પ્રવાહપત્રક વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. આ તમામ પત્રકો ધંધાની પરિસ્થિતિનો તાગ આપે છે જો આ તમામ પત્રકોનું યોગ્ય રીતે વિશ્લેષણ કરવામાં આવે તો વર્તમાનની પરિસ્થિતિને જાણીને ભવિષ્ય અંગેના નિર્ણયો લઈ શકાય અને ભૂતકાળની થયેલી ભૂલોનું ધ્યાન રાખી શકાય. આ માટે નાણાકીય પત્રકોનું યોગ્ય વિશ્લેષણ થવું અત્યંત જરૂરી છે.

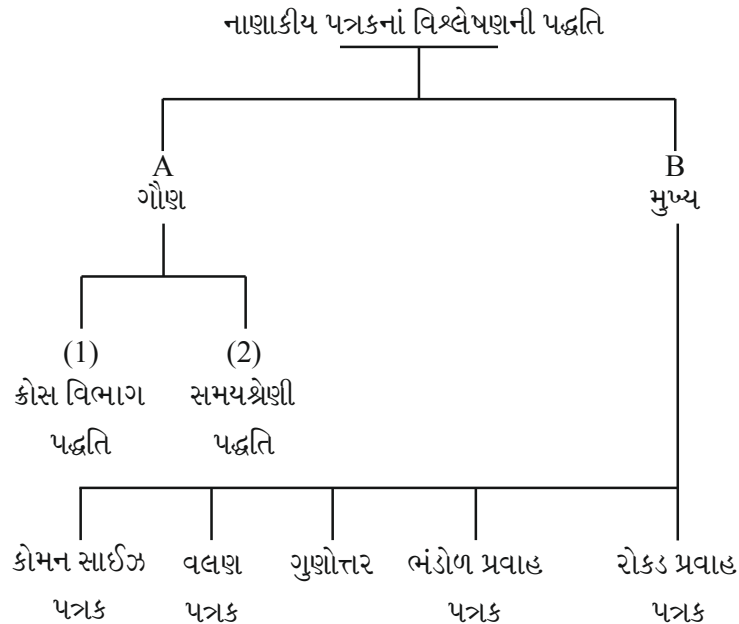
9.2 અર્થ :

(A) Matcalf તથા Jifard નાં મતે

“તે એક એવી પ્રક્રિયા છે જેના દ્વારા નાણાકીય પત્રકોમાં રહેલ વિગતો વચ્ચેનો સંબંધ જાણી તે દ્વારા એકમનાં કાર્ય તથા પ્રવૃત્તિનું મૂલ્યાંકન કરી શકાય છે.”

(B) “નાણાકીય પત્રકોમાં આપેલ વર્તમાન વિગતો તથા અન્ય ભૂતકાળનાં પત્રકો વચ્ચે થતી સરખામણી કે વિશ્લેષણને નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ કહે છે.”

9.3 નાણાકીય પત્રકનાં વિશ્લેષણની પદ્ધતિ :







પ્રવાહી ગુણોત્તર	}	ઉચ્ચ
		મધ્યમ
		નિમ્ન
મૂડીગીયરિંગ ગુણોત્તર	}	ઉચ્ચ
		મધ્યમ
		નિમ્ન

B) નફાકારકતા ગુણોત્તર

- કાચા નફાનો ગુણોત્તર	}	ઉચ્ચ
		મધ્યમ
		નિમ્ન
- ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર	}	ઉચ્ચ
		મધ્યમ
		નિમ્ન
- કાયકારી ગુણોત્તર	}	ઉચ્ચ
		મધ્યમ
		નિમ્ન

C) સંચાલકીય કાર્યક્ષમતા  
ગુણોત્તર

સ્ટોક ચલનદર	}	ઉચ્ચ
		મધ્યમ
		નિમ્ન
દેવાદાર ચલનદર	}	ઉચ્ચ
		મધ્યમ
		નિમ્ન
લેણદાર ચલનદર	}	ઉચ્ચ
		મધ્યમ
		નિમ્ન

- ગણતરી કેવી રીતે કરી શકાય.

- (1) સૌ પ્રથમ તમામ ગુણોત્તર શોધવામાં આવે છે.
- (2) બધાનાં મધ્યક શોધવામાં આવે છે.
- (3) પ્રમાણિત વિચલન તથા ચલન પણ શોધવામાં આવે છે.
- (4) આ તમામને ઉદ્યોગનાં ધોરણો સાથે સરખાવવામાં આવે છે.

- ફાયદા

- 1) આંતર ઉદ્યોગની સરખામણી પ્રમાણમાં સરળ છે.
- 2) જો એકમની પરિસ્થિતિ સારી હોય તો પરિસ્થિતિનો તાર મળે છે.

3) એકમની સ્થિતિ ઉદ્યોગમાં શું છે તે જાણી શકાય છે.

● મર્યાદા

- 1) ભૂતકાળની સરખામણી કરી શકાય છે પરંતુ ભવિષ્યની બાબતો સરખાવી શકાતી નથી.
- 2) જો રાજકીય, સામાજિક ફેરફારો થાય તો ભૂતકાળની વિગતો વ્યર્થ નીવડે છે.

● ફાયદા

- 1) તે વિવિધ વર્ષની નાણાકીય પરિસ્થિતિ દર્શાવે છે.
- 2) ગ્રાફ દ્વારા રજૂ થયેલ વિશ્લેષણ દ્વારા એકમ વિકાસ કરી રહ્યું છે કે નહિ તે સ્પષ્ટપણે જાણી શકાય છે.
- 3) એકમ તેની કામગીરી યોગ્ય રીતે થાય તે માટે અગાઉથી પગલાં લઈ શકે છે.
- 4) કંપનીની કામગીરીને ઉદ્યોગની સરેરાશ કામગીરી સાથે સરખાવી શકાય છે.

● મર્યાદા

- 1) સમયશ્રેણી વિશ્લેષણ લાંબા ગાળા નો વિશ્લેષણ માટે ઉપયોગી છે.
- 2) જો કંપની નળી ખુલી હોય તો તે માટે આ વિશ્લેષણ યોગ્ય નહિ.
- 3) જ્યારે કોઈ શોધી તમારી કામગીરી પર અસર કરતી હોય તો ભવિષ્યના વર્ષો સયો તે સરખામણી યોગ્ય નથી.

(B) મુખ્ય પદ્ધતિઓ

1) સમાન કરનું પત્રક (Common Size Statements)

આ પદ્ધતિમાં ઉચ્ચપાકા સરવૈયા કે અમક મળકનો પત્રમાં આવેલ વિગતોનું વિવિધ વર્ષો અનુસાર વિશ્લેષણ કરવામાં આવે છે માટે તેને ઊભું વિશ્લેષણ પણ કહેવામાં આવે છે તમામ પ્રકારનાં ખર્ચ, આવક, મિલકત, હેલાને ઊભી રીતે વિશ્લેષણ કરવામાં આવે છે. આ પદ્ધતિમાં નીચેનાનો સમાવેશ થાય છે.

- 1) બે કે વધુ સામાન્ય વર્ષના નફાનુકસાન પત્રક કે પાકાસરવૈયાની દરેક વિગતોનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવે છે.
- 2) સામાન્ય ટકાવારીને આધાર તરીકે લેવાય છે.  
-(દા.ત.: નફાનુકસાનની વિગતોના ચોખ્ખા વેચાણ સામેની ટકાવારી)
- 3) ટૂંકમાં સમાન કદના પત્રકમાં ચોખ્ખા વેચાણ કે આવકને આધાર લઈ તેને 100% ધારવામાં આવે છે અને નફાની અન્ય વિગતોની સરખામણી આ ટકાવારી સાથે કરવામાં આવે છે.
- 4) પાકાસરવૈયામાં કુલ મિલકતોને આધાર તરીકે લઈ 100% ધારવામાં આવે છે એ જ રીતે દેવાળાજુએ કુલ દેવા ને 100% લેવામાં આવે છે અને તે આધારે કમશ: મિલકતો તથા દેવાની સરખામણી કરવામાં આવે છે.
- 5) આ વિશ્લેષણનો મુખ્ય હેતુ દરેક આવક, ખર્ચ, મિલકત કે દેવાનો કુલ વેચાણ

## નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ

ચાલક, મિલકત કે દેવામાં કેટલો હિસ્સો છે તે જાણી શકાયો.

- સમાન કદનું પત્રક નીચે મુજબ બનાવી શકાય.
  - (A) નફાનુકસાન માટેનું સામાન્ય કદનું પત્રક બીમણા ધ્યાનમાં રાખવાનાં મુહું.
    - a) સૌ પ્રથમ કુલ વેચાણ કે કુલ ચાલકને 100 ધારવા.
    - b) દરેક આવક કે ખર્ચની સરખામણી વેચાણ કે કુલ આવક સાથે કરવી.
    - c) કાચો નફો ચોખ્ખો નફો કાચી ખોટ ચોખ્ખા ખોટની સરખામણી પણ કુલ આવક સાથે કરવી.
  - (B) પાકાસરવૈયા માટેનું સામાન્ય પત્રક બનાવતા ધ્યાનમાં રાખવાનાં મુદ્દા.
    - a) સૌ પ્રથમ કુલ મિલકત કુલ દેવાને 100 ધારવા.
    - b) દરેક મિલકતને કુલ મિલકત સાથે સરખાવવી.
    - c) દરેક દેવાને કુલ દેવા સાથે સરખાવવા.
- ફાયદા
  - 1) આ પદ્ધતિમાં આધાર તરીકે ટકાવારી લેવાની હોવાથી સમજવામાં સરળ છે.
  - 2) આ પદ્ધતિમાં દરેક મિલકત તથા દેવાની સરખામણી કુલ મિલકત કે દેવા સાથે થતી હોવાથી તે સમય શ્રેણી વિશ્લેષણ માટે ઉપયોગી છે.
  - 3) આ પદ્ધતિ દ્વારા દરેક ચાલક, ખર્ચ, મિલકતોમા દેવાનો કુલ વેચાણ, ચાલક, મિલકત તથા દેવા સાથે શું સંબંધ છે તે જાણી શકાય છે.
- મર્યાદા
  - 1) જો કોઈ આધારભૂત ગુણોત્તર ન હોય તો આ પદ્ધતિ નિર્ણયલેલા માટે ઉપયોગી જરૂરી.
  - 2) જો કિંમતમાં ફેરફાર થાય તો આ પદ્ધતિ દ્વારા વિશ્લેષણ કારગત નથી.
  - 3) જો હિસાબી ધોરણે નિયમો, પ્રણાલિકાઓ માં નિયમિતતા ન હોય કે બદલાતી રહેતી હોય તો આ પદ્ધતિ ઉપયોગી નથી.

### ઉદાહરણ

નીચેની માહિતી પરથી સાહુ સમાન કદનું પત્રક તૈયાર કરો.

વિગત	31-12-2020	31-12-2021
વેચાણ	1,00,000	1,25,000
વેચેલ માલની પડતર	60,000	75,000
કાર્યકારી ખર્ચ	1,00,000	11,000
બિનકાર્યકારી ખર્ચ	2,000	5,000
આવકવેરાનો દર	50%	50%

જવાબ :

સમાન કદનું પત્રક

વિગત	કુલ રકમ		વેચાણની ટકાવારી	
	2020	2021	2020	2021
વેચાણ	1,00,000	1,25,000	100	100
- વેચેલ માલની પડતર	60,000	75,000	60	60
કાર્યો નફો.	40,000	50,000	40	40
- કાર્યકારી ખર્ચા	10,000	11,000	10	8.8
કાર્યકારી આવક	30,000	39,000	30	31.2
- બિનકાર્યકારી ખર્ચા	2,000	5,000	2	4
	28,000	34,000	28	27.2
- આવકવેરા 50%	(14,000)	17,000	14	8.5
ચોખ્ખો નફો	14,000	17,000	14	18.7

2) વલણ વિશ્લેષણ

જ્યારે સરખામણી દર્શાવતું પત્રક બનાવવામાં આવે છે તે રજુઆત ટકાવારી દ્વારા કરાય તો તે વલણ વિશ્લેષણ કહે છે.

આ પછીના એકમમાં આની વિસ્તૃત ચર્ચા કરેલી છે.

3) ગુણોત્તર વિશ્લેષણ

આ પદ્ધતિમાં પત્રકોની વિવિધ વિગતોનાં ગુણોત્તર શોધવામાં આવે છે. કંપનીને પ્રવાહિતા, નફાકારકતા કાર્યક્ષમતા માળવા માટેની આ શ્રેષ્ઠ પદ્ધતિ છે. ગુણોત્તર એકમની કાર્યક્ષમતા વધારવા તથા ખર્ચ પર નિયંત્રણ લાવી નફો સરખાવવા આ પદ્ધતિ ઉપયોગી છે.

● ફાયદા

- 1) તેના દ્વારા વિવિધ પ્રકારનાં આવક, ખર્ચ, મિલકત તથા દેવાની પરિસ્થિતિ જાણી શકાય છે.
- 2) ભૂતકાળનાં ગુણોત્તરનું વર્તમાન સાથે સરખામણી કરવાની હોવાથી તે સંચાલક મંડળને નિર્ણય દ્વારા તથા નીચા ધારકમાં ઉપયોગી બને છે.
- 3) ગુણોત્તર વિશ્લેષણ દ્વારા કંપનીની કાર્યક્ષમતા જાણી શકાય છે.
- 4) જો વર્તમાન ગુણોત્તર યોગ્ય હોય તો તે આધારે ભવિષ્ય માટે આયોજન કરી શકાય છે.
- 5) ગુણોત્તર દ્વારા જો એકમને કોઈ ભય હોય તો તે જાણી શકાય છે તથા તેના નિવારણનાં પગલા લઈ શકાય છે.

- 6) ત્રાહિત પક્ષકારો, શેરહોલ્ડર વગેરે સરળતાથી એની કંપની સાથે ગુણોત્તર સરખામણી કરી શકે છે.
- 7) ધંધાકીય એકમની નાણાકીય સદ્ધરતા કેટલી છે તે જાણી શકાય છે.  
આમ, નીચે મુજબ નાં ગુણોત્તર દ્વારા વિશ્લેષણ કરી શકાય છે.

પ્રવાહિતા ગુણોત્તર		નાણાકીય લીવરેજ ગુણોત્તર	
1) ચાલુ ગુણોત્તર		1) દેવા ગુણોત્તર	
2) એસીડ કસોટી ગુણોત્તર		2) દેવા-ઈક્વિટી ગુણોત્તર	
3) રોકડ ગુણોત્તર		3) વ્યાજ ગુણોત્તર	
4) કાર્યકારી રોકડ પ્રવાહ ગુણોત્તર			
કાર્યક્ષમતા ગુણોત્તર	નફાકારકતા ગુણોત્તર	બજાર કિંમત ગુણોત્તર	

- |                |                          |                        |
|----------------|--------------------------|------------------------|
| 1) મિલકત ચલનદર | 1) ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર | 1) બજાર કિંમત ગુણોત્તર |
| 2) સ્ટોક ચલનદર | 2) કાચા નફાના ગુણોત્તર   | 2) ડિવિડન્ડ ગુણોત્તર   |
| 3) દેવા ચલનદર  | 3) મિલકત પર વળતરનો દર    | 3) શેરદીઠ કિંમત        |
|                | 4) ઈક્વિટી પર વળતરનો દર  | 4) કિંમતનો ગુણોત્તર    |

4) ભંડોળ પ્રવાહ પત્રક

આ પત્રક દ્વારા ભંડોળ આવક તથા જાવકનો પ્રવાહ જાણી શકાય છે. આ પત્રકમાં ચાલુ મિલકત, ચાલુ દેવા, કાચમી મિલકત, લાભાગાળાનાં દેવા, માલિકીના ભંડોળોમાં શું ફેરફાર થાય છે તે જાણી શકાય છે.

● ફાયદા

- 1) ભંડોળ પ્રવાહપત્રક દ્વારા નાણાકીય પત્રકોનું યોગ્ય રીતે વિશ્લેષણ કરી શકાય છે.
- 2) ભંડોળ પ્રવાહપત્રક દ્વારા ડિવિડન્ડ ની યોગ્ય નીતિ ઘડતરમાં ઉપયોગી થાય છે.
- 3) ભંડોળ પ્રવાહપત્રક વિશ્લેષણ કરવાથી તે સંચાલકોને યોગ્ય નિર્ણય લેવામાં ઉપયોગી બને છે.
- 4) કંપનીની કાર્યરત મૂડી જાણી શકાય છે તથા તેને સુધારા માટેનાં પગલાં લઈ શકાય છે.
- 5) ભંડોળ પ્રવાહપત્રક દ્વારા એકમની શાખ કેટલી છે તે જાણી શકાય છે.

● મર્યાદા

- 1) તે એકમની રોકડની સ્થિતિ જણાવી શકતું નથી.
- 2) તે ભૂતકાળનાં આંકડાઓ પર આધારિત છે. તે આધારે કરવામાં આવતાં અનુમાનો યોગ્ય હોતા નથી.

5) રોકડ પ્રવાહપત્રક

અર્થ આ પત્રક દ્વારા રોકડનો આવક તથા જાવકનો પ્રવાહ જાણી શકાય છે તેમાં મુખ્યત્વે ત્રણ કાર્યને ધ્યાનમાં લેવાય છે.

રોકડ પ્રવાહનું નિવેદન એ નાણાકીય નિવેદન છે જે કંપનીને તેની ચાલુ કામગીરી અને બાહ્ય રોકાણ સ્ત્રોતોમાંથી મેળવેલા તમામ રોકડ પ્રવાહ અંગેનો એકંદરે ડેટા પ્રદાન કરે છે. તેમાં તમામ રોકડ પ્રવાહનો પણ સમાવેશ થાય છે જે આપેલ સમયગાળા દરમિયાન વ્યાવસાયિક પ્રવૃત્તિઓ અને રોકાણો માટે ચૂકવણી કરે છે.

- 1) કાર્યકારી પ્રવૃત્તિ
- 2) રોકાણ પ્રવૃત્તિ
- 3) નાણાકીય પ્રવૃત્તિ

આ પત્રક દ્વારા ટૂંકા ગાળાનું આયોજન કરી શકાય છે.

● ફાયદા

- 1) એકમનાં રોકડનો આવક તથા જાવક પ્રવાહ જાણી શકાય છે.
- 2) રોકડની પ્રવૃત્તિ પર અંકુશ રાખી શકાય છે.
- 3) રોકડને લગતા વિવિધ નિર્ણયો લઈ શકાય છે.
- 4) રોકડને લગતી વિવિધ નીતિઓ લઈ શકાય.

---

❏ સ્વાધ્યાય

⇒ સૈદ્ધાંતિક પ્રશ્નો

1. નાણાકીય પત્રકોનો અર્થ સમજાવો.
2. વિભાગીય વિશ્લેષણની પદ્ધતિ સવિસ્તાર સમજાવો.
3. સમયશ્રેણી પદ્ધતિ સવિસ્તાર સમજાવો.
4. સમાન કદનું પત્રક એટલે શું ? તેના ફાયદા તથા મર્યાદા સમજાવો.
5. વલણ વિશ્લેષણની પદ્ધતિ સવિસ્તાર સમજાવો.
6. ગુણોત્તર વિશ્લેષણ એટલે શું તેના ફાયદા જણાવો.
7. ભંડોળ પ્રવાહપત્રક એટલે શું ? તેના ફાયદા તથા મર્યાદા જણાવો.
8. ટૂંકનોંધ લખો - રોકડ પ્રવાહ પત્રક

⇒ યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરી જવાબ આપો.

1) નાણાકીય પત્રકોના વિશ્લેષણમાં ..... નો સમાવેશ થાય છે.

- |                       |               |
|-----------------------|---------------|
| (A) ટીકા અને વિશ્લેષણ | (B) સરખામણી   |
| (C) સમીક્ષા કરવી      | (D) ઉપરના બધા |

- 2) સમાંતર વિશ્લેષણને ..... તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.  
 (A) ગતિશીલ વિશ્લેષણ (B) માળખાકીય વિશ્લેષણ  
 (C) જડ વિશ્લેષણ (D) એક પણ નહિ
- 3) ઊભા વિશ્લેષણને ..... તરીકે ઓળખાય છે.  
 (A) ગતિશીલ વિશ્લેષણ (B) સ્થિર વિશ્લેષણ  
 (C) માળખાકીય વિશ્લેષણ (D) એક પણ નહિ
- 4) તુલનાત્મક પત્રક ..... તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.  
 (A) ઊભુ વિશ્લેષણ (B) આડું વિશ્લેષણ  
 (C) ઊધું વિશ્લેષણ (D) એક પણ નહીં
- 5) સમાન કદનાં પત્રકને ..... તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.  
 (A) ગતિશીલ (B) અમુ વિશ્લેષણ  
 (C) ઊભું વિશ્લેષણ (D) એક પણ નહીં
- 6) નાણાકીય પત્રકનાં વિશ્લેષણ માટે સામાન્ય રીતે ..... નો વપરાશ થાય છે.  
 (A) તુલનાત્મક પત્રક (B) સમાનતાનું પત્રક  
 (C) ગુણોત્તર (D) ઉપરના બધા
- 7) શેરધારકો દ્વારા થતા વિશ્લેષણને ..... તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.  
 (A) બાહ્ય વિશ્લેષણ (B) આંતરિક વિશ્લેષણ  
 (C) ઊભું વિશ્લેષણ (D) આડું વિશ્લેષણ
- 8) વલણની ટકાવારી માત્ર ..... વર્ષ પસંદ થાય છે.  
 (A) ચાલુ વર્ષ (B) અગાઉનું વર્ષ  
 (C) આધાર વર્ષ (D) એક પણ નહિ
- 9) નાણાકીય પત્રકોનાં વિશ્લેષણ માટે ..... નો ઉપયોગ છે.  
 (A) તુલનાત્મક પાકુ સરવૈયું (B) તુલનાત્મક આવક પત્રક  
 (C) સમાનતાનું પત્રક (D) ઉપરના બધા
- 10) વલણ ગુણોત્તર તથા વલણ ટકાવા જેનો ઉપયોગ ..... માં થાય છે.  
 (A) ગતિશીલ વિશ્લેષણ (B) સ્થિર વિશ્લેષણ  
 (C) આડું વિશ્લેષણ (D) ઊભું વિશ્લેષણ
- 11) તુલનાત્મક પત્રક ..... દર્શાવે છે.  
 (A) નાણાકીય પરિસ્થિતિ (B) આવકની કાર્યક્ષમતા  
 (C) બંને (D) એક પણ નહિ

- 12) નીચેનામાંથી કઈ પદ્ધતિ નાણાકીય વિશ્લેષણની પદ્ધતિ નથી.  
 (A) ગુણોત્તર વિશ્લેષણ (B) તુલનાત્મક અભ્યાસ  
 (C) વલણ પદ્ધતિ (D) મૂડીકરણ પદ્ધતિ
- 13) સમાનતા દર્શાવતું વલણ સામાન્ય રીતે ..... પ્રમાણે બનાવાય છે.  
 (A) ગુણોત્તર (B) ટકાવારી  
 (C) બન્ને (D) એક પણ નહીં
- 14) કંપનીના દર મિલકતો માં 4,00,000 થી 5,00,000 થઈ તો ટકાવારી કેટલો વધારો થાય.  
 (A) 20% (B) 25%  
 (C) 33% (D) 50%
- 15) ..... માં ભંડોળની સરખામણી થાય છે.  
 (A) ભંડોળ પ્રવાહપત્રક (B) રોકડ પ્રવાહ પત્રક  
 (C) નફાનુકસાન પગલું (D) એક પણ નહિ
- 16) ..... માં તમામ પ્રકારના રોકડનાં આવક તથા જીવક પ્રવાહને ધ્યાનમાં લેવાય છે.  
 (A) ભંડોળ પ્રવાહપત્રક (B) રોકડ પ્રવાહપત્રક  
 (C) નફાનુકસાન પગલું (D) એક પણ નહિ

જવાબ :

- 1) D 2) A 3) B 4) B 5) C 6) D  
 7) A 8) C 9) D 10) C 11) C 12) D  
 13) B 14) B 15) A 16) B





-: રૂપરેખા :-

- 10.1 પ્રસ્તાવના
- 10.2 વલણ વિશ્લેષણનો અર્થ
- 10.3 હેતુ
- 10.4 વલણ વિશ્લેષણના અનુસરના પગલાં
- 10.5 વલણ વિશ્લેષણની વિવિધ પદ્ધતિઓ
- ❧ સ્વાધ્યાય

### 10.1 પ્રસ્તાવના

જ્યારે નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ અમુક વર્ષના પત્રકોની ટકાવારીને ધ્યાનમાં રાખીને કરવામાં આવે. તેને વલણ વિશ્લેષણ કહે છે. વલણ એટલે અમુક વર્ષોની સરખામણી જે ટકાવારીને આધારે કે આલેખની મદદથી કરી શકાય. આ પદ્ધતિ બજેટ બનાવવામાં તથા ભવિષ્યના નિર્ણય કરવા માટે પ્રવૃત્તિઓનો ભાગ મેળવવા ઉપયોગી છે. આ પદ્ધતિમાં કોઈ એક વર્ષને આધાર વર્ષ તરીકે લઈ, તેની સાથે આ વર્ષની સરખામણી કરવામાં આવે છે. આધાર વર્ષ આદર્શ હોવું જોઈએ એટલે કે જે સામાન્ય વર્ષ હોવું જોઈએ કે જેમાં રાજકીય ઉથલપાથલ ન હોય, વ્યાપારી તેજ મંદીના મોટા પ્રવાહ ન હોય કે કોઈ કુદરતી હોનારત ન હોય તો જ યોગ્ય રીતે સરખામણી કરી શકાશે.

### 10.2 વલણ વિશ્લેષણ અર્થ

વલણ વિશ્લેષણ એ આંકડાકીય તકનીક છે. જે ઐતિહાસિક વલણોનું વિશ્લેષણ કરીને આપેલ જે ચલની ભાવિ હિલચાલ નક્કી કરે છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો તે એક પદ્ધતિ છે જેનો ઉદ્દેશ એક ભૂતકાળની તપાસ કરીને ભાવિ વર્તણૂકોની અગાહી કરવાનો છે.

વલણ વિશ્લેષણ એ કંપનીના વલણનું વિશ્લેષણ છે જે તેના નાણાકીય નિવેદનોની તુલના કરીને બજારના વલણનું વિશ્લેષણ કરે છે અથવા ભૂતકાળની કામગીરીના પરિણામોના આધારે ભવિષ્યનું વિશ્લેષણ કરે છે અને તે તેના પરિણામોના આધારે નિર્ણયો લેવાનો પ્રયાસ કરે છે.

### 10.3 હેતુ

વલણ વિશ્લેષણ પદ્ધતિના ઉદ્દેશો નીચે મુજબ છે.

- (1) **નફાકારકતા માપવા :** વલણ વિશ્લેષણ દ્વારા વિવિધ વર્ષની નફાકારકતાની સરખામણી કરી ભવિષ્ય અંગેના નિર્ણયો લઈ શકાય છે.
- (2) **પ્રવાહિતા માપવા :** વલણ વિશ્લેષણ દ્વારા એકમની પ્રવાહિતા માપી શકાય છે. જેના દ્વારા ટૂંકાગાળાની ચુકવણી માટેના નિર્ણયો લઈ શકાય છે. આ દ્વારા રોકાણકારોને પણ રોકાણ અંગેના નિર્ણય લેવામાં મદદરૂપ થાય છે.

- (3) સદ્ધરતા માપવા : વલણ વિશ્લેષણની મદદથી એકમની લાંબાગાળાની સદ્ધરતા માપી શકાય છે. વિવિધ ગુણોત્તરની મદદથી એકમની સદ્ધરતા માપી શકાય છે. જેના કારણે તે રોકાણકારોને તથા કંપનીના નિર્ણય કર્તાઓ માટે ઘણું મદદરૂપ રહે છે.
- (4) સંચાલનની કાર્યક્ષમતા : નાણાકીય ગુણોત્તરની મદદથી સંચાલનની કાર્યક્ષમતા પણ માપી શકાય છે. જેની મદદથી ધંધાની રોજબરોજની પ્રવૃત્તિ યોગ્ય રીતે થઈ રહી છે કે નહીં તે જાણી શકાય છે.
- (5) સંપૂર્ણ કામગીરીની માપણી : વલણ વિશ્લેષણની મદદથી ખરેખરની કામગીરી તથા અંદાજીત કામગીરીની સરખામણી કરી શકાય છે તથા ભવિષ્યના નિર્ણયો લઈ શકાય છે.

#### 10.4 વલણ વિશ્લેષણના અનુસરના પગલાં

વલણ વિશ્લેષણ માટે નીચેના પગલાં અનુસરવામાં આવે છે.

- (1) સૌપ્રથમ આધાર વર્ષની પસંદગી કરવામાં આવે છે.
- (2) આધાર વર્ષને 100 ધારવામાં આવે છે જેને આધાર વર્ષનો સૂચક આંક કહેવામાં આવે છે.
- (3) તમામ વર્ષની તમામ વસ્તુઓની ટકાવારી કાઢી તેને આધાર વર્ષના સૂચક આંક સાથે સરખાવવામાં આવે છે.

#### 10.5 વલણ વિશ્લેષણની વિવિધ પદ્ધતિઓ

વલણ વિશ્લેષણની વિવિધ પદ્ધતિઓ નીચે મુજબ છે.

(1) મૂવીંગ એવરેજ (2) મુવમેન્ટ ઈન્ડિકેટર (3) વલણ ગુણોત્તર

#### (1) બદલાતી સરેરાશ પદ્ધતિ (મૂવીંગ એવરેજ પદ્ધતિ) :

આ પદ્ધતિની શરૂઆત 1950ના દાયકામાં થઈ હતી. સમયશ્રેણીનું પ્રથમ પગલું વલણ ચક્રનો અંદાજ કાઢવા માટે મૂવીંગ એવરેજ પદ્ધતિનો ઉપયોગ થાય છે.

મૂવીંગ એવરેજ એ ડેટા સેટમાં વલણનો અંદાજિત ખ્યાલ મેળવવા માટેની તકનીક છે. તે સંખ્યાના સમૂહની સરેરાશ છે. આ પદ્ધતિ લાંબાગાળાના વલણોની આગાહી કરવા માટે ઉપયોગી છે. દા.ત. જો તમારી પાસે 20 વર્ષનો વેચાણનો ડેટા હોય તો પાંચ વર્ષની મૂવીંગ એવરેજ, ચાર વર્ષની તથા 3 વર્ષની મૂવીંગ એવરેજની ગણતરી કરી શકાય. સરેરાશ સંખ્યાઓના સમૂહનું મહત્તમ મુલ્ય દર્શાવે છે. દા.ત. જો તમને 2000, 2001, 2002 અને 2003 ની વિગતો આપા હોય તો જો 2 વર્ષની મૂવીંગ એવરેજ જોતા હોય તો 2000/2001, 2001/2002, 2002/2003 માટે સરેરાશ મળશે.

ઉદાહરણ : નીચેની વિગતો પરથી 5 વર્ષની મૂવીંગ એવરેજ ગણતરી કરો.

વર્ષ	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
વેચાણ	4	6	5	8	9	5	4	3	7	8

જવાબ :

$$- \text{પ્રથમ 5 વર્ષ (2003-2007)ની સરેરાશ } \frac{(4 + 6 + 5 + 8 + 9)}{5} = 6.4$$

$$- \text{બીજા (2004 થી 2008) ની સરેરાશ} = \frac{(6 + 5 + 8 + 9 + 5)}{5} = 6.6$$

$$- \text{ત્રીજા 2005-2009 સુધી તે સરેરાશ} = \frac{(5 + 8 + 9 + 5 + 4)}{5} = 6.2$$

વર્ષ	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
વેચાણ	4	6	5	8	9	5	4	3	7	8
મુર્વીંગ એવરેજ	-	-	6.4	6.6	6.2	5.8	5.6	5.4	-	-

● ફાયદા

- (1) આ પદ્ધતિ લીસ્ટ સ્કેવર પદ્ધતિમાં સરળ છે.
- (2) વલણ માપવાની આ અતિ સરળ પદ્ધતિ છે.
- (3) જો વિગતોમાં થોડા વધુ આંકડા ઉમેરવામાં આવે તો સમગ્ર ગણતરી બદલાતી નથી.
- (4) જો મુર્વીંગ એવરેજનો સમયગાળો ડેટામાં ચક્રીય વધઘટના સમયગાળા સાથે સુસંગત હોય તો આ વધઘટ આપમેળે દૂર થઈ જાય છે.

● મર્યાદા

- (1) તમામ વર્ષ માટે વલણ મૂલ્યની ગણતરી કરી શકાતી નથી.
- (2) મુર્વીંગ એવરેજનો સમયગાળો પસંદ કરવામાં ખૂબ કાળજી લેવી પડે છે.
- (3) આ પદ્ધતિ માટે કોઈ અર્થ સામાન્ય નિયમ ઉપલબ્ધ નથી.
- (4) મુર્વીંગ એવરેજ ગાણિતિકકાર્ય દ્વારા દર્શાવવામાં આવતી ન હોવાથી આ પદ્ધતિનો ઉપયોગ આગાહી માટે કરી શકાતો નથી જે વલણ વિશ્લેષણનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે.

(2) ગતિ સૂચકઆંક (મુવમેન્ટ ઈન્ડિકેટર) :

મુવમેન્ટ ઈન્ડિકેટર એ ટેકનિકલ વિશ્લેષણની એક પદ્ધતિ છે જેનો ઉપયોગ સ્ટોકની કિંમતની મજબૂતાઈ અથવા નબળાઈ નક્કી કરવા માટે થાય છે. ગતિ સૂચકઆંક શેરના ભાવમાં થતા વધારો અથવા ઘટાડાના દરને માપે છે. સામાન્ય ગતિ સૂચક આંકોમાં સંબંધિત શક્તિ સૂચક આંક તથા મુર્વીંગ એવરેજ ડાયવર્જન્સનો સમાવેશ થાય છે.

● ફાયદા

- (1) આ સૂચક આંકો સમય જતાં ભાવની હિલચાલ દર્શાવે છે અને તે હિલચાલ કેટલી મજબૂત છે તે જાણી શકાય છે.
- (2) આ સૂચક આંક વેપારીઓ અને વિશ્લેષકો માટે ઉપયોગી છે.
- (3) ગતિ સૂચક આંકો ભાવની ગતિબિંબોની સામેની શક્તિ દર્શાવે છે.

(3) વલણ ગુણોત્તર :

કોઈ એક આદર્શ વર્ષને આધાર વર્ષ તરીકે લઈને વલણ ગુણોત્તર શોધી શકાય છે. એટલે કે, ચાલુ વર્ષનો આધાર વર્ષ સામેનો ગુણોત્તર એટલે વલણ ગુણોત્તર.

વલણ ગુણોત્તર નીચે મુજબ શોધી શકાય.

$$\text{વલણ ગુણોત્તર} = \frac{\text{ચાલુ વર્ષની વિગતો}}{\text{આધાર વર્ષની વિગતો}} \times 100$$

ઉદાહરણ : નીચેની માહિતી પરથી વલણ ગુણોત્તર શોધો. 2002 ને આધાર વર્ષ તરીકે લેવું.

વર્ષ	2002	2003	2004	2005	2006
ખરીદી	40,000	50,000	60,000	70,000	80,000
લેણદાર	10,000	20,000	30,000	40,000	50,000

જવાબ :

વલણ ગુણોત્તર પત્રક

વર્ષ	2002	2003	2004	2005	2006
ખરીદી	40,000	50,000	60,000	70,000	80,000
લેણદાર	10,000	20,000	30,000	40,000	50,000

વલણ ટકાવારી

2002	2003	2004	2005	2006
100	125	150	175	200
100	200	300	400	500

ઋ સ્વાધ્યાય

⇒ મુદ્દાસર પ્રશ્નોના જવાબ આપો :

- (1) વલણ વિશ્લેષણનો અર્થ આપો.
- (2) વલણ વિશ્લેષણનાં ઉદ્દેશો જણાવો.
- (3) વલણ વિશ્લેષણ કરતી વખતે કયા પગલાં ધ્યાનમાં રાખવા જોઈએ.
- (4) મુવીંગ એવરેજ પદ્ધતિનો અર્થ ફાયદા / તથા મર્યાદા જણાવો.
- (5) મુવમેન્ટ ઈન્ડિકેટરનો અર્થ આપો તથા તેના ફાયદા જણાવો.
- (6) વલણ ગુણોત્તરની પદ્ધતિ ઉદાહરણ સાથે સમજાવો.
  - યોગ્ય પદ્ધતિથી દાખલા ગણો
- (7) 2004 ના આધાર વર્ષને ધ્યાનમાં રાખીને નીચેનાની વલણ ગુણોત્તરની પદ્ધતિથી ગણતરી કરો.

આવકનું પત્રક (31 માર્ચ)

વિગત	2004	2005	2006	2007
વેચાણ	1,000	1,250	2,000	2,500
(-) વેચેલ માલની પડતર	(600)	(750)	(1200)	(1500)
કાચો નફો	400	500	800	1,000
(-) કાર્યકારી ખર્ચા	200	250	300	400
કાર્યકારી નફો	200	250	500	600
(-) વ્યાજ	40	50	100	150
કરવેરા પહેલાનો નફો	160	200	400	450
(-) આવકવેરો (50%)	80	100	200	225
PAT (કરવેરા પછીનો નફો)	80	100	200	225

જવાબ :

વિગત	આંકડા				ટકાવારી			
	2004	2005	2006	2007	2004	2005	2006	2007
વેચાણ	1,000	1,250	2,000	2,500	100	125	200	250
(-) વેચેલ માલની પડતર	600	750	1200	1500	100	125	200	250
કાચો નફો	400	500	800	1,000	100	125	200	250
(-) કાર્યકારી ખર્ચા	200	250	300	400	100	125	150	200
કાર્યકારી નફો	200	250	500	600	100	125	250	300
(-) વ્યાજ	40	50	100	150	100	125	250	375
PBT (કરવેરા પહેલાનો નફો)	160	200	400	450	100	125	250	281.25
(-) આવકવેરો (50%)	80	100	200	225	100	125	250	281.25
PAT (કરવેરા પછીનો નફો)	80	100	200	225	100	125	250	281.25

⇒ યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરી જવાબ આપો :

- વલણ વિશ્લેષણ ..... પદ્ધતિ છે.
  - આંકડાકીય
  - વૈચારિક
  - વૈજ્ઞાતિક
  - એક પણ નહીં
- વલણ વિશ્લેષણ ..... માટે ઉપયોગી છે.
  - અનુમાન કરવા
  - નફા આયોજન
  - મૂડી ફેરવવા માટે
  - કાર્યશીલ મૂડી નક્કી કરવા
- ..... નો ઉપયોગ નફાકારકતા માપવા થાય.
  - વલણ
  - સંભાવના
  - સહસંબંધ
  - નિયતસંબંધ

4. વલણ વિશ્લેષણનો હેતુ ..... છે.
  - (a) પાકું સરવૈયુ બનાવવા
  - (b) નફા-નુકશાન ખાતું બનાવવા
  - (c) પ્રવાહિતા માપવા
  - (d) નફા-નુકશાન ખાતું બનાવવા અને પ્રવાહિત માપવા
5. વલણ વિશ્લેષણનો હેતુ ..... માપવા થાય છે.
  - (a) નફાકારકતા
  - (b) પ્રવાહિતા
  - (c) સદ્ધરતા
  - (d) ઉપરના બધા
6. વલણ વિશ્લેષણ માટે ..... એ પ્રથમ પગલું છે.
  - (a) ચાલુ વર્ષ નક્કી કરવું
  - (b) આધાર વર્ષ નક્કી કરવું
  - (c) સરેરાશ કાઢવા
  - (d) એક પણ નહીં
7. બદલાતી સરેરાશ (મુવીંગ એવરેજ)ની શરૂઆત ..... વર્ષમાં થઈ.
  - (a) 1950
  - (b) 1948
  - (c) 1945
  - (d) 1960
8. .... એ ડેટા સેટમાં વલણનો અંદરનો ખ્યાલ મેળવવાની પદ્ધતિ છે.
  - (a) વલણ
  - (b) ગુણોત્તર
  - (c) મુવીંગ એવરેજ
  - (d) મુવમેન્ટ ઈન્ડિકેટર
9. મુવમેન્ટ ઈન્ડિકેટરનો ઉપયોગ મુખ્યત્વે ..... માટે થાય છે.
  - (a) શેરબજાર
  - (b) ઓફીસ
  - (c) ઉત્પાદન
  - (d) એક પણ નહીં
10. .... પદ્ધતિ લિસ્ટ સ્ક્વેર પદ્ધતિથી સરળ છે.
  - (a) વલણ
  - (b) ગુણોત્તર
  - (c) મુવીંગ એવરેજ
  - (d) એક પણ નહીં

જવાબ :

- |         |         |         |         |          |
|---------|---------|---------|---------|----------|
| (1) - A | (2) - B | (3) - A | (4) - D | (5) - D  |
| (6) - B | (7) - A | (8) - C | (9) - A | (10) - C |



## युनिवर्सिटी गीत

स्वाध्यायः परमं तपः

स्वाध्यायः परमं तपः

स्वाध्यायः परमं तपः

शिक्षण, संस्कृति, सद्भाव, दिव्यबोधनुं धाम  
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर ओपन युनिवर्सिटी नाम;  
सौने सौनी पांज मणे, ने सौने सौनुं आत्म,  
दशे दिशांमां स्मित वहे डो दशे दिशे शुभ-लाभ.

अत्मज्ञ रही अज्ञानना शाने, अंधकारने पीवो ?  
कहे बुद्ध आंबेडकर कहे, तुं था तारो दीवो;  
शारदीय अजवाणा पडोंच्यां गुर्जर गामे गाम  
ध्रुव तारकनी जेम जणहणे अकलव्यनी शान.

सरस्वतीना मयूर तमारे इणिये आवी गडेके  
अंधकारने उडसेलीने उजसना झूल मडेके;  
बंधन नहीं को स्थान समयना जवुं न घरथी दूर  
घर आवी मा हरे शारदा दैन्य तिमिरना पूर.

संस्कारोनी सुगंध मडेके, मन मंदिरने धामे  
सुपनी टपाल पडोंये सौने पोताने सरनामे;  
समाज केरे दरिये हांकी शिक्षण केरुं वलाश,  
आवो करीये आपण सौ  
भव्य राष्ट्र निर्माश...  
दिव्य राष्ट्र निर्माश...  
भव्य राष्ट्र निर्माश

**DR. BABASAHEB AMBEDKAR OPEN UNIVERSITY**

(Established by Government of Gujarat)

'Jyotirmay' Parisar,

Sarkhej-Gandhinagar Highway, Chharodi, Ahmedabad-382 481

Website : [www.baou.edu.in](http://www.baou.edu.in)